1

SOU 1975:31

Barn

RAPPORT FRÅN BARNMILJÖUTREDNINGEN

SAMHÄLLET OCH BARNS UTVECKLING

av Rita Liljeström

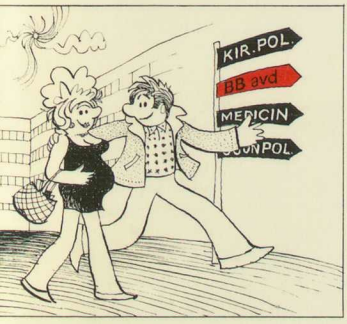

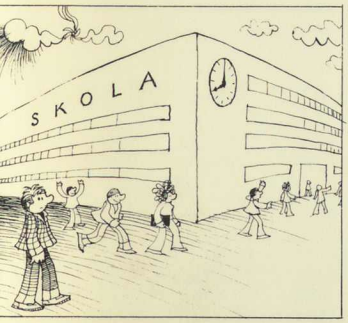

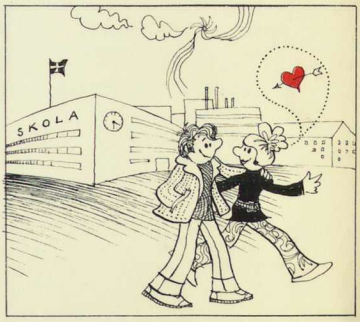

Ur KB:s samlingar
Digitaliserad år 2013
KUNGL. BIBLIOTEKET
National Library of Sweden

SOU 1975:31

Barn

RAPPORT FRÅN BARNMILJÖUTREDNINGEN

SAMHÄLLET OCH BARNS UTVECKLING

av Rita Liljeström

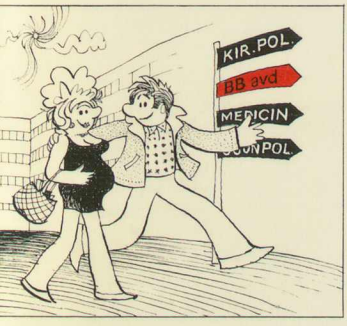

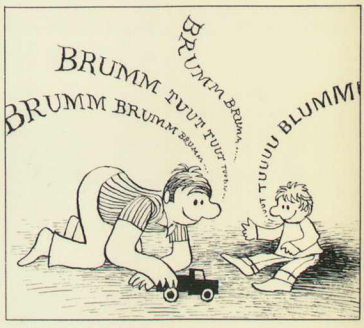

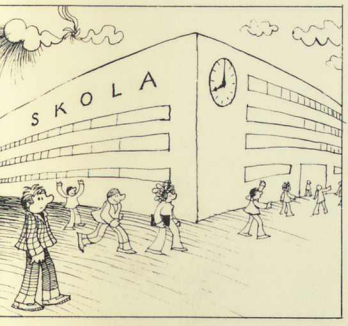

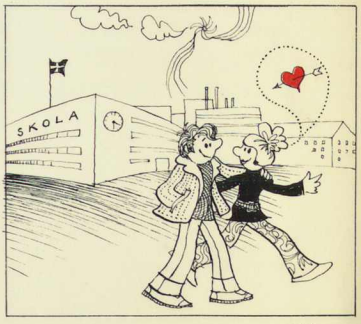

Klang!

142/4

Statens offentliga utredningar
1975: 31
Socialdepartementet

Samhället och barns utveckling

av Rita Liljeström

Rapport nr 1 från Barnmiljöutredningen
Stockholm 1975

Omslag av Roland Klang
ISBN 91-38-02246-X
LiberTryck Stockholm 1975

Förord

Barnmiljöutredningen skall enligt sina direktiv utarbeta en systematisk redovisning av hur barnens levnadsvillkor har utvecklats. Utredningen skall söka ge en samlad bild av kunskapen om barns hälsa, utveckling och omvårdnad och deras materiella standard i övrigt, däribland inverkan av förändringar i arbetslivet och boendemiljön. Utredningens huvuduppgift är att göra en deskriptiv analys av barnens levnadsförhållanden och inträffade förändringar i dessa, i syfte att ge underlag för en åtgärdsinriktad diskussion om barnens förhållanden.

Föreliggande rapport är en av åtta, som barnmiljöutredningen i sitt kartläggningsarbete låtit utföra.

Rapporterna är att betrakta som bakgrundsmaterial till utredningens betänkande Barnens livsmiljö, (SOU 1975: 30) och behandlar olika aspekter av barns levnadsvillkor. Varje enskild rapport är dock ett självständigt arbete och rapportförfattarna ansvarar därmed själva för innehållet. Detta innebär att åsikter och uppfattningar framförda i bakgrundsrapporterna inte till alla delar behöver överensstämma med utredningens uttalanden och slutsatser i huvudbetänkandet.

Utredningens bakgrundsmaterial har publicerats i följande rapporter:

1	Samhället och barns utveckling Författare: Rita Liljeström	SOU 1975: 31
2	Barns hälsa Författare: Owe Petersson	SOU 1975: 32
3	Barns uppfostran och utveckling Författare: Eva-Mari Köhler	SOU 1975: 33
4	Förskolan, skolan och fritiden Författare: Leif Holgersson	SOU 1975: 34
5	Barnfamiljernas ekonomi Författare: Institutet för Social Forskning	SOU 1975: 35
6	Barnen och den fysiska miljön Författare: Uno Dahlén Elsa Rönnmark Sven Thiberg	SOU 1975: 36

7 Barn och föräldrars arbete SOU 1975:37
Författare: Ingemar Reimer

8 Barnkultur SOU 1975:38
Författare: Suzanne Almqvist
Britt Isaksson

Till varje rapportförfattare har knutits en referensgrupp av speciellt sakkunniga på området. I denna har respektive författare diskuterat den närmare uppläggningen och utformningen av rapporten.

Under arbetet har samtliga författare samlats till regelbundet återkommande seminarier. Syftet har främst varit att samordna arbetet med de olika rapporterna och diskutera avgränsningsproblemen mellan ämnesområdena.

Utredningsmannen har lett författarseminarierna. Utredningens sekretariat har deltagit i de olika referensgruppernas arbete.

Publiceringen av bakgrundsrapporterna är enligt barnmiljöutredningens uppfattning ett viktigt led i en diskussion om barns förhållanden, där beskrivningen görs utifrån olika kunskapsområden och uppfattningar. Ett brett underlag för debatt och beslut kan på så sätt skapas.

Barnmiljöutredningen framför sitt varma tack till alla som medverkat.

För barnmiljöutredningen

Bror Rexed

/Karin Lund
Birgitta Wittorp

Innehåll

Kapitel 1 *Kulturell formgivning* 7
1.1 Inledning och översikt av innehållet 7
1.2 Med eller utan budskap? 9
1.3 Vi påverkar alltid 15
1.4 "Tystnadens kultur?" 19

Kapitel 2 *Barnet i vuxensamhället* 22
2.1 Från samordning till splittring 23
2.2 Föräldraroller i produktion och reproduktion 28
2.3 Det jämställda föräldraskapet 36
2.4 Jordmån för Aniara-barn 42
2.5 Får man älska andras barn? 43

Kapitel 3 *Faser i barnets utveckling* 49
3.1 En utvecklingssyn 49
3.2 Social utveckling 51
3.3 Moralutveckling 55
3.4 Du som jag – jag som du 57
3.5 Att dansa på lina 59
3.6 Värderande konklusioner:
a) Människan har en aktiv drivkraft till självutveckling . . . 61
b) Människan är hel och odelbar 61
c) Människan är social; i henne förenas det individuella och det samhälleliga 62
d) Alla barn har lika värde 62
e) Det pedagogiska imperativet är att tro på människors aktiva strävan till utveckling 62

Kapitel 4 *Moderskapet som social institution* 64
4.1 Önskad eller oönskad? 65
4.2 Symptom och krismönster under graviditeten 69
4.3 Det späda barnets behov 74
4.4 Samspel mellan mor och barn 80
4.4.1 Observationer på BB 80
4.4.2 Ett halvår senare 81

4.4.3 Hembesök hos 18-månaders barnet 82
4.4.4 Någon måste ställa upp 87
4.5 Idéer och föreställningar 88
4.6 Fatalism kring familjebildning 96

Kapitel 5 *Från fröknarnas barnstuga till skolans kunskapskarriär*
5.1 Barnstugan som ett socialt system 98
5.2 "Duger jag till något?" 99
5.3 Skolan som ett socialt system 101
5.4 Skolan i samhällets maktstruktur 102
5.5 Defensiva och offensiva miljöer 108
5.6 Eleverna och elitbildningen 112
5.7 Den kinesiska kulturrevolutionen och eliterna 116
5.8 Nästa generations föräldrar 119

Litteratur 120

1 Kulturell formgivning

"En djupare förståelse av omvärlden . . . uppnås parallellt med att osäkerheten ökar"

Björn Sandgren 1974

1.1 Inledning och översikt av innehållet

Min avsikt är att belysa "Samhällsutveckling och barns behov" ur sociologisk synpunkt. Det hela låter teoretiskt och abstrakt, inte sant? För att hitta en ingång i ämnet får jag tänka på mina egna barn. De ger mig en måttstock, en påminnelse och en prövosten på det jag skriver.

Jag har funderat en del kring mina barn – såsom föräldrar gör. Nu när mina barn är vuxna, förfogar jag över tankeredskap, begrepp och kunskaper, som jag inte kände till medan barnen var små. Ändå ligger tyngden i det jag säger inte i tankeredskapen, utan i de problem, som begrepp och kunskaper kan ge en fragmentarisk belysning av. Det flyter omkring oss mycken likgiltig kunskap. Kunskap som inte har hittat fram till de frågor, som den kunde vara svar på. Låt oss därför till att börja med se efter, vad vi skulle kunna använda kunskaper till – och för det som blir över, får vi tillgripa våra värderingar.

Vad är nu detta? Kan inte vetenskapen redogöra för barns behov? Vi måste väl kunna lita på kunskap!

Bara i vissa avseenden. Men inte i många avgörande frågor. En framstående expert (Bettelheim, 1970) på barn i olika kulturella miljöer varnar oss: "Det mesta vi tror är sant om den tidigaste personlighetsutvecklingen är gissningar." Även Erik H. Erikssons väletablerade teori om barnets utvecklingsfaser, som bl. a. den svenska barnstugeutredningen stödjer sig på har inte högre vetenskaplig status av fakta. Det är sist och slutligen bara fråga om en spekulativ teoretisk modell med vars hjälp man sorterar iakttagelser – omplacerad i andra kulturella miljöer blir fasernas giltighet tveksam.

Experter kan inte ge svaren på de stora frågorna: Vad vill vi med våra liv? Vad står vi för? Hur vill vi påverka våra barn? Dessa frågor handlar om sociala värderingar. *Fostran av barn är en målstyrd process. Vad som är rätt och fel beror på vad man vill uppnå.* Vad man vill uppnå vilar på personliga och/eller kollektiva värderingar. Ytterst är våra barn prisgivna åt vad vi tycker och tror. Alltså är det från den utgångspunkten vi har att söka kunskap.

Det första kapitlet "*Kulturell formgivning*" tar upp frågan om moralisk och samhällsideologisk påverkan. Jag skrev avsnittet kort efter återkomsten från en studieresa till Kina. Det berättar om intryck av Kina när man

kommer från Sverige, och om intryck av Sverige, när man kommer från Kina. Jag söker med speglingar och motbilder belysa frågan om samhälleliga mål i uppfostran. Hur vill vi påverka nästa generation? Vad vill vi uppnå? Vare sig vi vill det eller inte, lämnar vi spår efter oss. Frågan är, hur medvetna vi är om det "kulturarv" vi står för? På vad sätt har innebörden av att vara föräldrar förändrats under det senaste seklet? Kapitlet om "*Barnet i vuxensamhället*" belyser denna fråga genom att ställa mot varandra bilden av en samordnad lokal livsform och bilden av en splittrad och obeständig tillvaro.

Äktenskapets innebörd är i dag förändrad. Familjen svarar för färre funktioner. Utbildning och begåvning har ersatt arv och börd som fördelare av positioner. Kunskaper och tillgång på preventivmedel har gjort föräldraskapet frivilligt. Från att ha varit ett samhällsintresse har äktenskapet fått en privat känslomässig innebörd. Det råder en individuell lyckomoral och en stor osäkerhet om normerna kring sexualiteten.

Industrisamhällets arbetsplatser sög först upp fäderna. De gifta kvinnorna levde i stor utsträckning kvar i hemmen. Under de senaste decennierna har vi bevittnat hur mödrarna återförenas med fäderna i arbetslivet. Föräldrarnas roller blir mera symmetriska.

När detta sker har de sociala nätverk som tidigare omgav föräldrar blivit upplösta i anonyma närmiljöer. Vem skall träda in för barnen medan föräldrarna är på sina arbetsplatser? De vuxnas övriga livsroller kommer i konflikt med deras ansvar som föräldrar.

Kapitlet utmynnar i bilder och motbilder av hur man i Sverige och Kina förhåller sig till barns behov av kärlek.

Så långt handlar det om barns behov av moral och kärlek, om olika kulturklimat och förändrade sociala strukturer. Det är nu dags att se efter, hur utvecklingspsykologisk forskning kan öka våra insikter. Kapitlet om "*Faser i barnets utveckling*" försöker få grepp om vad det betyder att människan är en social varelse. Social – på vilket sätt då? Framställningen anknyter till utvecklingspsykologisk (Piaget, Kohlberg) och socialpsykologisk (Mead, Cooley) teori. Det föresvävar mig att analysen av "det sociala" borde relateras till konkreta samhälleliga förhållanden, men det förblir en ambition på längre sikt. Avslutningsvis sammanfattar jag den syn på människan som de redovisade teorierna ger underlag för.

Kapitel fyra "*Moderskapet som social institution*" analyserar myter och realiteter kring förhållandet mellan mor och barn. Varför vill kvinnor ha barn? När är barn ovälkomna? Vilket prognosvärde har en kvinnas inställning till sin graviditet i fråga om hennes framtida inställning till barnet? Vad handlar barns behov av "moderlighet" ytterst om? Hur svarar mödrar på sina barns behov enligt en svensk undersökning av samspelet mellan mor och barn?

I ljuset av de svar jag finner på frågorna ovan, granskar jag idéer och föreställningar kring mor och barn. Mitt material driver mig till polemik mot de gängse uppfattningar som förväxlar kön och personlighet, naturinstinkter och förvärvad mänsklighet.

Det sista kapitlet för läsaren "*Från fröknarnas barnstuga till skolans*

kunskapskarriär". Kärnfrågan gäller här hur samhällets tudelade struktur – ett barndomens kvinnoland och ett ekonomins och politikens manssamhälle – drabbar barn, när de konfronteras med sociala system baserade på "kvinnliga" resp. "manliga" spelregler och värderingar. Förutom könsrollerna tar kapitlet upp frågan om elitbildningen. Jag analyserar elitbildningen i termer av defensiva och offensiva hemmiljöer samt i en jämförelse av hur den svenska skolpolitiken och kulturrevolutionen i det kinesiska skolsystemet, vardera bär inom sig två kämpande linjer. Utan att vara identiska sammanfaller frontlinjerna här och var med motsättningen mellan en kvinnokultur och en manskultur.

1.2 Med eller utan budskap?

I följande glimtar av kinesiska förhållanden är jag språkrör för kinesiska lärare. Jag redovisar samtal med lärare på olika stadier, alltifrån daghem till universitet. Värdfolket är angeläget om att de främmande besökarna skall få en fördelaktig bild. De berättar om syftet med sin verksamhet, om målen de har för ögonen. Därmed ger de en idealbild. Jag försöker göra denna idealbild rättvisa i min framställning utan att sätta misstrogna bockar i marginalen.

Däremot skildrar jag den svenska situationen med klar samhällskritisk udd. Jag ställer sålunda mot varandra kinesiska lärares förhoppningar och min fruktan för samhällsutvecklingens konsekvenser för svenska barn. Jag vill därmed visa hur budna vi är till vårt arv av idéer och föreställningar, som begränsar våra möjligheter att råda bot på missförhållanden. Det finns en påfallande skillnad mellan Sverige och Kina just i den betydelsen man tillmäter idealbilder, idéer och föreställningar. Vad innebär denna skillnad?

Vi besöker under loppet av tre veckor flera daghem. De kinesiska barnens tankar och känslor blir tidigt politiskt inriktade. Samhället är allas dagliga angelägenhet. Ett genomträngande tema i fostran är träningen till "att stödja och älska varandra". Lyssna till varandra. Lär av varandra. Treåringar knäpper rader av knappar i ryggen på varandra. Snabba och rörliga barn hjälper dem som har ett långsammare tempo. Genom tidig social fostran överför daghemspersonal ett avsevärt ansvar på barnen själva. Utländska rapportörer ger tämligen ensartade omdömen. Barnen ger intryck av att vara bejakande och tillitsfulla. De är disciplinerade, kavata och spelglada. De spelar upp i färgglada sång- och dansuppvisningar. Programrubrikerna talar sitt tydliga språk:

- att älska sin röda halsduk, att älska den röda fanan.
- Den stora proletära revolutionen är verkligen bra.
- Vi skall alla delta i klasskampen.
- Jag längtar efter mina små vänner i Taiwan.
- Vi utgör basen av kritiken mot Lin Piao.
- Låt oss samlas till ett diskussionsmöte, låt oss lära av hjältarna så att vi inte blir efter . . .

Så vitt jag kan förstå, så utgör dessa uppvisningar i sig en pedagogisk metod. Det man sjunger och dansar, det man klär ut sig till och tar rollen av, det man agerar och upplever i gruppen av kamrater, det man diktar och deklamerar, formar på samma gång det sociala medvetandet (se diskussionen i kap. 3, avsnitten 3 och 5). Kineserna synes fästa stor vikt vid denna multi-metodik. Sång, dikt, dans och gruppuppvisningar förekommer i skolor, organisationer, på möten, på fabriker, t. o. m. medelålders tjänstemän på politisk omskolning dansar, diktar, sjunger och agerar ut idéer. Vi har en besläktad tanke när vi använder oss av rollspel och psykodrama som terapeutiska metoder för självinsikt och insikt om de egna relationerna till andra personer.

Som vanligt vid uppvisningar, så tackade de svenska gästerna med att i sin tur sjunga en visa om hur man längtar efter vännen sin: "Ingen kan segla förutan vind" och sedan "Flickan från Backafall". Kineserna lyssnade med vänlig uppmärksamhet. Det var som om de försökte förstå vad vi ville ha sagt. Men ack, kära barn, svenskar har inga budskap. Vi har inga mål för uppfostran. Vi besjunger naturen och den enskilda kärleken. Vi lär oss inte att se på oss själva som bärare av samhälleliga relationer. Vi blir fostrade till "fria individer".

Uppvisningar och studiebesök i all ära. Vi bad att få samtala mer ingående med kinesiska förskollärare. I samband med ett besök till ett veckodaghem i södra Kina ställde fem förskollärare upp för att besvara tre svenskars frågvishet.

– Vad anser ni vara er viktigaste uppgift i fostran av barnen?

– Vi följer ordförande Maos linje om att främja en allsidig moralisk, intellektuell och fysisk utveckling. Men viktigast av allt är moralen.

– Vad menar ni med moral?

– Det är revolutionärt medvetande. Vi lär barnen fem sorters kärlek. Vi lär dem att älska ledarna, partiet, moderlandet, folket och kroppsarbetet.

– Men lär ni dem inte att älska sin familj och sina föräldrar?

– Nej, varför skulle vi göra det? Lärarna såg på varandra och log. Samhället är den stora familjen. Om vi lyckas lära barnen fem sorter av kärlek så omfattar detta familjen och föräldrarna på ett naturligt sätt. Däremot kan man inte vara säker på att det verkar åt det motsatta hållet – från familje- till samhällskärlek.

– – –

– Vi har förstått att ni lägger stor vikt vid gruppen, barnkollektivet. Hur bär ni er åt om ett barn stör gruppens lek och arbete?

– I första hand räknar vi med att kamraterna hjälper det avvikande barnet till rätta.

– Men om grupptryck inte rår på det störande barnet?

– Vi ingriper inte med kritik av barnet, däremot berömmer vi det riktiga handlingssättet, dvs. modellerna för disciplin, så att alla klart får veta vad som är bra och dåligt.

– Men om inte kunskap om normerna hjälper?

– Då får vi ta till hjältarna. Vi har många gripande berättelser om hjältar som offrat sina egna intressen för kollektivets bästa, t. ex. pojkhjälten i Koreakriget, som hellre valde att dö än avslöjade de egna truppernas positioner genom att tillkalla hjälp.

Hjältarna tillmäts en framträdande plats vid fostran och opinionsbildning. Man får närmast intrycket att "identifikationen med hjältarna" teoretiskt spelar samma roll som "identifikationen med föräldrarna" i västerländsk barnpsykologi. I båda fallen tänker man i termer av införlivade förebilder, inre representationer, som lägger grunden för samvetet, "överjaget", jag-idealet, hur vi nu vill kalla den styrande och kontrollerande instansen i personligheten.

Det andra världskriget efterlämnade hos oss en misstro mot hjältar. Vi hade bevittnat framfarten hos "överjags-människor" med hjälte- och herrefolksideal. Människor vars inre censur gjorde dem främmande för sig själva och därmed i stånd till ohyggliga brott. Bättre att erkänna svaghet och onda sidor hos sig själv, och att därmed lära sig bemästra dem. Låg det inte i hjälteidealen en överlägsenhetstanke, ett förakt för svaghet och en auktoritär livshållning? Vi var nog lite benägna att rygga tillbaka för hjältarna.

Men när jag förstod hur kineserna beskrev sig själva som ett folk med "hundratals miljoner hjältar", började jag undra om det finns ett annat slag av hjälte-begrepp. Kan det röra sig om en idé om att varje människa är en potentiell hjälte? Att det handlar om tro på människans inneboende möjligheter? Då blir hjälteidentifikationerna ett medel att väcka hjälten inom oss till liv. Hjälten inom oss ger stöd åt självrespekt och självfostran. I Kina förkroppsligar hjältarna gällande målnormer. De är avsedda att vara gestalter att älska och att efterlikna.

Vid återkomsten till Sverige läste jag igenom intrigerna i ett antal peking-operor, populära revolutionsdramer, vars hjältar är välkända över hela Kina. Dessa hjältar ger en populär referensram för moral, en uppsättning personlighetsmodeller, som förenar generationerna. En analys av dramerna visar ett konsekvent moral-politiskt budskap. Människoskildringen är väl svart-vit för en västerlänning, men kineser betonar vikten av att normerna är otvetydiga och tydliga. Man har föga sympati för "mitt-emellan-människor". Enligt Sidel (1973) är ett av älsklingsorden i Kina "helhjärtat". Kulturella och politiska skillnader till trots finner man i pjäserna många budskap som det är lätt att instämma i – helhjärtat.

Vi frågar vidare.

– Men om hjältarna inte hjälper?

– Vi får analysera situationen för barnet och ta reda på vad det störande barnet älskar. Om barnet t. ex. inte tycker om att sjunga, men gillar teckning, ja, då får vi satsa på teckning. Barnet skall få den bästa teckningslärare vi har och vi skall ge det möjligheter att vidareutveckla sin förmåga i teckning. Genom att satsa på den starka sidan hos barnet, det barnet älskar, kan vi återställa det.
Det är viktigt att minnas, tillägger en av lärarna, att det i det störda barnets återanpassning ligger en väldig positiv kraft, som har ett starkt inflytande på de övriga barnen. Denna kraft, som ger oss alla viktiga insikter, försöker vi tillvarata, genom att ta fasta på det goda och omvandla det onda hos det störda barnet. Så långt om påverkan i Kina.

Åter hemma upplevde jag Sverige i ett kinesiskt perspektiv. Av en slump stötte jag på Andersson i samband med en intervju-undersökning. Andersson blir pensionerad om två år. Han hör till den gamla stammen. Femtio år i samma företag. Han lärde sig yrket från grunden. På den tiden tog det sju år att bli fullärd, att behärska varje led i produktionsprocessen. Numera är det aldrig fråga om något sådant. Man anställer folk som tränar in sitt moment. Nu kan dom bara ett av leden. Arbetsvärderingsavdelningen sätter pris på de olika momenten. Andersson fnyser:

– Dom begriper inte ett dyft vad det är frågan om. Dom tar sina testvärden utan att ha en aning om hur man får fram den riktiga kvalitén: blandningen, formgivningen, bränning, avsyning och glasering hänger samman i kvalitén på slutprodukten.

Han skakar på huvudet.

– Du har varit fackligt och politiskt aktiv i all din tid. Hur mycket tid lägger du ner per vecka?

– Det är mindre numera. Bara två – tre kvällar om veckan. Förr fick man vara glad om man hade en kväll över för familjen.

– Är din fru också politiskt intresserad?

– Nej, det har hon aldrig varit. Det har inte legat för henne, det politiska.

– Och dina barn, är någon av dem fackligt eller politiskt engagerad?

– Nej. Jag får väl säga tyvärr – ingen av dom har intresserat sig för politiken. Vi, min fru och jag, fick ju slita ganska hårt för att di skulle få gå i skola och läsa vidare. Och det har di fått göra allihop. På den tiden en själv växte upp som fattig arbetargrabb så fanns det ju ingen chans att en skulle fått läsa vidare. Men alla tre barnen, di har fått läsa.

Men di brydde sig inte om att ta upp politiken. Skall jag va ärlig, så äldsta pojken, han har väl tatt intryck av sina chefer, för nu ligger han långt åt höger – om jag får säga så. Flickan, hon gifte sig med en man, som också är långt åt det hållet, som jag säger, till höger. Hon ser på det mesta med hans ögon. Den yngsta, han har inte visat något intresse för politiken.

Men *jag har aldrig försökt påverka dom. Var och en skall få välja själv.*

Andersson deklarerar med stolthet att han underlåtit att påverka sina barn, samtidigt som han är besviken över att de inte blev påverkade av honom. Jag misstänker att Andersson representerar en ganska utbredd föreställning om att det är fult att påverka. Frön av liberalism och fri uppfostran har vuxit upp till plantor av undfallenhet och osäkerhet. Men det finns fler ingredienser i rädslan för att påverka. Gunilla Ladberg och hennes medarbetare (1973) studerade förhållandet mellan föräldrar och daghemspersonal vid två daghem i Stockholmstrakten. De ger följande bild av föräldrar:

"Nästan alla föräldrar uttrycker på ett eller annat sätt osäkerhet om hur de skall uppfostra barnen . . . Många är rädda för att deras barn inte skall vara normalt utvecklade och läser om barnuppfostran för att få bekräftat att de är det. Många säger att hela uppfostran är svår. Framför allt är det många som är oroliga för hur barnen skall klara sig när de blir äldre, särskilt om de skall kunna undvika sådana faror som knark och sniffning. Föräldrarna har ingen upplevelse av att de har något inflytande på samhällets utveckling. De ser samhället som något som ställer krav på

barnen och de flesta känner inte att de kan ge barnen något för att hjälpa dem att motsvara de kraven utan det är bara att hoppas att barnen klarar sig."

De flesta föräldrar anser att daghemspersonalen inte bör påverka barnen. Trots att barnen är på daghem hela dagen, anser en del föräldrar att ansvaret för uppfostran vilar på dem själva ända till den grad att personalen inte har rätt att påverka barnen.

"Det är föräldrarna som bör betyda mest för barnen ... Samtidigt betonar de att daghemmet är utvecklande för barnen, att de får lära sig mycket, blir vana vid grupp osv. De anser att personalen kan ge barnen mer än de själva men *utan att påverka barnen i någon riktning*, (min kursivering) och utan att barn fäster sig vid någon viss fröken så att föräldrarnas ställning hotas."

Andra föräldrar lämnar över ansvaret för uppfostran till daghemmen med hänvisning till att "fröknarna" är experter på barn. De flesta föräldrar räknar med att personalen "kan barn". Ladberg understryker, att expertrollen är *en neutral roll* (min kursivering):

"Fröknarna har kunskaper att behandla barnen på ett riktigt sätt, oberoende av åsikter och värderingar. Den (expertrollen) hjälper fröknar och föräldrar att föreställa sig att personalen inte "påverkar" barnen, och alltså inte kommer i konflikt med föräldrarollen ... Personalen blir "utvecklingsexperter" och "anpassningsexperter".

Hela denna syn bygger på falska förutsättningar, nämligen med Ladbergs ord:

"att kunskaper innebär att man kan vara objektiv och undvika att påverka, att kunskaper är viktigare i arbetet med barnen än känslor, att kunskaper är viktigare än de erfarenheter av barnen som föräldrarna har, att det är möjligt att "veta allt" om något och att kunskaperna ger möjlighet att alltid avgöra vad som är det rätta att göra."

Man kunde till de falska förutsättningarna foga, att denna syn innebär en uppdelning och specialisering av relationer, så att fröknarna står för kunskaper och samhällets krav, och föräldrarna för känslor och den privata världen.

Den svenska skolan präglas överlag av en oreflekterad kunskapstro. Skolan förser de unga med fakta och färdigheter. Sakliga, allsidiga och objektiva kunskaper som lösgjorts från sociala och etiska värderingar som är kontroversiella. Kunskaper och etablerade värderingar hanteras som nyttigheter och tankemoduler som inte ger upphov till frågor om livsåskådning och moral. Och om de gör det så nöjer sig skolan med att "ge kännedom om" att olika grupper i samhället hyser olika politiska, religiösa och moraliska uppfattningar. Var och en skall få välja själv. Skolan är neutral. Först på den senaste tiden har elevens sociala utveckling och frågor kring social fostran inom skolan blivit aktualiserade.

Det samlade intrycket blir en rädsla för att påverka. Föräldrar vill inte heller att någon annan påverkar deras barn och de tror inte att de själva kan påverka samhället. Däremot finns det i dag en stor efterfrågan på

fakta och facit på barn. De vuxna vill ha rediga bruksanvisningar på barn. Klara besked om vad som är rätt och fel att göra inför ett givet beteende. Man anammar med tacksamhet psykologernas kunskap om utvecklingsfaser. Barns beteende kan förklaras med att det är i en viss ålder.

"Allt som barnen säger och gör kan avfärdas med att de befinner sig i en viss utvecklingsfas, istället för att fråga sig om barnet har orsak till det. I värsta fall kan det urarta till ett 'symptomtänkande', så att man aldrig lyssnar på vad barnen har att säga, utan ser det som tecken på något utvecklingsproblem." (Ladberg, 1973)

Så småningom har det vuxit till ett "tonårsproblem". Måhända har jag målat upp jämförelserna på kinesiskt vis – lite väl svart och vitt. För tydlighets skull kan man skilja åt länderna i fråga om tre karaktäristika av samhällspåverkan:

Kina:	Sverige:
1. *Totalitet*	*Splittring*
det finns en moral-politisk ideologi som definierar de samhälleliga och enskilda relationerna.	sambandet mellan privat moral och samhällsmoral är svagt.
2. *Känslor*	*Kunskaper*
De samhälleliga värderingarna är känsloladdade. Uppfostran och utbildning ger näring åt känslor. Det finns hängivenhet och engagemang. Förhållningssättet är "helhjärtat".	Motsättningar i värderingar kringgås med kunskaper och fakta. Uppfostran och utbildning strävar till objektivitet och neutralitet. Det finns passivitet och känslor av vanmakt. Förhållningssättet är "halvhjärtat".
3. *Entydighet*	*Mångtydighet*
Hemmet, skolan, kamrater, lärare, massmedia, alla har samma grundvärderingar.	Pluralism, motsägelsefulla budskap, normkonflikter.

Jag väntar mig invändningar:

– Hur har man mage att anbefalla ett enpartisystems totalitära propaganda-apparat som en tankeställare för det demokratiska Sverige?

Observera att invändningar av det här slaget uttrycker en klar demokratisk värdering, men tillbakavisar i samma andedrag rätten till fri och öppen diskussion, rätten att ifrågasätta. Jag menar, hur skall vi, inom ramen av våra historiska, politiska och kulturella förutsättningar, minska splittring och mångtydighet samt öka det personliga engagemanget i vår påverkan av nästa generation?

1.3 Vi påverkar alltid

Antropologer vittnar om att barn överallt ägnar sin omvärld en intensiv uppmärksamhet. Allt fler undersökningar tyder på att barn är långt mer medvetna om vad som försiggår omkring, än vad de flesta vuxna som anser sig känna till barn förstår (Goodman, 1974). Goodman talar om "den felaktiga underskattningen" av barns förmåga att sätta sig in i vad som pågår mellan vuxna.

Kulturöverföring sker i stor utsträckning på nivåer som inte i egentlig mening kan beskrivas som medvetna, utsagda eller formellt befintliga. Mycken förmedling av kulturdrag, särskilt på trossatsernas, idéernas och idealens område sker outtalat och underförstått. Samspelet mellan de vuxna ingår för det mesta i en situation eller i ett sammanhang, där själva sammanhanget ger det en innebörd. Inlärningen av kulturella betydelser kan enligt Goodman liknas vid inlärandet av den latenta strukturen av ett språk. Barn kan förstå och sätta ihop meningar som det aldrig har hört. Barn tillämpar språkregler som det inte känner till.

Närvaron av underförstådda mönster, outtalade regler och ledtrådar gör att de vuxna ofta förmedlar "program" och budskap utan att själva vara medvetna därom.

I en studie jämför forskare lindebarn i olika länder (Benedict, 1949, 1970). Barn mottar viktiga budskap om sina föräldrars liv medan de blir insvepta i lindor.

I Ryssland var barnet längst och hårdast lindat. Dess armar sträcktes tätt utmed kroppen. Det sveptes i en filt och virades fast med kors- och tvärsgående remsor. Knytet var stelt som om barnet blivit spjälat. Det liknade en träkubb och endast ansiktet stack fram. Så skulle det vara i nio månader eller mer.

Lindandet ansågs vara nödvändigt för barnets säkerhet, för att skydda det mot sig själv. – "Det skulle klösa öronen av sig", – "Det skulle bryta benen". Kroppsligt återhållna men socialt närvarande är lindebarnen med när vuxna samlas. Små systrar och gammelmor håller ett öga på dem. Människor talar till dem och uppmärksammar dem. Barnet följer omvärlden med sina ögon. Ögonen är den ryska själens spegel i litteraturen och ordbilder. Det är inte med ord och gester utan med ögonen man yppar sina innersta känslor. Den starka och omedelbara kontakten med omgivningen har man med sina ögon livet igenom.

Benedict relaterar barnets fysiska isolering i lindor till en slags personlig oantastbarhet som ryssar vidmakthöll för vuxna. Ordspråket säger: "Varje människa har sin egen vrede". Man respekterar den som är sig själv trogen vad detta än må leda till. Sida vid sida med denna individens yttersta hänvisning till sig själv existerar gemenskap och känsloutlevelse. Men det handlar om att lämna ut sig själv – och ändå ha sig själv kvar.

Kanske underlättades detta sätt att leva ut känslor av att lindebarnens vård överlämnades till "gammelmödrar" som inte knöt barnen till sig på mödrars vis.

Den polska synen på lindebarn betraktar inte barnet som farligt för sig

självt, utan som så skört och bräckligt, att det skulle brytas itu utan stödet av lindorna. Man menar även att barnet är för bräckligt för att lämnas i syskonens vård utan att vara välinlindat.

Ett annat tema i det polska lindandet sammanhänger med den stora åtskillnaden mellan rena och smutsiga kroppsdelar. Lindandet förhindrar barnet från att stoppa tårna i munnen eller från att vidröra ansiktet med fingrar som strax innan berört kön eller tår. Fötterna ansågs vara nära nog lika skamliga som könsorganen. Medan det ryska barnet åtnjöt frihet vid byte av lindor och bad, så bevakades det polska barnet noga. Den polska anständigheten krävde att de olika kroppszonerna hölls isär.

Lindandet av barnet var första steget i "härdandet" av barnet. Det är bra att bli härdad och eftersom lidandet härdar är också lidandet bra. Polacken bevisar sitt egenvärde genom att uthärda lidande. Det är bra för lindebarn att skrika. Det härdar lungorna. Stryk är bra. Det härdar.

När sinnet någon gång rinner på det polska barnet skriker det inte och det kastar sig inte på marken såsom t. ex. polska judebarn. Det sitter i timmar med stel kropp, med knutna händer och sammanbiten käke. Det vet att modern inte tröstar. Hon härdar.

Hon är dock den enda som fick sköta barnet i början. Barnet fick hellre skrika utan vård medan modern arbetade på fälten än att utsättas för risken av en annan kvinnas "onda öga".

Den polska ynglingen uppmuntras att slå vakt om sin ära. Man avlastar honom bitterhet och agg genom att rikta in känslorna på personlig stolthet och heder. Han är beredd att bekämpa varje skymf. Ordspråken säger: "Hellre död än ärelös".

Det judiska barnet, vare sig i Polen eller i Ukraina, lindades in på en mjuk kudde. Det låg i allmänhet ganska löst lindat på sin dunbädd. Modern var mån om värme och komfort. Hon sjöng när hon svepte in barnet i lindor och hon ömkade dess fångna lemmar. Men lindorna ger starka och raka ben.

Barnet blev inlindat till en nära fysisk intimitet i en familj, där modern förväntar sig förtrogenhet med varje fysisk detalj i sina barns liv och där hon betraktar varje försök till förtegenhet som otacksamhet och kärlekslöshet. Den bolstrade värmen kring lindebarnet blir prototypen för vad hemmet står för.

De östeuropeiska judarna hade sin speciella syn på komplementära relationer. Föräldrar, äldre, rika och lärda har omsorg om barn, unga, fattiga och oskolade. De sistnämnda ger vördnad i utbyte. De får aldrig betala tillbaka i samma mynt. Den beroende får aldrig bli givare av omsorg – utan måste förbli vid sin vördnad. Föräldrar sörjer för sina barn. Barn sörjer i sin tur för sina barn. Men det är inte barns sak att sörja för sina föräldrar. Ordspråket säger: "det är bättre att tigga från dörr till dörr än att vara beroende av sin son". Ett sådant beroende vore förödmjukande.

För sina gamla föräldrar svarar man inte i egenskap av son, men i sin roll av rik man som ger bidrag till fattiga. Opersonliga former av välgörenhet är inte kränkande för någon. I de personliga rollerna är allt som förr.

Lindandet innefattar en som lindar och en som blir inlindad. Den inlindade kommer aldrig att linda in sin lindare. Men den ömsinta lindaren förbereder barnet för ett tryggt beroende och dominans utan skuld och aggression.

Uppgiftslämnare från Rumäniens städer omtalar alla att lindandet av barn ansågs nödvändigt för att förhindra masturbation. När barnet blir för stort för att ha sina händer inlindade, binder man dem i krubban, klär på dem otympliga vantar eller spärrar rörelserna med speciell klädsel. Modern eller sköterskan håller ett öga på barnet och bestraffar varje antydan till smussel.

Exempel från olika länder visar hur själva bruket att linda in barn har genomsyrats av övriga kulturella särdrag. En närmare granskning avslöjar hur en och samma sed överför olikartade brottstycken av sammansatta kulturella teman, eller med andra ord hur de små tidigt dras in i sin grupps upplevelsetraditioner. Lindandet i sig tycks föga påverka barns utveckling, men lindandet kan ses som en kommunikation där de mytiska skälen till att barnet lindas in blir förmedlade till barnet. Barnet mottar sensoriska och motoriska budskap om "betydelser". Budskap om ögonkontakt, härdning, det mjuka beroendet eller könets och kroppens orenhet. Förutom överföringen av sådana *kulturella betydelser* tillkommer kommunikation av *personliga betydelser*. Barn är känsliga för mjukhet och spänning hos lindaren, hennes livslust och leda, vare sig det blir uttryckt i beröring, röstläge, rörelse eller ansikte.

Kulturella element kan brytas ner och analyseras, men enligt min uppfattning bör sådan kunskap kompletteras med en mera global förståelse av det vida spektrum av tolkningar och betydelsegivanden och variationer som kulturella teman medger. I denna mening ger kultur inte färdiga diktat, men den gör människor till diktare på färdiguppgjorda motiv.

Alla samhällen har utvecklat föreställningar, normer och värderingar kring förhållandet mellan barn och vuxna. Vi kan kalla dem idéer. Idéerna kan ställas emot materiella anordningar och existerande sociala institutioner. Analyser av institutioner som t. ex. mönster för barnuppfostran, familj och arbetsmarknad brukar ibland skilja mellan en materiell och icke materiell del.

Det materiella hänför sig till *fysiska manifestationer som kan iakttas* i allt från byggnader, redskap, råvaror, skriftliga produkter och symboler till synliga ritualer, procedurer, handlingsmönster och rollstrukturer. Det icke materiella omfattar *den kollektivt meningsgivande sidan*: idéerna, de gemensamma betydelser människor ger sina handlingar, införlivade sätt att tolka och definiera situationer, inlärda normer och värderingar, det man ibland kallar för kulturen eller överbyggnaden (Dahlström, 1974). Det karakteristiska i förhållandet mellan barn och vuxna ligger just i att de vuxna förmedlar till barnen både iakttagbara sociala mönster och de kollektiva betydelser människor lägger i sina handlingar.

Fysiska manifestationer som ter sig lika för iakttagaren kan ha helt olika innebörd för de agerande. Föräldrar till barn i olika samhällssystem kan utföra samma konkreta arbete. De kan t. ex. tillverka metallvaror i

verkstadsindustrin. Anta att föräldrarna förklarar för sina barn varför de arbetar. Svaret kan vara:

– Vi jobbar för att tjäna pengar
eller

– Vi jobbar för att tjäna folket

I praktiken ökar ju bägge nationalprodukten och klarar sitt eget uppehälle. Distinktionen handlar om olika intentioner, bevekelsegrunder, självupplevelse och sätt varpå individen relaterar sina handlingar till andra människor. Distinktionen säger en del om människouppfattningen i olika samhällssystem. Människouppfattningen är i sin tur relaterad till fördelningen av materiella resurser, makt och handlingsfrihet.

Kulturella distinktioner ger koder till samhällsstrukturen. Koden för lika arbete blir olika därför att det råder olika föreställningar om förhållandet mellan enskilda och kollektiva intressen, mellan det allmänna och det privata, mellan folket och eliterna. Kulturella kodsystem fungerar i socialisationen som självuppfyllande profetior.

Gemensamma kollektiva betydelser och symboler skapar en ram och en måttstock för människors handlande, lika väl som materiella betingelser skapar ramvillkor för deras existens. Barn föds sålunda till en färdig värld. En värld skapad av tidigare generationer. Den egna gruppkulturens teman snärjer visserligen in de nya generationerna i sin väv av föreställningar, men människan är inte fånge bakom socialt och kulturellt givna gränser. Det polska lindebarnet är inte dömt till ärofullt lidande och även det rumänska barnet har en chans till skuldfri bejakelse av den egna kroppens lust.

Ty människan kan ställa sig utanför sig själv och reflektera över sig själv. Hon kan "bilda uppfattningar om sina tidigare uppfattningar" (Freire, 1973) och upphöra med bruket av lindor. Hon kan utveckla ett kritiskt medvetande och genomskåda samhälleliga sammanhang. Hon kan förstå hur idéer uppkommit i konkreta historiska situationer och hon kan demaskera idéer och föreställningar som skyler över orättvisor.

Man kan skilja mellan *idéer som är gränsbevarande* (legitimerande) och bidrar till att konsolidera, anpassa till och bevara den existerande sociala ordningen och *idéer som är gränsöverskridande*. De sistnämnda söker förändra samhället, utforska och frigöra inneboende möjligheter hos människor (Dahlström, 1974).

Gemensamma betydelsesystem är som en kollektiv kompass för koordinerat samhälleligt handlande – därmed ingenting sagt om kursen – och de möjliggör ett personligt liv där individen är "meningsfullt" relaterad till andra människor. Den samhälleliga ordningen är skapad av människor – och människan formas av samhället. Bägge, individen och samhället, befinner sig i en ständig tillblivelseprocess. Socialisationen, barnets inlemmande i samhället, är en strategisk aspekt av denna dubbla tillblivelse.

Ordningsföljden mellan materiellt och idéer kan växla i förändringsprocessen. Ibland skapas materiella förutsättningar för nya idéer först. Ibland kan man spåra en växelverkan. Ibland bromsas nya idéer av

materiella restriktioner. Idéerna och de socio-materiella strukturerna ingår i en helhet och det är endast för vissa syften det är meningsfullt att skilja dem åt. Idéerna utgör en sida av saken och strukturerna en annan. Idéerna kan återspegla rådande materiella betingelser liksom också de existerande fysiska arrangemangen "uttrycker" rådande idéer.

Vi finner skillnader i uppfattningar mellan olika samhällsklasser, mellan män och kvinnor, yngre och äldre, centrala och lokala myndigheter, mellan myndigheter och delar av allmänheten. Det sker en ständig förändring och ett ifrågasättande av idéer. Detta gäller klart för de idéer vi här intresserar oss för: förhållandet mellan barn och vuxna.

Den bild av variation och rörlighet, som Dahlström beskriver, behöver kompletteras med motbilder av tröghet, alla de idéer och föreställningar som tas för givna och därför sällan ifrågasätts, samt med det faktum, att olika grupper med skilda uppfattningar ingalunda har samma möjligheter att göra sina värderingar gällande. Slutligen, om det ligger någon sanning i den "rädsla för att påverka" som jag beskrivit, vilka samhälleliga förhållanden har fått delar av en vuxengeneration att omyndigförklara sig själva som bärare av värderingar och engagemang?

1.4 "Tystnadens kultur?"

> . . . alla människor är inte medvetna om sin makt och rätt att benämna världen, att omskapa den . . . Varför är så många människor i vår tid nedsjunkna i 'tystnadens kultur'? I den lever inte bara de allra flesta i den s. k. tredje världen, utan också många i den rika industrialiserade världen.
>
> *efter Paulo Freire, 1974*

Rädslan för att påverka har sina rötter i förhållanden, sådana som Freire sammanfattat i uttrycket "tystnadens kultur". Det behöver inte innebära att man håller tyst, men det betyder att man inte "talar sina egna ord". Om man inte har ord för sina egna erfarenheter, utan tvingas låna benämningar som förvanskar de egna erfarenheterna, blir man främmande för sin egen erfarenhet. Det blir svårt att veta vad man egentligen står för.

Hur detta övertagande av dominerande gruppers värderingar går till, är lättare att genomskåda i tredje världens länder än i ett välfärdssamhälle. Jag skall helt kort antyda möjliga orsaker till varför många vuxna i dag är osäkra om hur de skall påverka sina barn, dvs. hur de skall benämna världen.

a) snabba sociala förändringar har rubbat traditionen som förebild.
b) sekulariseringen upplöste kyrkans övergripande inflytande. Tomrummet blev icke fyllt av en världslig värdegemenskap.
c) frihetsidealen, pluralismen, har öppnat en åsiktsmarknad där det inte är gott att veta vad man skall välja.

d) moraliska, ideologiska och religiösa uppfattningar blir hänvisade till den privata sfären. Respekt och tolerans för andra uppfattningar gör det nästan opassande att påverka.

e) samhällets ökade differentiering åtskilde olika livsområden (familj, arbete, fritid, politik m. m.) från varandra. Alla med sina egna specifika spelregler. Man byter "spel", plats och grupp, men avstår från att ta ställning till hur "reglerna" inbördes förhåller sig till varandra.

f) arbetarrörelsen hade börjat "benämna världen" ur arbetarnas erfarenhet. Vart tog idégemenskapen ur folkrörelserna vägen? Vart försvann kampen för att omforma den samhälleliga ordningen?

Aktuella böcker beskriver folkrörelsernas förstelning (Lindroth, 1975, Olivecrona, 1974). Var det möjligen så, att en uppstigande arbetarrörelse kritiklöst upptog humanistiskt borgerliga bildningsideal? Ideal som gjorde dem främmande för sig själva? På samma sätt som man materiellt ville nå de besuttna klassernas standard förleddes man av en välmenande önskan att mata "de stora massorna" med konventionell finkultur och "skönhetsupplevelser". Blev kulturpolitiken ett försök av arbetarnas representanter att låta arbetare uppleva verkligheten med borgerlighetens ögon?

Fanns det något val? En alternativ kultur skapad ur kroppsarbetarnas villkor? En arbetarkultur som gav uttryck åt sin egen sociala historia och gestaltade de kulturteman som fanns givna i deras gemensamma situation. Skulle arbetarföräldrar då ha vetat hur de ville påverka sina barn? Skulle de ha känt det som sin rätt att överlämna ett arv av gemensamma kollektiva betydelser?

g) var det folkhemmet och välfärden som materiella mål, som ledde till samförståndslösningar och därmed till avskrivning av ideologier? Dahlkvist (1975) argumenterar för att utvecklingen under de senaste decennierna inneburit en nationell anpassning till det internationella kapitalistiska systemet. Denna 'anpassningsplanering' har främjat uppkomsten av elitgrupper inom det ekonomiska och politiska systemet, vilka bägge har intresse av att bevara rådande samhällstillstånd. Man saknar intresse för att mobilisera människor för att förändra samhället. De inneboende motsättningarna i samhället blir byråkratiserade och förnekade i välståndsökningens tecken. Därmed försvinner också de idéer och krafter som kunde aktivera människor politiskt och kulturellt. Folket har accepterat en passiv roll.[1]

Jag vill med ovanstående ha sagt, att förhållandet mellan föräldrar och barn, lärare och elever – det arv av mening och mål – som vuxna förmedlar till nästa generation är nära relaterat till de ekonomiska, politiska och ideologiska förhållanden som föräldrar är bärare av.

I dagens värld möts en mångfald av kulturer. Olika folk har skapat olika mentala formgivningar till sina sociala system. Tekniken har fört dem närmare varandra. Den internationella masskommunikationen bryter ner nationella särdrag och livsstilar. Pågående konflikter tränger in i våra vardagsrum. Invandrande arbetskraft tillför en homogen svensk befolkning inslag av annorlunda sedvänjor. Föräldrar möter i dag en kulturellt brokigare och mer påträngande värld än föräldrar av tidigare generationer.

Vilka värderingar skall de barn rustas med som växer upp mätta och hälsokontrollerade, med barnbidrag, skräpkultur, lång obligatorisk skolgång och studiemedel, i en värld där 230 miljoner barn svälter? I en värld

[1] Dahlkvist refererar till Lars Rudebecks distinktioner av politiska system samt utvecklingsstrategier i boken "Utveckling och politik," 1968

där handelsavtalen sluts på de rika ländernas villkor och där den ekologiska balansen hotas av rovdrift på naturresurser. I en värld där hotet av kärntekniker och lågt flygande datastyrda robotsystem ingår i det arv, som barn har att överta.

2 Barnet i vuxensamhället

När jag kom
utschasad utpumpad
hjärtat bankande av språngmarschen
från bussen jag nästan missade
satt du där i ett hörn
med svarta ögon.
Stimmet och grälen
överföll dej som krälande reptiler
slingrade in genom örontrumpeten
bultade i ditt huvud
utan att du kunde slita bort dem.

Jag minns den molande plågan i magen
när fröken sa
du har varit ledsen idag igen.
Strödda leksaker över matbordet
pusselbitar fingerfärg.
Men EN fröken i eftermiddag
själv panisk över famnens otillräcklighet
arton ungar
alla pockande
krävande sugande
barn jag bara sett i mörker
morgonmörker
kvällskyla
stressat av och påklädda
nästan namnlösa.

Lilla barn lingonbär.
Du flyr till mig på kvällen
slår en kupa över oss
ligger tätt mot min kropp på natten.

Det var helt annorlunda jag ville.

Låt min vrede höras
ge mig ork och styrka
att skrika min sorg
över att vi gör dej så illa.

(Gillan Liljeström Svensson, 1974)

Gillans dikt har cirkulerat kvinnor emellan på ett par arbetsplatser. Byråsekreterare, kontorister, kanslister och amanuenser säger om den:

– Det handlar ju om mig och Tomas!
– Precis så är det.
– Gode gud, det är ju jag . . .

Repliker av igenkännande. Hur ser de orsakssammanhang och sociala förändringar ut som lägger sig som en molande plåga i utpumpade mödrars magar. Svaret på den frågan utgör temat i föreliggande kapitel.

2.1 Från samordning till splittring

Om man jämför förr och nu blir förändringarna i samhällets struktur iögonfallande:

Bondesamhällets familj var inordnad i en lokal livsform. Den svarade för många funktioner. Den samordnade och reglerade ett stort antal aktiviteter: den producerade förnödenheter i en ständig kamp mot nöden, den reproducerade släktet, fostrade och "utbildade" de uppväxande, vårdade gamla och sjuka, höll samman under helger och högtider. I den lokala livsformen blev olika faser i människans livcykel samordnade. Olika åldrars behov och deras bidrag för andra blev infogade i komplementära relationer, som sökte tillvarata vars och ens intressen. Familjerna levde indragna i en lokal värld, som stöd och kontroll för varandra.

Under övergången från ett bondesamhälle till ett industriellt samhälle bröt sig den lilla familjen ur släkten och bygden. Harriet Holter (1975) menar att vi i dag bevittnar, hur individer i allt fler av sina aktiviteter bryter sig ur familjen och träder in i roller inom andra sektorer i egenskap av individer och icke i första hand som medlemmar av en familj. Allt fler av individernas kontakter berör inte längre familjen som helhet. Men till en början tömdes familjen på sina tidigare funktioner.

I Sverige, liksom i andra länder betydde industrialiseringen en *differentiering av aktiviteter* som tidigare varit samordnade. Nya institutioner tar över stora delar av familjens produktiva, politiska och sociala funktioner. Differentieringen kom även till uttryck i en rumslig uppdelning. Enkelt uttryckt: en egen plats för varje verksamhet. Familj och arbetsliv skildes åt. Vi kan i dag tala om en ekonomisk, politisk och kulturell sektor. Det finns en vårdsektor, en utbildningssektor, en social sektor, fritidssektor, bostadssektor osv. Aktiviteter som tidigare varit samordnade och varvade, bildar i det moderna samhället mer eller mindre självständiga sociala system.

När en vid repertoar av aktiviteter övergår från familjen till samhället, så försvinner också för de olika uppgifterna karaktäristiska rollrelationerna, och därmed också förebilderna för dessa uppgifter. Barn bevittnar inte längre lagarbete och de ser inte hur roller fogar sig till varandra i komplementära funktioner. Helheten av handlingar, där var och en stod för ett delbidrag, är kraftigt reducerad.

Olika samhällssektorer utvecklar sina egna spelregler med hänsyn till ändamålet med sin verksamhet. Dessa spelregler och värderingar kan stå i konflikt med varandra, de kan bilda koalitioner och stärka varandra. Men de kan också stå i ett kompensatoriskt förhållande, såsom t. ex. när familjen specialiserar sig på känslomässiga behov samtidigt som de mänskliga relationerna i arbetslivet blir utarmade.

De samordnade livsformernas splittring kan studeras på olika nivåer. Dels kan man se på hur olika sektorer förhåller sig till varandra. Dels kan man studera splittringen ur individers synpunkt. Hur individer försöker samordna olika livsområden till ett meningsfullt liv, men där denna samordning försvåras av bl. a. tid, avstånd och motsägelsefulla rollkrav.

Den industriella arbetsmarknadens tryck på geografiskt och socialt rörlig arbetskraft ledde till en *fortgående hushållsminskning parallellt med framväxten av stora sociala enheter och befolkningskoncentration i stadsregioner.*

Den stora skalan tar över: de stora arbetsplatserna, de jättelika sjukhusen, de stora hyreshusen, storvaruhusen och de stora centralskolorna. Specialiseringen och storleken gör miljöerna ensidigare. Avstånden ökar och kräver resurser för att övervinnas.

Det högdifferentierade samhället har hög flyttningsfrekvens. Familjer med barn bryter speciellt ofta upp ur sina hembygder. De lämnar efter sig släkt och vänner, det invanda och välkända, och söker sig tillrätta i anonyma och historielösa bebyggelser. Framtidsforskaren Alvin Toffler (1970) beskriver de ökade kraven på omställning:

"Människor i det förgångna, som anpassade sig efter relativt stabila miljöer, bibehöll mer långvariga band med sin inre verklighetsuppfattning. Vi, som rör oss mot ett höggradigt föränderligt samhälle, tvingas stympa dessa relationer. Liksom vi måste skapa och bryta våra relationer till saker, platser, människor och organisationer i allt snabbare takt, måste vi även omsätta våra verklighetsuppfattningar, våra sinnesbilder av världen, med allt kortare intervaller.

Obeständighet, den kraftiga avkortningen av människans relationer, är således inte bara ett förhållande i yttervärlden. Den kastar även sin skugga inom oss . . ."

Toffler hävdar, att den höga rörelsehastigheten mellan uppgifter, miljöer, grupper kommer att ställa krav på människor som är "rutinerade i mänsklig växelverkan" – medan behovet av samhörighet i t. ex. arbetsgrupper minskar.

"Människor måste lära sig att utveckla snabba och intensiva relationer i arbetet, och lära sig att finna sig i förlusten av mer varaktiga arbetsrelationer."

En undersökning av högskoleelver som Toffler refererar, jämför barn som flyttat flera gånger med barn som inte alls har flyttat. I fråga om testresultat är de båda grupperna sig tämligen lika. Men det förekom en markant tendens bland barn som flyttat flera gånger att undvika deltagande i den frivilliga sidan av skollivet: klubbar, idrott, elevråd och övriga aktiviteter utom schemat. Det var som om de om möjligt ville undvika nya mänskliga band som kanske snart måste brytas igen – som om de kort sagt ville dämpa genomströmningen av människor i sitt liv.

Det beständiga har fått vika för det tillfälliga. Men barn synes värja sig för det alltför tillfälliga . . .

Bostadsbebyggelsen har ändrat karaktär. Bostadsområdena har blivit *allt hårdare specialiserade på boende.* Den vanliga inflyttningsorten beskrivs som en förort med ett stort antal flerfamiljshus, ett mindre parti

"egna hem" och ett affärscentrum. Den skiljer sig från de flesta avflyttningsorter genom att den har en stor befolkning som kommer praktiskt taget från hela landet samt även från utlandet. Klass- och yrkesstrukturen är jämförelsevis blandad. Det är med andra ord en befolkning utan erfarenhetsgemenskap och utan kollektiva minnen.

Det rörliga samhällets familjeroller får en alltmer privat och intim karaktär. Medan familjerelationerna tidigare vilade på en mängd gemensamma aktiviteter och intressen, så tillgodoser de i dag rent personliga och känslomässiga behov. Det är en underförstådd ideologisk föreställning att familjen plockar samman sina medlemmars splittrade "deljag" och återställer dem som hela personer. Holter (1975) pekar på en motsättning i de parallella tendenserna till ökad privatisering och intimisering å den ena sidan, och utbrytningen i allt fler från familjen fristående roller å den andra.

Den geografiska rörligheten, befolkningskoncentrationen och den sociokulturella hemlösheten synes öka den lilla närgruppens, familjens, betydelse för individerna. Flera forskare har påtalat en "privatisering" av hushållen i förhållande till sin omvärld. Det förekommer knappast några angelägenheter som påkallar samtal mellan hyresgästerna inom ett bostadsområde. Invånarna har flyttat in i färdiga miljöer och de har ringa möjligheter att påverka boendemiljön. De känner sig inte heller indragna i ansvar för områdets angelägenheter. Eftersom människorna har så lite med varandra att göra uppkommer inte en gemensam lokal livsform.

Lokala livsformer innebär i regel att familjerna ingår i ett nätverk av sociala relationer. Holter (1975) förtydligar vad sociala nätverk innebär med följande definitioner av Barnes:

"Ett socialt nätverk innefattar en kärnfamilj och dess släktingar av alla slag. Men det innefattar också vänner, grannar, arbetskamrater och viktiga hjälpare från skolan, kyrkan, socialkontoret och institutioner som är villiga att *ta risken av att bli inblandade*."

"Sociala nätverk är ett uttryck för det faktum att en förbindelse mellan två personer betyder en indirekt eller möjlig förbindelse mellan långt fler, nämligen mellan dem som de vardera för sig har förbindelse med. Det är denna *potential* (min kursivering) som begreppet socialt nätverk syftar på."

De sociala nätverken gav de lokala livsformerna stabilitet och styrka. Det fanns en potential av sociala resurser från vän till vän, och det fanns en beredskap att ställa upp vid kriser och svårigheter. Barn växte upp kända och kontrollerade av många vuxna. Moderna barn torde sällan uppleva omgivande vuxna som potential till samröre och skydd – inte heller till kontroll. Ty vuxna vill i allmänhet inte bli inblandade med andras ungar.

Barn upplever familjens privatisering genom att grannskapets vuxna ignorerar andra barn än sina egna. Denna anonymitet och likgiltighet riskerar att ge barn en känsla av skyddslöshet så snart de befinner sig utanför den egna lägenheten och utan föräldrarna. Barnets sociala erfarenhet blir en säregen kombination av anonymitet och intimitet,

likgiltighet för andra och privat omtänksamhet. Många barn saknar ett nätverk kring familjen som åskådliggör det sociala mönstret för dem. De komplementära behov som människor i olika faser av livscykeln kunde tillgodose för varandra, är i dag skingrade sociala resurser, som det moderna samhället ännu inte lyckats samordna och tillvarata.

Hur ser då potentialen av sociala reserver ut kring barn och familjer? Familjens stöd- och utbytesrelationer i lokala livsformer har övertagits av en trygghetsskapande socialpolitik, sjuk- och arbetslöshetsförsäkringar. Såväl de samhälleliga stödåtgärderna i socialpolitiken och produktutformningen för den kommersiella marknaden har blivit baserade på kärnfamiljen, och därmed bidragit till att befästa privata lösningar och livsstilar. Det är först under senare år som strävanden att "mobilisera närmiljön" vuxit i styrka bl. a. i utredningar om skolans inre arbete, fritidsverksamheten för 7–12-åringar, fosterbarn, barnstugan samt i diskussioner kring rehabilitering och öppen vård av utsatta grupper.

Den informella sociala kontrollen i lokala nätverk blev å ena sidan ersatt av ökad formell kontroll (socialbyrån, nämnder, lagar, register, polis) och å den andra, av en personlig kontroll genom nya kårer av specialister såsom psykologer, terapeuter, kuratorer, psykiatriker, familjerådgivare, socialvårdsassistenter, fritidspedagoger m. m. Det människor tidigare kunde göra för varandra till vardags, t. ex. under pauser och spilltider under arbetet blev bortrationaliserat. Därmed täppte man till mentalhygieniska säkerhetsventiler. De byråkratiska spelreglernas krav på principiell opersonlighet i arbetslivet fick kompletteras med ökad satsning på personalvårdande funktioner och sensitivitetsträning för byrådirektörer m. fl. Där familjerna inte orkade stå för alla känslomässiga krav fick samhället sålunda satsa på expertis på psykiska behov. Efterfrågan på mänsklig kompetens i vardagsrelationer minskar i och med att professionerna tar över. De moderna yrkeskårerna för personligt stöd och rådgivning skiljer sig från de sociala nätverken på en väsentlig punkt. De bygger *inte på ömsesidighet* i förtrolighet och hjälp. De är i grunden asymmetriska relationer.

Även vården och fostran av barn är ett fält för professioner. Skolsyster tar prov, läkaren kontrollerar hälsotillståndet, kuratorn reder ut hemförhållanden, psykologen testar anlagen och läraren sätter betyg. Varken eleven eller föräldrarna har mycket att sätta emot eller att lägga till professionernas sammanlagda auktoritet.

Jag har definierat barnets situation i vuxensamhället mot bakgrunden av hur en samordnad livsform blivit differentierad. Verksamheter har blivit specialiserade och åtskilda från varandra. Den rumsliga planeringen är sektoriserad. Människornas livsfaser har blivit uppstyckade och avskärmade från varandra. Därmed blir det svårare rent praktiskt att samordna allt det man vill göra. Men det handlar också om att skapa inre sammanhang. Det gäller att kunna samordna de bitar av ens liv som blivit plockade isär och placerade på olika platser. Det gäller att få ihop bitarna så att man vet vem man är. Därtill gäller det att kunna hitta "rätt bit" i "rätt situation". Det krävs en avsevärd rörlighet för att individen skall kunna koppla in det deljag som olika sociala system efterfrågar. Det har

funnits en tendens i västerländsk socialpsykologi att idealisera det kameleontiska draget hos människor som flexibilitet och psykisk differentiering. På senare år har uppmärksamheten dock riktats mer och mer på människans förmåga att återställa sig själv som "hel person".

Jag har renodlat frågan om samordning och splittring i samhällets struktur och i sociala relationer eftersom en av de väsentligaste aspekterna i barnets socialisation handlar om jagutveckling. Förmågan att samordna psykets funktioner samt att samordna och skapa jämvikt mellan psykets inre verklighet och en yttre omvärld utgör essensen i vad man menar med uttryck som "jagstyrka", "mognad" och "integrerad personlighet". Förmågan att vidmakthålla upplevelsen av helhet och sammanhang, att bevara sin integritet mot obehörig inblandning, dvs. att "inte vända kappan med vinden" eller "följa med strömmen", att ha identitet och att "stå för något" är ytterligare aspekter av jaget som kärnan i vårt sociala vara. Bakom min beskrivning ligger frågor på lur: de kan formuleras på olika sätt. Ja, ärligt talat så har jag svårt för att formulera dem – men de handlar om sambanden mellan våra idéer och föreställningar, mellan de relationer och roller vi har erfarenhet av och mellan – oss själva.

Viktiga sociomateriella förändringar har ännu icke omnämnts. Så t. ex. har specialisering och koncentration lett till en höjd levnadsstandard. Detta har ökat möjligheterna till familjebildning och familjekonsumtion, bättre bostäder, förbättrad hälsostandard med ökad biologisk vitalitet och höjd levnadsålder.

Ett välfärdssamhälle har byggts upp ur fattigdom och nöd. Den politiska kampen har i första hand gällt materiell trygghet och resursutjämning.

De samordnade lokala livsformerna ägde rum i en ram av misär och en ständig kamp mot nöden. De sociala klyftorna mellan besuttna och egendomslösa var djupa. Det rådde överhetsvälde och ett bondepatriarkat med husaga som lagstadgad rätt. Kvinnor dog i barnsäng och andra vanärades i en anda av dubbelmoral. Föräldralösa barn och andra sämre lottade blev utauktionerade till lägstbjudande. Storfamiljer var mindre vanliga än man i allmänhet tänker sig. Det finns inte mycket underlag för romantisering.

Men som sagt – livsformen var lokal och beständig. Det är frestande att spekulera kring möjligheterna av socialt vitala och flerfunktionella närmiljöer med materiellt oändligt rikare resurser och större personlig frihet.

2.2 Föräldraroller i produktion och reproduktion

"Jag slog mitt barn i dag.
Visserligen bara en dask i stjärten
men i slaget låg
hela min strypta längtan.
Därför var det allvarligt.
Dessutom var hon sjuk och
det står jag inte ut med."

Gillan Liljeström Svensson.

I bondesamhället var arbetet uppdelat efter kön. När flera av självhushållets uppgifter övertagits av fabriker, skolor, sjukhus, ålderdomshem, försäkringskassor m. m. ändrade också arbetsfördelningen mellan makar innebörd. Uppgiften att vara föräldrar blev också påverkad av makarnas övriga uppgifter.

Sett i ett socialhistoriskt perspektiv, vad hände egentligen med självhushållen?

1. De samordnade arbetsprocesserna separerades i "husligt arbete" och "lönearbete" utanför bostaden.
2. Produktion och konsumtion åtskildes av en varumarknad. Lönearbetaren tillverkade varor för en marknad och det husliga arbetet bearbetade och brukade marknadens varor för konsumtion.
3. Eftersom vård och fostran av barn kunde förenas med det husliga arbetet, började barn alltmer betraktas som sina mödrars angelägenhet, och fädernas andel i fostran blev mindre. Sönerna följde icke längre med i de vuxna männens dagliga arbete.
4. Självhushållens vuxna levde i en gemensam social värld (låt vara, med en hälft för kvinnor, och en för män) där andra personer biträdde föräldrarna med barnen. Med uppdelningen av arbetsprocesserna klövs den gemensamma basen isär. Kring det husliga arbetet uppstod ett privatliv, medan det kring lönearbetet bildades organisationer och kollektiv; arbetslag, yrkesgrupper, fack, företag m. m.
5. Förändringen av en äldre äktenskapsuppfattning har beskrivits som en övergång "från hushåll till romantik". När man valde make/maka till hushållet, vägde färdigheter och ett gott handlag tungt, ty valet gällde en arbetspartner. I dag sker valet på känslomässiga grunder.

Klyvningen i "husligt arbete" och "lönearbete" bildade basen för profileringen av föräldrarollerna till mor och försörjare, en specialist på emotioner och en på ekonomi – för att nu uttrycka det lite tillspetsat. Det karaktäristiska för den moderna människan uppges vara förmågan till psykisk segmentering. Uppgifterna i arbetslivet blev mer och mer specialiserade och uppdelade i mindre delmoment. En modern man måste dela upp sin personlighet när han går från en aktivitet, plats, eller grupp, till en annan. Delarna, hans olika deljag har inget nödvändigt samband med varandra. Den moderna arbetsmarknaden förutsätter förmåga att växla mellan yrkesrollen och privatpersonen.

Mannen blev först en "modern människa" och fick därmed ett försprång. Hans aktiviteter blev skilda åt, oberoende av varandra.

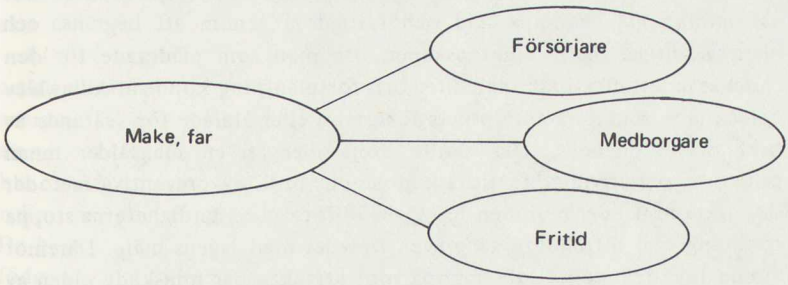

Arbetsmarknaden bygger på lönsamhet och effektivitet. Det växande byråkratiska systemet kräver opersonlighet och känslokontroll, lydnad för regler och paragrafer, konkurrens om befattningar, lika bemötande av medlemmar i vissa kategorier, meritvärdering, belöning efter kompetens.

En kvinnas funktioner (om hon var gift) koncentrerades fortfarande till familjen. Hennes roller som hustru, mor och hushållerska var sammanvävda. På det sättet levde hon fortfarande kvar i en traditionell mångfunktionell tillvaro.

Hennes roll blev visserligen urholkad sedan samhället övertagit många av de uppgifter, som kvinnor tidigare svarat för. Men nu väntades det av henne, att hon i sin familjeroll skulle kompensera förlusten av en lokal livsform och det moderna arbetslivets avhumanisering. Familjen skall ge utrymme för känslor, spontanitet och lekfullhet. Inom familjen blir arbetstagaren åter en "hel människa". Familjen står för omtanke och kärlek i en hård och anonym omvärld.

Både mäns och kvinnors syn på sig själva och varandra påverkas av deras erfarenheter i resp. sektorer. Dessa erfarenheter ökar det psykologiska avståndet mellan könen samtidigt som lagstiftningen ökar den formella jämlikheten mellan dem.

Rollfördelningen i familjen med en modern man och en traditionell kvinna måste förstås mot bakgrunden av den demografiska situation som rådde under de decennier då det moderna Sverige växte fram (1870–1930). Såväl fruktsamheten som äktenskapsfrekvensen var låg.

Arbetsmarknaden kunde räkna med att barnlösa och ogifta kvinnor utgjorde nästan hälften av antalet kvinnor i åldrarna 15–64 år. Om behovet av arbetskraft var större, så fanns ännu en reserv av äldre kvinnor utan små barn. Alla dessa kunde i princip tas ut på arbetsmarknaden utan att man behövde få problem med barnomsorger eller service.

De gifta kvinnorna reproducerade nästa generation av arbetskraft – och de ökade sina mäns konkurrensförmåga på arbetsmarknaden, genom att sörja för deras välbefinnande och avlasta dem från vården av barnen och de husliga plikterna.

Under 1800-talets senare hälft nåddes Sverige av nya djärva idéer. Det var möjligt att bekämpa nöd och fattigdom genom att begränsa och planera antalet barn i äktenskapen. De män som pläderade för den chockerande tanken att sexualitet och fortplantning kunde åtskiljas blev betecknade som fara för folkets förförelse eller åtalade för "sårande av tukt och sedlighet". Det skulle dröja mer än en mansålder innan principen om frivilligt föräldraskap genom bruk av preventiva metoder slog igenom. Under perioden 1911–1938 försökte myndigheterna stoppa spridning och försäljning av preventivmedel med lagens hjälp. Däremot kunde myndigheterna inte ingripa mot att äkta par minskade raden av barn genom att avbryta sina samlag. Myndighetsmoralen överensstämde inte med folkmoralen. Fruktsamheten sjönk under de decennier lagen mot preventivmedel var i kraft.

På 1930-talet utkom makarna Myrdals bok "Kris i befolkningsfrågan". Hotet av folkminskning skapade de politiska förutsättningarna för en ny, nativitetsfrämjande familjepolitik. Samhället gav sitt stöd åt tidig familjebildning och verkade för att utjämna levnadsstandarden mellan barnlösa, fåbarns- och flerbarnsfamiljer. Stödåtgärder vidtas för de ogifta mödrarna efter ett sekel av diskriminering och misär.

Efter det andra världskriget leder ökad efterfrågan på äktenskaps- och arbetsmarknaden till en omdefinition av kvinnans och mannens roller. Äktenskapsfrekvensen har stigit. I gruppen yngre kvinnor där knappt hälften var gifta fram till 1930-talet inträffar en kraftig ökning. Vid mitten av 1960-talet är 73 procent av åldersgruppen 20–39 år gifta. Dessutom utbildar sig en stor grupp av de ogifta kvinnorna.

Följande diagram visar kvinnornas fördelning på civilstånd under det gångna seklet:

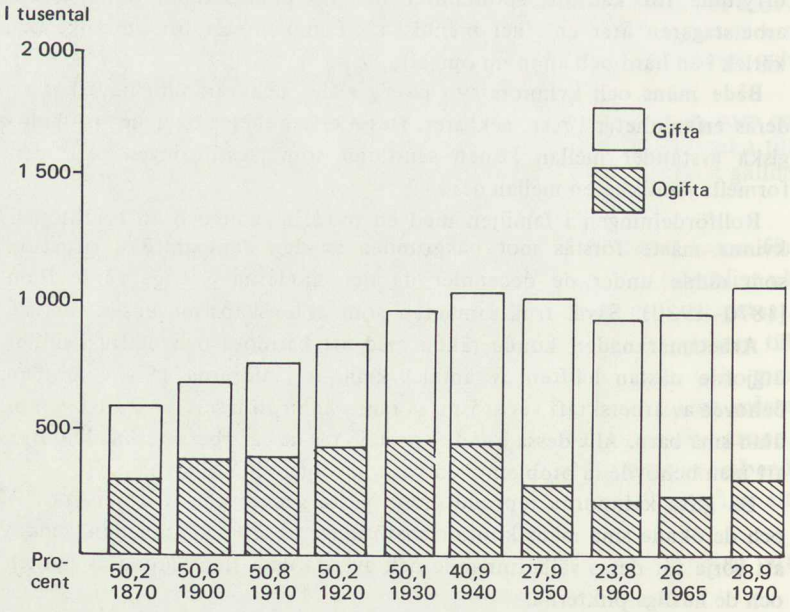

Samtidigt med äktenskapsvanorna har även åldersfördelningen förändrats. Nu är den stora gruppen kvinnor över 40 år.

Efterkrigssituationen har skapat en högkonjunktur på den svenska arbetsmarknaden. Kvinnan är nu efterfrågad både på äktenskaps- och arbetsmarknaden. Behovet av kvinnlig arbetskraft kan inte längre täckas av ogifta kvinnor. På något sätt måste arbetsfördelningen mellan könen bli omdefinierad. I en första fas talas det mycket om "kvinnans två roller": De unga flickorna skall uppmuntras att satsa på sin utbildning. De bör helst ha lite yrkespraktik innan de gifter sig. Under de år, då hon föder och fostrar barn, lämnar kvinnan arbetsmarknaden. För att en dag, när barnen är stora nog, återvända till arbetslivet. Modellen passar bra in i ett läge där den kvinnliga arbetskraften är äldre och många kvinnor är över 40 år. Men många unga mödrar på 1950- och 1960-talen upplevde starkt konflikten mellan moderskap och andra livsroller. De var inte beredda att avvakta sin medelålder i förorternas isolering. Dessutom insåg de att kvinnornas dubbla roller hotade att permanenta deras svaga ställning på arbetsmarknaden. Ändå skrämde Världshälsoorganisationens läkare efterkrigstidens mödrar till pina och skuldkänslor inför de vådor som moderns frånvaro utsatte barnen för enligt deras uppfattning.

1961 ifrågasatte Eva Moberg öppet och vältaligt hela begreppet "kvinnans två roller":

"I själva verket finns det ju inte något som helst biologiskt samband mellan funktionen att föda och amma ett barn och funktionen att tvätta dess kläder, laga dess mat och försöka fostra det till en god och harmonisk människa. För att inte tala om funktionen att skura golv, tvätta fönster, sy kläder, gå i mjölkaffären och polera möbler. Vården och uppfostran av ett barn är en rent mänsklig och moralisk angelägenhet och på intet sätt given i kvinnans funktion som könsvarelse. Jag tror att begreppet "dubbla roller" i längden kan ha en olycklig effekt. Det bibehåller uppfattningen att kvinnan har en given *huvuduppgift* varmed då avses barnavård och barnuppfostran, hemskapande och hemsammanhållning. Vi bör sluta med att hamra in begreppet "kvinnans två roller". Både män och kvinnor har *en* huvudroll, den som människa. I *människorollen* ingår som nödvändighet och moralisk plikt, men också som rik tillgång, ljuv upplevelse och mycket annat, att ta väl hand om avkomman."

Mot slutet av 1960-talet hade detta synsätt trängt in i svensk familjepolitik, undervisningspolitiken och stora delar av arbetsmarknadspolitiken. Detta synsätt nådde ett internationellt forum när svenska regeringen år 1968 presenterade en rapport till Förenta Nationernas ekonomiska och sociala råd om "The status of women in Sweden":

"Målet för ett långsiktigt program i kvinnofrågan måste vara att varje individ, oberoende av kön, ska ha samma möjligheter inte bara till utbildning och arbete utan också i grunden samma ansvar för barnuppfostran och hushållsarbete. Om fullständig jämställdhet någonsin ska uppnås när det gäller dessa rättigheter och detta ansvar måste det ske en radikal ändring i djupgående traditioner och attityder både hos kvinnor och män och samhället måste vidta aktiva åtgärder för att stimulera en ändring i roller för både män och kvinnor. Principen att kvinnan skall vara försörjd genom äktenskapet måste motarbetas även genom lagstift-

ning, eftersom den direkt hindrar kvinnornas ekonomiska självständighet och deras möjligheter att på jämställd fot tävla med männen på arbetsmarknaden.

På samma sätt måste mannens traditionella ansvar för att försörja sin hustru, ersättas av ett ansvar, som delas med henne, för barnens försörjning. Detta ansvar för barnen bör också ta sig uttryck i att männen tar större del i skötsel och uppfostran av barnen".

Den nya synen på familjen; det jämställda föräldraskapet och gemensamma livsområden för kvinnor och män kan illustreras enligt följande:

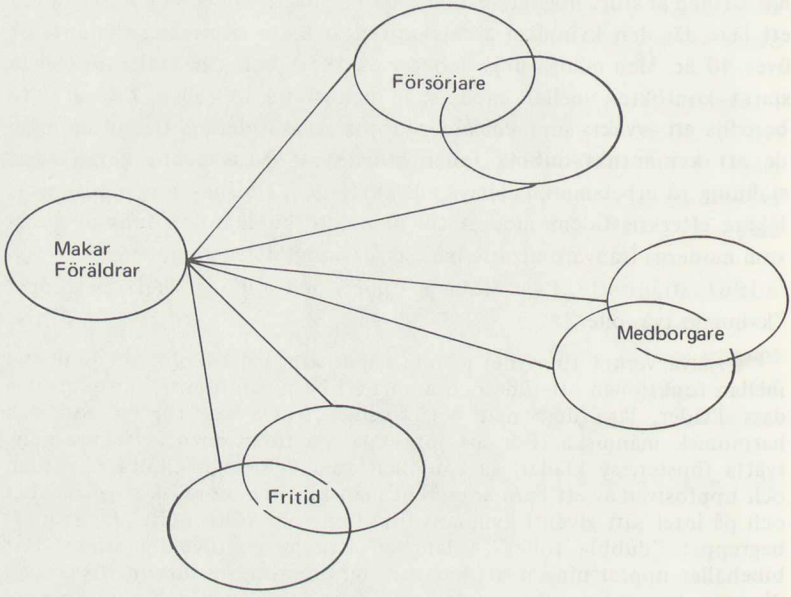

Hur fungerar modellen i praktiken?

Tre slag av svårigheter är uppenbara.

Med låga giftasåldrar och koncentrerad tidig fruktsamhet får många unga par barn under samma tidsperiod då de söker fäste på arbetsmarknaden eller medan de ännu avslutar sin utbildning. Flera krävande utvecklingsuppgifter infaller samtidigt för två personer. Risken för överbelastning är uppenbar.

Gamla idéer och föreställningar om familjen har fortsatt att dominera bebyggelse- och stadsplaneringen i decennier efter 1930-talet. Miljöerna är uppbyggda för en familj med hemarbetande husmor och försörjare. Väl ordnade alternativ för barnomsorg och rationell organisation av hjälp till hushållen är otillräckligt dimensionerade eller saknas helt.

Det industriella arbetslivet organiserades från början efter samma grundantaganden. Varken arbetsprocessernas utformning, arbetstiderna och tidernas förläggning, eller reseavstånden mellan arbetsplats och bostad blev uppgjorda med tanke på barnansvar. – Familjestödsutredningen har undersökt vistelsetider för barn på daghem och familjedaghem

under oktober 1974. Deras preliminära resultat visar att drygt hälften av alla barn har vistelsetider på minst 9 timmar per dag. 1/5 av alla barn vistas i minst 10 timmar. Ju yngre barn, desto längre vistelsetid. För ensamstående föräldrars barn har över 60 av barnen minst 9 timmars vistelsetid, för tvåbarnsföräldrar gäller detta för 45 % av barnen. De mycket långa vistelsetiderna, 10 timmar eller mer, är vanligast bland mödrar, vars yrke tillhör socialgrupp 3. 27 % av deras barn har så långa vistelsetider. I socialgrupp 2 är motsvarande andel 20,7 %, i socialgrupp 1 är den 13,6 %.

(Källa: PM om familjestödsutredningens enkät rörande vistelsetider i barnomsorgen, 1975-05-15.)

Det enda sätt varmed arbetslivet tog hänsyn till barn var genom att generellt betala kvinnor lägre lön och genom att hålla dem utanför befordringsgången. Ännu i dag kompenserar förvärvsarbetande mödrar sina lägre löner genom att utföra en större del av hushållsarbetet. Mönstret är internationellt välbekant.

Så länge kvinnor haft monotona och lågavlönade jobb har de i första hand upplevt sig själva som hustrur och mödrar. När mångsidiga och vidareutvecklande uppgifter öppnas för kvinnor, så kommer yrkesidentiteten på ett annat sätt att bli betydelsefull för deras självuppfattning. För många män har arbetet inneburit ett nödvändigt ont för försörjningens skull. Samtidigt kan de ha levat partiellt utomstående i sina familjer. Kontakten med barn kan bidra till att ge män tillgång till förträngda aspekter av sig själva. Under en övergångstid riskerar barn att få möta sina föräldrars konflikter och vacklande hållningar, men de kan också få del av föräldrarnas känsla av frigörelse och nya erfarenheter.

Familjen har i dag en kompenserande funktion i förhållande till andra sektorer, framför allt arbetslivet. Det har fallit på kvinnan i familjen att bära upp de spontana, terapeutiska och regressiva förhållningssätten, så viktiga i umgänget med barn och för mental återhämtning. Kvinnan har bevarat mera av sin karaktär av hel och odelad person. Om nu det sektoriserade samhället öppnar sig på lika grunder för kvinnor och män – leder det inte till att kvinnor/mödrar också blir psykiskt segmenterade, känslomässigt avtrubbade och byråkratiserade?

Jämställdhet mellan kvinnor och män tolkas ibland som om det i första hand gällde för kvinnor att erövra mäns positioner och etablera sig på manssamhällets villkor. Då vore det synd om barnen.

Det sektoriserade samhället har en tudelad struktur, en uppdelning i kvinnligt och manligt. Gränserna vidmakthålls ganska strikt även när kvinnor och män arbetar inom samma sektor. Sektorerna är ingalunda likvärdiga. De tunga sektorerna (ekonomi och politik) är manliga. Deras intressen går före de andra sektorernas. Positionerna inom en och samma sektor är inte heller likvärdiga, utan de dominerande posterna innehas i regel av män även i kvinnosektorer (t. ex. vårdsektorn). Det enda område där kvinnor dominerar är i fråga om privatlivets känsloförsörjning. De offentliga känslorna uttrycks företrädesvis av män. Kvinnor har i stort haft hand om barndomens och ålderdomens – de icke produktiva åldrarnas – behovstillfredsställelse. Kvinnor har svarat för samordning

och sammanhållning mellan olika personers psykiska och sociala behov.

Hela det funktionsområde som kvinnor hänvisats till är i det teknokratiska samhället nedklassat, försummat och underbetalt. I det sektoriserade samhället åtnjuter känslor, vård och expressiv gestaltning ringa anseende. Det långsiktiga hoppet för barnen ligger i kvinnorna som bärare av nya sociala krav och värderingar, i koalition med andra likasinnade rörelser och kritiska opinioner.

Föräldraskapet är i princip frivilligt i dag.

□ *Det kontraceptiva samhället är en realitet.*

Den har föregåtts av en mansålder av sexualpolitiska konflikter om preventivmedel, sexualupplysning, ungdomssexualitet och frågan om abort. Sexualiteten har blivit lösgjord från sitt direkta samband med fortplantningen. I mitten av 1960-talet blev P-piller och livmoderinlägg tillåtna. Därmed infördes tillförlitliga kvinnokontrollerade preventivmedel för masskonsumtion. År 1975 tillerkändes kvinnor rätt till abort under graviditetens 12 första veckor. Redan under senare hälften av 1960-talet tillämpades dåvarande abortlag liberalt. Tvångsäktenskapen för tonårsflickor hävdes. Principen om det frivilliga föräldraskapet erkändes fullt ut. Detta innebär dock inte, såsom framgår ur kapitel 4, att alla barn som föds skulle vara planerade eller ens önskade.

Föräldraskapet vilar på svagare äktenskaplig grund.

□ *Den äktenskapliga legitimitetens betydelse har minskat.*

Från att ha varit en samhällelig angelägenhet har äktenskapets innebörd blivit privat. Det uppsving som rått i äktenskapsbildning sedan ungefär år 1940 når sin vändpunkt år 1966. Därefter sjunker äktenskapsfrekvensen för varje år. Nedgången är starkast för kvinnor i tonåren, men mycket markant även för åldersgrupperna 20–29 år. Samtidigt ökar antalet samboende utan formell vigsel. Fruktsamheten visar inte heller samma drastiska nedgång som äktenskapen. Däremot är ökningen av utom äktenskapet födda barn exceptionellt. År 1972 föds 1/4 av barnen utom äktenskapet. År 1973 har siffran stigit till 28 %.

Riksförsäkringsverkets föräldraundersökning år 1971 fann att närmare två tredjedelar av mödrar med barn utom äktenskap sambodde med barnets far. Man kan i dag tala om ett genombrott för den ogifta modern. En del kvinnor väljer att föda sina barn som ogifta mödrar. Rätten till abort befäster att kvinnan inte "råkat i olycka" utan att moderskapet är frivilligt. Kärnfrågan för den ensamma modern är i dag, hur hon skall kunna kombinera yrkesarbete med fostran och vård av barn – och hur hon skall undvika att bli isolerad, icke på grund av fördomar och diskriminering, utan av brist på tid, av bundenhet till barnet och umgängesformernas partstruktur.

När kvinnors ekonomiska och sociala ställning förbättras ökar möjligheten för kvinnor att ha barn utan att gifta sig med fadern. Samhällets stöd till moderskap och barn bidrar till att förstärka den ogifta moderns ställning.

Å andra sidan har samhällets familjepolitik gått ut på att jämställa föräldrarna. Detta har i sin tur ökat förväntningarna på ett delat föräldraansvar och mannens delaktighet i barnets vård. Man kan här skönja två motsägelsefulla tendenser. Å ena sidan risken för att det förra sekelskiftets ogifta mödrar blir nästa sekelskiftes ratade fäder. Å andra sidan handlar debatten om mannens emancipation väsentligen om hans förhållande till barn.

Vad den äktenskapliga legitimitetens försvagning kommer att ha för betydelse för barn, är ännu för tidigt att yttra sig om.

Barn medför i dag *ökade kostnader* genom *ökade anspråk* på uppfostran och utbildning.

□ Fruktsamheten och familjebildningen är frikopplad från arvsintressen. *Utbildning och begåvning har ersatt arv och börd som positionsskapande faktorer:*

Men det är väl att märka att föräldrarnas utbildning har en tendens att slå igenom i deras barns betyg. Vägen till framgång går från betygsgrader till lönegrader.

Ett av målen för utbildningspolitiken har varit att bredda stegen till högre utbildning och att tillvarata begåvningsreserven hos hela folket. Men utbildningssektorn fungerar i kombination med elevernas och deras föräldrars erfarenhet från övriga samhällssektorer. Sektorerna är graderade eller skiktade. Den som ligger högt inom en sektor ligger i regel bra till också inom andra sektorer. Därför verkar samhälleliga mekanismer så, att de starka blir starkare. De har samlad styrka att ta för sig när nya möjligheter öppnas. På samma sätt är de utsatta familjerna ofta utsatta inom flera sektorer: föräldrar med sämre arbetsmiljö har sämre arbetstider och sämre arbetsuppgifter, de bor i sämre bostadsmiljö, de håller sig till en kommersiell masskultur, de är politiskt fattiga, de gifter sig oftare oplanerat och får oönskade barn.

Genom att utsattheten är uppdelad på flera livsområden, blir den sammantagna orättvisan endast bitvis synlig. Den blir bekämpad med sektorsspecifika åtgärder, som riskerar att misslyckas, genom att de inte är koordinerade och lämnar andra handikapp intakta. Genom att familjen samlar sina medlemmars erfarenheter från olika livsområden/sektorer, blir familjens positionsskapande effekt av sammantagen och total karaktär.

Trycket av föräldraambitioner för barnens räkning torde ha ökat. Samtidigt som föräldrarollerna i det differentierade samhället är allt svårare att förena med övriga vuxna livsroller. De vuxna hamnar i en konflikt mellan ytterst ensidiga och starkt splittrade roller. Föräldrars arbete och åtaganden utanför hemmet är ofta osynliga för barnen. Hemlivet är privat. Föräldrarna överför föga av sociala mönster till sina barn.

Mödrars konflikter mellan yrkes- och barnansvar är omvittnade sedan länge. I vilken utsträckning omfattar dagens fäder familjepolitikens mål om det jämställda föräldraskapet?

2.3 Det jämställda föräldraskapet

Jag älskar dig förvisso.

Dina lysögon och leksamma händer.
Nackgropen. Nyckelbenshålan. Munvinkeln.
Din trötthet och kamp.
Våra heta nattliga samtal.

Men när du låter mig vara ensam med ett
sjukt barn
i två veckor trots att det var din tur.

Då paniken spränger i tinningarna
då utlängtan rasar i kroppen
då världen lockar med såriga fingrar.

Då undrar jag hur länge.

(*Gillan Liljeström Svensson, 1974*)

I bondesamhället gick sönerna i sina fäders fotspår. De ärvde gården och övertog jord och redskap efter fadern. I dag måste varje generations fäder erövra sin faders ställning på nytt, för att familjens materiella ställning inte skall försvagas (Ambjörnsson, 1974). Detta sker utbildningsvägen. Uppfostran i medelklassfamiljer går ut på att förbereda sönerna för denna erövring av faderns position – eller av en som är den likvärdig.

I denna kamp har de unga männen att lära sig manssamhällets förhållningssätt. De spelregler som gäller inom det ekonomiska systemet förutsätter förmåga till

- specifika och segmenterade relationer mellan människor
- känslodisciplin, att inte blanda in ovidkommande hänsyn
- standardiserat beteende, generella bedömningsgrunder och en principiell opersonlighet
- inriktning på prestation och offensiv självhävdelse

Med denna psykologiska make up strävar unga män efter positioner eller åtminstone en dräglig försörjning. Kraven har kostat många fäder kontakten med de egna barnens småbarnsår.

År 1974 trädde den nya lagen om föräldraförsäkring i kraft. Lagen markerar en ny familjepolitik för ett jämställt föräldraskap. Fäder får möjlighet att dela graviditetsledigheten med sin hustru och de får samma rätt att stanna hemma från arbetet om barn blir sjuka. Enligt pressuppgifter har endast 1–2 procent av nyblivna fäder utnyttjat sina nya rättigheter. Ett av de unga par som beslöt sig för att dela ansvaret för barnets första levnadsår fick fylla ut med tjänstledighet utan lön. De berättar om sin nyvunna erfarenhet:

– Jag kommer så väl ihåg när Claes sa att "det är självklart att vi delar på det första året". Det var så skönt att veta att vi skulle fortsätta att dela, såsom vi gjort med hemarbetet under de fyra år vi levt tillsammans.

– Vi har försökt, säger Claes, att lägga upp vårt förhållande så att vi inte förhindrar varandras utveckling. Vi får inte ta oss fördelar på den andras bekostnad.
Som hemmapappa fylldes mina dagar av blöjbyten, klädbyten, sovtider, måltider och tvätt. Det var jobbigt och svårt att hinna med allt, så att barnets rytm inte störtdes. Svårt att hinna med några personliga saker. Jag märkte att det var mycket mindre arbetsamt att gå till mitt vanliga arbete. Det kändes fint att lära känna Fredrik, att förstå hans olika reaktioner ... och att känna barnets förtroende kändes väldigt fint för mig.

– I början tyckte jag det var svårt att lämna Fredrik hela dagarna och mista den nära kontakt som byggts upp mellan oss. Men det var tryggt att lämna honom till Claes och faktiskt skönt att slippa de dagliga barnbestyren. Jag började bli bunden av barnet. Jag kände också att Fredrik var mera bunden vid mig än vid Claes. Jag hade ju ammat honom hela tiden, vilket låst mig praktiskt taget hela dygnet runt.
Jag kastade mig i arbetet och jobbade över en hel del – detta gav ju övertid också för Claes därhemma. När jag kom hem efter en lång dag började Claes berätta intensivt om dagens händelser: Fredrik hade bajsat si och så många gånger osv. Det var en verklighet som jag hade levt i.
Det här med övertider och Claes som hemmaman ... Jag började se faran i att överta mannens ovanor och jag insåg vart jag var på väg. De dubbla lojaliteterna, dels mot hemmet och dels mot arbetet kändes svårt och känns så fortfarande. Lojaliteter som Claes kände lika svåra när jag var hemma.

– Man blir lite känslig för omgivningens reaktioner, säger Claes. Jag började omdefiniera mig själv, när jag misstänkte att omgivningen inte ansåg att det var tillräckligt att sköta om ett barn. Jag började framhäva min gamla hobby att spela med i jazzband mera som om det hade varit ett arbete.
Jag kan inte påstå att kvinnor skulle ha reagerat negativt på mig som hemmaman. De tyckte att det var nyttigt för en man att "få känna på". Det borde alla män få göra. Känslan av att det inte var tillräckligt med att sköta barn kom från mäns omedvetna attityder. Jag förstår nu efteråt, att andra män kan känna sig provocerade av att någon i praktiken gjort det som så många nöjer sig med att säga vore fint. Ibland kan också kvinnor känna sig provocerade: här har en kille ställt upp som deras egna män inte gjort.

– Jag för min del kände alltid att omgivningen väntade sig något mer av mig, berättar Agneta, än att bara passa barn. Men när Claes gjorde detta och snodde runt med dammsugaren, så blev det med ens väldigt progressivt.
Nu efteråt har vi båda en likvärdig kontakt med Fredrik. Han fungerar fint oberoende av vem av oss som sköter honom. Sedan vi båda åter arbetar har vi återfått den balans i vårt förhållande som vi hade innan Fredrik föddes. Vi var både roade av våra arbeten och kände oss nu beredda att lämna bort Fredrik om dagarna. Det har nu blivit alltmer uppenbart för oss hur viktigt kravet på 6 timmars arbetsdag är. Vi vägrar att acceptera traditionella könsroller. Mannen måste börja integrera barnen i sin verklighet, sin vardag. Föräldrar måste solidarisera sig i kampen mot karriärhets, lång arbetstid och jäkt. Vi måste hinna och orka vara hela människor: på arbetet, i familjen, politiskt, fackligt och med egna intressen.

– Jag tycker nu, att jag i arbetet har lättare att prata med föräldrar om deras problem och jag har ett annat intresse än tidigare, säger Claes. Mina förväntningar och krav på dem är mera realistiska. Jag gör oftare hembesök nu, när jag förstår hur svårt det är att planera och få allt att klaffa med barn, måltider, påklädning m. m.

Det saknas i dag dokumentation om förhållandet mellan svenska fäder och deras barn. Ovanstående är ett bland de 1–2 procent av nyblivna fäder som nyttjade föräldraförsäkringen. I en pågående undersökning av försöksverksamhet med kvinnor i "manliga" industrijobb i Kristianstads län (Liljeström m. fl., 1975) intervjuades 32 arbetarfamiljer. En första rapport ger följande bild av förhållandet mellan fäderna och barnen:

"Samvaron med barn är full av arbete. Vi tänker då inte i första hand på av- och påklädning, matning, tvättning, potträning och andra praktiska bestyr utan på *känslor som arbete*. Barn kräver att man är känslomässigt närvarande. Barn behöver bli dämpade när de är uppskärrade och aktiverade, när de inte kan hitta på något att göra. Det är ansträngande att vara närvarande. Det kräver koncentration, uppmärksamhet och inlevelse. Att man är beredd på ett "att ge och ta emot" förhållande till barnet. Redo att trösta, att titta, att beundra och att förhindra, styra och avleda. Redo i sömnen när barnet vaknar av en ond dröm eller har sparkat av sig täcket. Redo att svara på frågor under ett tv-program, att lyssna på budskap bakom trots och skrik och samtidigt hindra barnen från att störa andra, från att vålla skador eller att göra sig själva illa. Visst är kontakten med barn en källa till glädje och förnyelse, men det handlar inte om "instinkter" utan om ett arbete med känslor, som blir slitsamt om det inte finns någon avlösning och om den vuxnas egna behov av omväxling, stimulans och känslostöd är eftersatta.

Vi har frågat fäderna i vad mån de ställer upp:

– "Jag vaknar inte på natten om en unge skulle vakna. Och om dom frågar nåt under ett tv-program ropar jag 'håll käft'. Då rycker frun in."

– "Ja, hon har väl haft mera tålamod att förklara det som för en annan var självklart. Och dom sköter sig väl mest själva. Dom har ju kompisar."

Hur är det, följer tanken på barnen fäderna till arbetet?

– "Nej, jag tänker aldrig på barnen på dagarna. Jag har ett ansvarsfullt arbete."

Några av mödrarna intygar att känsloansvaret vilar tyngst på dem:

– "Barnen tyr sig nog mest till mig och dom ropar på mig, utom om det är något som skall lagas. Då går de till pappa."

– "Om barnen har bekymmer, kommer dom till mig. Med honom pratar barnen mera om vad som händer, men inte om bekymmer."

– "Jag tror att en stor orsak till skilsmässan var att hela bördan låg på mej. Han hade inget ansvar. Han förstod inte ens vad jag talade om när jag pratade om vad som oroade mig med barnen. 'Det ordnar sig' sa han. Dvs. jag skulle ordna det. Jag gick hellre till min syster för att diskutera än till honom. Han hade ju inget begrepp."

Men det är inte så enkelt att män bara undandrar sig ansvar. Kvinnor kan också tränga undan männen från det område som de uppfattar som sitt. Gunnar t. ex. söker kompensera sin hustrus modersdominans genom att smyga sig ut på natten och stoppa om babyn medan modern sover. Han lägger ned mycket tid på läxläsning med skolflickan. Så har han hittat en funktion i förhållande till henne, där hustrun inte motar bort honom.

En kvinna förebrår sig, att hon undanhöll mannen barnen "Jag tyckte det var hemskt att han skulle ta i den lilla med sina stora händer . . ." Om hustrun inte tror att mannen klarar att sköta ett spädbarn kan hennes inställning färgas på honom:

– "De är som en porslinskopp. Jag var kanske rädd för att ta i honom. Var livrädd, och vågade inte röra. Men när han började krypa fick vi fin kontakt. Då började jag tycka om honom."

Några kvinnor tror att deras män gärna skulle ha skött om spädbarn, men att de inte vågade för rädslan att vänner och grannar skulle dra på munnen. Vi frågade fäderna om de kunde tänka sig att stanna hemma någon månad hos ett spädbarn enligt 1974 års lag om föräldraförsäkring. *En* av männen svarade oförbehållsamt att han gärna skulle det. Och en man vars fru väntar barn inom kort berättar:

– "Jag pratar varje dag med två arbetskompisar om allt. Vi har redan gått igenom förlossningen flera gånger om. Att vi kan snacka så öppet beror på att de är förlovade och tänker skaffa barn. Den enes syster fick en liten för några månader sedan . . . Vi är nog original, för vi pratar om blommor och allt sånt där. Vi har haft tur att vi är lika. Andra på jobbet blir paffa när de hör hur vi snackar."

I allmänhet tyckte männen att det var bra att möjligheterna till barnledighet fanns – i princip. Några skrattade och tyckte det var dumt:

– "Mannen är inte så skapad att han kan vårda ett sånt knyte. Och jag skulle definitivt inte känna mig tillräcklig. Vi har ju inte modersinstinkten, moderskänslan och tålamodet. Efter fjorton dar säger mannen 'jag står inte ut. Jag klarar det inte'."

När kvinnorna fick samma fråga, svarade fem mycket entusiastiskt:

– "Graviditetsledigt för mannen är rena idealet! Vilken *kontakt* han skulle få. Det skulle nog bli helt annat . . . Det är synd om männen som inte fått uppleva en så underbar tid."

Men flera kvinnor konstaterar, att deras nog inte skulle vilja. Det är nog inte så viktigt heller. Förresten sköter nog kvinnan det bäst den första tiden. Däremot lite senare . . .

Bland våra intervjuade familjer finns flera för vilka *hustruns förvärvsarbete* inneburit för mannen en ny möjlighet till kontakt med barnen. Det är i de fall mannen träder in i det tomrum hustruns frånvaro skapar och börjar dela på känsloansvaret.

– "Förr var det mest jag som tog hand om dem. Nu får också pappa rycka in, inte bara mamma. Om de vaknar på natten lägger de sig både hos pappa och mamma. Förr var det bara mamma."

Daga berättar, att det är en genomgående skillnad mellan faderns förhållande till de två äldre och de två yngre barnen. Mannen upptäckte aldrig de äldre.

– "Han har bytt blöjor på den lilla men inte på de större. Han var ju tvungen att ta hand om henne. Nu går hon lika gärna till pappa. De två yngsta barnen tyr sig till pappa, för han har fått ta mera hand om dem. Han har gått upp i de flesta fallen när de har vaknat om natten."

Det finns åtminstone fyra män i vårt material som missat kontakten med sina äldsta barn, men sedan hittat till någon av de yngre, som "förlöst" hans faderlighet. Den sociala miljön ger så ringa uppmuntran till män i deras fadersroll, att de själva måste bana sig fram till den.

Erik har en egen firma. Det delade försörjaransvaret har lättat hans börda betydligt. Istället har han fått fin kontakt med treåringen, som han tar sig mycket tid till. Hans röst är fylld av värme och stolthet, när han säger att hon alltid somnar så tryggt när hon ligger vid honom när han skall se på tv. Han tycker dagarna skulle vara dryga utan henne.

Kontakten mellan far och barn kan ändras, när fadern *måste* stanna hemma som när han är arbetslös, sjukskriven en längre tid eller har fått vårdnaden av ett barn vid skilsmässa.

– "Den mindre flickan hade en arbetslös far hemma periodvis och har fått mycket starkare kontakt med honom. Han brukar alltid lägga henne och hon håller alltid med honom i diskussioner. . . . Den stora flickan säger att hon är mammas flicka, men den lilla säger att hon är pappas och mammas."

Det är med andra ord inte bara mödrars dominans eller bristen på social uppmuntran som undanhåller män kontakt med sina barn. *Kontakten undergrävs av att män är trötta när de återvänder hem från jobbet. De söker i hemmet en oas, där de slipper all press och krav. De har svårt att klara en ny situation som gör hemmet till ett ansvarsområde och en arbetsplats också för dem. De blir överbelastade om inte arbetslivets krav på dem samtidigt minskar och arbetslivet erkänner dem som fäder.* Många män har inga marginaler i dag.

Roger flyr från de krav hemmet ställer. Han har ett tungt arbete och mycket övertid. Han befattar sig inte med hemarbetet och tar sällan hand om barnen. Skuldmedveten säger han:

– "Jag kunde väl lagt upp det bättre, följt upp det bättre med uppfostran, engagerat mig mera. Men jag har väl tänkt på mitt eget bara. Fanny har haft ansvaret och det har väl varit drygt med två små. Jag är i stort sett hemma bara på onsdag kväll. Jag har ju fotbollen. Jag är beroende av det. Det har blivit nån slags surrogat."

Pekka har gått in för att dela ansvaret. Det var tröttsamt men inte svårt att lära sig att ta hand om barnet. Det är lättare nu när treåringen kan vara ute själv, så Pekka får städa ifred:

– "Det var jäktigare förr. Då fick jag städa medan pojken sov. Men jag bara inte *orkar* med ett barn till. Jag säger till Nora 'tänk efter, orkar du jobba och sen ha ett barn som är ute och så ännu ett spädbarn?' Nej, jag skulle inte vilja börja om igen, fast hon gärna vill . . ."

Det jämställda föräldraskapet är en idé vars utmaning till en tudelad samhällsordning går djupare än man först tänker sig. I kölvattnet följer föräldrautbildning, kortare arbetstider, partnersjobb och deltider, flextider, utbildning av ersättare för barnlediga yrkesarbetare, förläggning av möten, sammanträden och konferenser på arbetstid, lokalisering av arbetsplatser närmare bostäder, insiktsfulla investeringar i barnstugor med god barnmiljö, ifrågasättande av lönsamheten i en långt driven differentiering osv.

Vägen dit är olika lång för olika kategorier av fäder. Vid intervjuer av 30 norska familjer (Holter, 1975) avskilde sig fäderna i de "borgerliga kategorierna" som de som lägger minst vikt vid familjeliv. Deras svar avskilde sig skarpt från kvinnorna och arbetarklassens män när de tillfrågades om de ansåg att "en familj stort sett bör göra saker tillsammans" och om "hänsyn till familjen bör gå före hänsyn till arbetet, vänner och släkt".

I den nyss refererade kristianstads-undersökningen intervjuades även några företrädare för anpassningsgrupperna vid tre företag. Hur ställer sig företagsledningen till föräldraförsäkringen:

– "I dagens läge skulle jag bli besviken om någon av de manliga anställda kom och bad om pappa-ledigt. Det skulle kräva en större stam folk på företaget. Periodvis skulle man riskera överkapacitet på 10 procent och inte kunna placera alla."

– "Jag skulle bli ledsen om en av mannarna kom. Vi har ännu inte hunnit bygga upp reserver för dem. Vi måste i så fall ha utbildade kvinnor som kan ersätta mannen. Yrkeskillarna som svarar för en 2–3 miljoners maskin är svårare att släppa än tjänstemännen."

– "Eftersom mannen i allmänhet har ett för företaget viktigare jobb, så vill vi ju att hustrun stannar hemma."

En av arbetsledarna konstaterar torrt att

– "Han har lagen på sin sida."

En annan säger:

– "Som arbetsledare tycker jag det är obekvämt, men jag visar det inte om det händer."

Men vad säger männen för sin egen del. Några exempel:

"Jag skulle vilja men inte kunna. Visst kan jag lära mig att ta hand om ett litet barn. Men jag skulle inte klara av att gå hemma i tre månader. Jag har behov av människor omkring mig."

– "I princip ja – i praktiken nej."

En fackklubbsordförande ser fram emot att vara hemma en tid och ta hand om sitt första barn – när det kommer.

– "Menar du 'i princip'?"

– "Nej, jag menar självklart i praktiken."

———

Det råder en dragkamp mellan företagens och barnens intressen.

2.4 Jordmån för Aniara-barn

Det har hävdats från psykologhåll i den svenska debatten att antalet jag-svaga barn ökar. Man har myntat uttrycket "Aniara-människa" för denna nya personlighetstyp. Denna person fungerar väl på ytan, men är kall och tom under sitt putsade skal. Hon/han är smart, oberoende av andra och hänsynslös. Aniara-människan betraktar sina medmänniskor som ting och söker ingen djupare kontakt. Hon/han känner inte engagemang och står inte för någonting.

Man har sökt förklara Aniara-dragen med upplevelser under de tidiga barndomsåren och man har misstänkt brister i förhållandet till modern. Det förefaller mig som mera fruktbart att gå till allmänna förändringar i mänskliga relationsmönster.

Jag frågar mig om inte hotet av Aniara-personligheter finns att söka i den samlade effekten av sociala förändringar, sådana som:

a) differentieringen av tidigare samordnade verksamheter
b) ensidiga boendemiljöer utan gemensamma sociala nätverk
c) anonymiteten i stora organisationer och enheter
d) i flyttningsfrekvenser och obeständigheten i ett rörligt samhälle i den snabba omsättningen av människor, miljöer och ting
e) ålderssegregationen och det förlorade sammanhanget mellan människor i olika livsfaser
f) överstimulering av intryck, underhållning, nyheter, information, reklam m. m.
g) bristen på helhetssyn, övergripande värderingar och idégemenskap
h) ökade krav på effektivitet, och prestation. Ökad rädsla för att inte hänga med, att misslyckas och att stötas ut
i) skärpta konflikter mellan tid och intressen inom olika livsområden
j) motsägelsefulla spelregler och värderingar inom olika samhällssektorer. Försök att undgå konflikt genom jagets uppdelning i "deljag"
k) kulturellt undertryckande av expressiva livsvärden samt förnekande av människans psykiska och sociala utvecklingsbehov
l) kommersiell skenfrigörelse av sexualitet. Höggradig "sexism" i det sociala umgänget
m) det ökade känslomässiga beroendet av den lilla familjegruppen (privatisering – intimisering) samtidigt som äktenskapen blivit mindre beständiga
n) den stödgivande sociala kontrollens professionalisering i allmänhet asymmetriska expert-klientrelationer, där man inte ömsesidigt delger varandra sina svårigheter och erfarenheter
o) den accelererade kunskapsproduktionen har bidragit till att nedsänka människor i "tystnadens kultur" där de icke vågar namnge sina egna upplevelser eller "benämna världen".

Jag återkommer i det fjärde kapitlet till förhållandet mellan mor och barn. Föreliggande kapitel söker lokalisera föräldrarna i en förändrad samhällelig struktur. Ännu återstår att reflektera över alternativa sätt att tillförsäkra barn den kärlek, som är förutsättning för att de växer upp till varma, engagerade, hänsynsfulla och kontaktstarka vuxna. Låt oss jämföra kärlekens plats i den sociala ordningen hos oss och i Kina.

2.5 Får man älska andras barn?

> "Och att tala om kärlek är faktiskt inte att 'predika', av det enkla skälet att det rör sig om det mest radikala och reella behovet hos varje mänsklig varelse."
>
> *Erich Fromm i "Kärlekens konst".*

Forskare av olika skolor är eniga om ett nära samband mellan utveckling av känslor, sociala färdigheter och tankeförmåga. Sambanden mellan dessa olika huvudområden är så nära att barnets utveckling i ett avseende kan fungera som ett medel för att främja dess utveckling i andra avseenden.

På motsvarande sätt medför en hämmad utveckling på ett område lätt en hämning även av andra sidor av utvecklingen. Barn som har känslomässiga problem har också problem med att samarbeta med andra och med sin förståndsutveckling. Inger William Olsson (1973) beskriver känslomässigt störda barn i förskoleåldern. De reagerar med flykt och försvarshandlingar. De är antingen aggressiva och överaktiva, eller ängsliga och passiva, ointresserade och osysselsatta. De visar att de inte är trygga nog för att kunna tillgodogöra sig daghemmets utbud av aktiviteter och samvaro. Samma barn som ofta tillgriper passiv flykt eller aggressivt försvar gör också tämligen dåligt ifrån sig i uppgifter som tar i bruk tanke och uppfattningsförmåga. Slutsatsen av undersökningen blir, att barn vilkas känsloliv är stört uttömmer så mycket av sina krafter i ängslan och en ständig försvarsberedskap att de varken har ork eller känslobalans kvar för att kunna koncentrera sig och ge sig i kast med att lösa nya uppgifter.

Under en studiedag med barnstugepsykologer i Göteborg diskuterade vi frågan i vilken mån barnstugan i dag lyckas med att genomföra sitt pedagogiska program. Samtalet blev förankrat i följande enkla schematisering av de emotionella och ekonomiska tillgångarna i hemmen, som jag använt mig av i "Uppväxtvillkor" (1973).

Hemmets känslohushåll:

Hemmets ekonomi:	bra	dåligt
bra	1. ++	2. −+
dåligt	3. +−	4. −−

Barnstugepsykologerna var eniga om att barn som kom ur hem med ekonomisk trygghet och ett gott känsloklimat (ruta 1) var synnerligen väl rustade att ta emot den utvecklingsstimulering barnstugorna ger. Dessa stabila och samarbetsvilliga barn är därtill ett ovärderligt stöd för personalen i samvaron med andra barn. I den mån barnstugorna

rekryterar många trygga barn kommer dessa att bli tongivande för gruppnormerna och stämningen bland samtliga barn. De kommer också att utöva ett gott inflytande på barn som dras med problem.

Samma slutsatser gäller för barn ur familjer som kämpar med ekonomiska svårigheter, men där känslohushållet är gott (ruta 3). Barnstugan gör en värdefull insats genom att avlasta föräldrarna och att tillföra barnen resurser för lek och verksamhet.

Men om bristen på barnstugeplatser är stor och köerna långa, så reserverar sociala myndigheter platserna i första hand till barn, som kommer ur de största problemmiljöerna. Därmed riskerar man att tillföra barnstugorna alltför stor andel av barn med känsloskador. Det är inte bara så att barnstugan i dag misslyckas med barnen med känslomässiga problem, utan dessvärre ödelägger en alltför stor andel barn med svåra störningar den pedagogiska verksamheten även för de andra barnen.

Gruppexperiment med barn illustrerar problemet. När man tillförde ett svagt presterande barn i en grupp med goda prestationer, så blev det svaga barnets insats förbättrad utan att gruppen i sin helhet försämrades. Men när andelen barn med svaga prestationer ökades ut, började inflytandet gå i motsatt riktning. När flertalet i gruppen presterade svagt började också de barn som tidigare gjort bra ifrån sig att prestera sämre (Nafstad, 1971).

Barn ur familjer som är både ekonomiskt och emotionellt utsatta får ingalunda den utvecklingsfrämjande stimulans som antas utjämna sociala skillnader på sikt. Om de är känslomässigt skadade kan de nämligen inte tillgodogöra sig stimulans i andra avseenden. De är psykiskt blockerade i hela sitt förhållande till omvärlden av bristen på känsloband och stabila identifikationer.

Men kan inte barnstugepersonalen ge dessa barn den kärlek och de känslobindningar barnen saknar?

Nej, den svenska barnstugan är ett komplement till familjen och personalen får inte konkurrera med föräldrarna om barnens kärlek. Personalen bör inte träda in i föräldrarnas ställe. "Ju mindre ett barn är ju mera måste personalen i förskolan stödja och betona samhörigheten mellan barn och föräldrar" (SOU 1972:26). Det är föräldrarnas privilegium att stå för den känslomässiga tryggheten och de stabila identifikationerna. Barnstugan söker stödja föräldrarna och strävar i princip efter ett nära samarbete med dem. Personalen har fått lära sig att "dubbla bindningar" kan vara svåra för barn att handskas med. I praktiken betyder detta att när ett föräldrapar eller en ensam mor av olika skäl inte går i land med att ge sina barn känslomässig trygghet så finns det inga reserver i barnstugan heller.

Personalen är rädd för att binda barn till sig. De vill undvika att banden plötsligt slits av vid personalomsättning eller om barnet slutar att vistas på daghem. Dessutom, antalet barn i grupperna och möjligen även antalet känslomässigt störda barn gör att personalen helt enkelt inte räcker till.

Enligt barnstugepsykologerna finns det en norm bland personalen, som föreskriver att alla barn har rätt till lika mycket kärlek. Nu är somliga

barns kärleksbehov redan väl mättat medan andra är utsvultna. Men, säger psykologerna, det är ändå bra att normen finns. Den garanterar i alla fall de utsvultna ett minimum av kärlek. Annars fanns risken att all kärlek strömmade till de redan älskade barnen. Barnen som är vana vid att ge och ta emot. Barnen som har lätt för att avläsa de vuxnas signaler. Barn som fattar snabbt och stimulerar sin omgivning med sin fantasi och sitt aktiva utspel. Det är inte lika lätt att älska de känsloskadade barnen. De bär ju på spåren av att de har blivit försummade och avvisade av vuxna som inte räckt till för dem. De drar sig undan eller tränger på. De är tillknäppta och initiativlösa eller de pockar på uppmärksamhet på ett utmanande sätt. De kan vara oskickliga och torftiga och inadekvata. Normen om lika kärlek slår vakt om dessa barns rätt.

Om vi inte löser de elementära känslobehoven för barn, kommer aldrig så fina pedagogiska program om jagutveckling, kommunikation och begreppsbildning dessa barn till godo, menade psykologerna, vi skall veta att vi i dag inte ställer upp med kärleksresurser för barn, vilkas psykiska utveckling hotas av bristen på känsloband. Detta är barnstugans allvarligaste problem.

Så långt barnstugepsykologerna. Ladberg (1973) diskuterar barnstugepersonalens dilemma i samma anda.

. . ."det finns för lite personal för att tillgodose barnens behov. . . . De får överta en stor del av föräldrarnas uppgifter i förhållande till barnen, eftersom de har hand om barnen hela dagarna. *Men detta ansvar står i motsättning till vårt samhälles syn på föräldrarnas ansvar och rättigheter i förhållande till barnen.* . . . Fröknarnas väldiga osäkerhet på om de har rätt att "lägga sig i" vad som händer barnen hemma eller hur föräldrarna uppfostrar dem talar sitt tydliga språk . . ."

Personalen är människor med känslor, ambitioner, ängslan och misslyckanden. De upplever konflikter i sin yrkesroll. Enligt Ladberg, riskerar den vanligaste anpassningen att bli en kapitulation. Man går in för en halvhjärtad professionalism som förtränger de egna känslorna och behoven. Man underskattar sin egen betydelse för barnen och för barnens problem. Man förser sig med en glättig och ansträngt lugn yta.

"När några barn har särskilda problem blir resultatet av samma tendenser att fröknarna ofta förbigår sin egen betydelse . . . Då är det föräldrarnas, och särskilt mammans förhållande till barnet som kommer i blickpunkten, och då ligger det också nära till hands att se problemen som föräldrarnas problem. Fröknarna kan också förneka att deras egen relation till barnen över huvud taget är betydelsefull för dem . . .

Men allt detta innebär i sina konsekvenser att fröknarna förnekar att de verkligen kan betyda något väsentligt för barnen. Och detta kan komma att fungera som en "självuppfyllande profetia": man känner att man inte har några rättigheter, och därför undviker man närkontakt, och får därmed inte särskilt stor betydelse för barnen, och upplever sedan att man inte påverkar barnen . . ." (Ladberg 1973).

Som vi noterat i det första kapitlet, löser föräldrar och fröknar den oklara ansvarfördelningen genom att fröken ikläder sig en expertroll och börjar prata kunskaper. Om de i stället vågade medge, att det är barnets upplevelse av mänskliga relationer och känslostarka identifikationer som

är det viktiga, så hade frågan om personalens känslomässiga resurser kommit i förgrunden.

Hur klarar den svenska barnstugan att bidra till barns utveckling utan att hota idealen om privatlivet och föräldrarnas förtur till sina barns kärlek? Hur klarar den att stimulera kommunikation och känslor utan att ge samhälleligt innehåll och konkretion åt de upplevelser och relationer det gäller?

Jag har vid några föreläsningar vid förskoleseminarier och på fortbildningsdagar för daghemsföreståndare tagit upp barnstugepsykologernas och Ladbergs kritik. Åhörarnas reaktioner är i regel delade. En del tillbakavisar resonemangen närmast indignerat; "det är just dom störda barnen vi älskar mest". En del instämmer med vissa reservationer i att dessa problem existerar t. ex. i förhållande till "omogna föräldrar". En del åter instämmer starkt. Beskrivningen är med andra ord kontroversiell och provocerande.

Jag hade barnstugepsykologerna i minnet när jag iakttog barngrupper i Kina. Vid flera daghemsbesök tog jag upp frågan om bindningar mellan små barn och *en* fast vårdare:

– Försöker ni skapa fasta känslorelationer mellan ett enskilt barn och en bestämd vuxen person, så att barnet vet vem det kan ty sig till?

Frågan vållar förvåning. Den bollas fram och tillbaka till tolken.

– Menar jag verkligen att man skulle uppmuntra exklusiva känsloband mellan en speciell vuxen och ett speciellt barn?

Som på andra daghem faller frågan platt till marken. Det hjälper inte med varierande formuleringar. Här tycks inte den psykologiska tesen om få fasta bindningar eller identifikationsobjekt gälla. Nej, det viktiga är att barn känner tryggheten av att alla vuxna i deras omgivning är beredda att bemöta dem kärleksfullt. "Det är mycket viktigt att barn får kärlek", förklarar man vänligt, lite överrumplade av att jag vill reservera bara en eller ett par personers kärlek till varje barn.

Ruth Sidel (1973), en amerikansk socialarbetare med psykiatrisk skolning rapporterar från ett besök i Kina, att barnen i mycket tidig ålder får moderlig omvårdnad av många personer:

– – – "av modern, medan hon ammar, under tiden från arbetsdagens slut till dess början på nytt nästa dag, och på lediga dagar; av flera tanter vid barnkrubban, eftersom de alla tar hand om alla barnen, av en farmor eller mormor, som kanske bor i familjen. Men alla "modersfigurerna" har ett starkt centralt värderingssystem gemensamt i dagens Kina. Alla vi träffade tycktes omfatta likartade värderingar och tycktes praktisera barnavård enligt anmärkningsvärt likartade metoder . . .

En annan synpunkt på "moderlig vård från många" eller "delad moderlig vård" är att barn kan utvecklas utmärkt fysiskt och känslomässigt om moderssurrogaten förblir desamma och är varma och generösa till sin läggning. Barn i Kina vårdas inte av en serie modersfigurer. Vi fick upprepade gånger höra att "tanter" och lärarinnor sällan lämnar sitt arbete. Och de är varma och kärleksfulla mot barnen. Barnen visar inga tecken på letargi eller de andra intellektuella, emotionella eller fysiska problem som brukar förekomma hos institutionsbarn. Alldeles tvärtom."

Den västerländska synen på moderskap har inte vunnit terräng i Kina. Före revolutionen födde kvinnor barn för att säkra beståndet av mannens släkt. Det viktigaste känslobandet var bandet mellan far och son. Den unga hustrun och modern beskrivs som en förtryckt varelse i sina svärföräldrars hem.

I och med revolutionen förlorade familje-klanerna sitt inflytande. En ny äktenskapslag trädde i kraft och den kinesiska kvinnan genomgick på flera områden en dramatisk emancipation. Till skillnad från de västerländska kvinnorna blev hon inte hänvisad till ett privatliv i isolering, hon blev aldrig skuldbelagd av teser om moderns oersättlighet. Kontraceptionens framsteg drev henne inte att satsa på sex appeal. Däremot trädde hon in i produktionen och i samhällslivet på ett självklart sätt.

Den kinesiska familjen är ingalunda hotad av upplösning. Tvärtom, äktenskapen är stabila och generationsbanden starka. Barn bor kvar hos sina föräldrar tills de gifter sig vid ca 25 års ålder. Familjen verkar som en bas för utåtriktade aktiviteter. Mycket av känslolivet får sitt utlopp i ett moral-politiskt samhällsengagemang.

Jag frågar vidare:

– Här vid veckodaghemmet hämtar föräldrarna sina barn hem över veckosluten. Kan det inte kännas lite svårt för föräldrarna ibland, om barnen fäster sig vid lärarna och sköterskorna mycket starkt? Kanske älskar barnen personalen på daghemmet t. o. m. mer än sina föräldrar?

Medan jag löper linan ut med mina frågor, inser jag att jag ställt en egendomlig sniken fråga. Det finns ingen jordmån för "konkurrens om kärlek" här. Men de svarar överseende:

– "Föräldrarna är enbart glada om deras barn älskar oss och får kärlek av oss. Föräldrarna är nöjda. De vet att barn behöver mycket kärlek. Kärlek är väldigt viktigt för barn."

De upprepar detta om kärlek, så att jag skall fatta. De har en stark utstrålning av samhälleligt engagemang och personlig värme. Till skillnad från oss understryker de en kärleksfull omgivning och inte en eller ett par kärleksfulla individer. De som vårdar barn ingår alltid i ett större sociokulturellt sammanhang. Hur är det Fromm (1956) skildrar kärleken i det västerländska samhället:

– "Om att älska är en förmåga hos den mogna produktiva karaktären, måste följaktligen hos individen i en given kultur förmågan att älska bero på vilket inflytande denna kultur har på genomsnittsindividens karaktär. ... Ingen objektiv iakttagare av vår västerländska livsform kan gärna tvivla på att den genuina kärleken – människokärleken, moderskärleken, den erotiska kärleken – är ett relativt sällsynt fenomen, och att vi istället har fått ett antal former av skenbar kärlek, som i verkligheten är lika många former av kärlekens upplösning."

Fromm ser den västerländska människans karaktärsstruktur som en produkt av den moderna kapitalismens specifika effekt på de sociala relationerna mellan människor. Han skriver vidare:

> . . . "om kärlek är ett karaktärsdrag, måste den obetingat inte endast omfatta relationerna till familjen och till vännerna, utan också utsträckas till alla man kommer i beröring med i sitt arbete, som affärs- eller annan yrkesman. Det finns inget "tvåskiftsarbete" med kärleken till de närstående i ena skiftet och kärleken till utomstående i det andra. Tvärtom. Att det existerar kärlek i det förra fallet beror på att det existerar kärlek också i det senare. Tog man denna insikt på fullaste allvar skulle det tydligen bli en rätt drastisk omläggning av våra hittillsvarande relationer till andra människor."

Men eftersom kärleken är oförenlig med människosynen i våra ekonomiska vinstsystem och de politiska maktsystemen, stänger vi in den i privatlivet, och för att ytterligare begränsa dess inflytande tilldelar vi dem mödrar och små barn.

3 Faser i barnets utveckling

3.1 En utvecklingssyn

Liv är rörelse. Liv i alla dess former är biologiska, psykiska och sociala uttryck för en ständigt pågående skapande aktivitet. Levande organiska system skapar sin egen utveckling i samspel med en omvärld. Människan som organism bildar en avgränsad helhet. Hennes sinnen och reflektion samverkar till att organisera ett styrande centrum för samspelet inom organismen och med omvärlden. Detta centrum kallar vi jaget. Jaget strukturerar och skapar en inre mening ur sin egen aktivitet. Jaget är en produkt av aktivitet.

Hur ser den "förändringsmekanism" ut som driver fram psykisk utveckling? Utvecklingsimpulserna kommer ur ett spänningsförhållande mellan organism och omvärld. Människans medvetande och jag utvecklas ur spänningsförhållandet mellan en inre och yttre verklighet. Organismen, människan, söker uppnå ett tillstånd av jämvikt. Denna strävan att reducera spänningen i samspelet mellan jaget och omvärlden sker genom två spänningsreglerande aktiviteter: jaget bearbetar och modifierar omvärldsintrycken och inordnar dem i en existerande inre mall, så att de blir begripliga för jaget (assimilering) och jaget förändrar sig självt, modifierar sina inre mallar till en större överensstämmelse med de utvecklingskrav omvärlden ställer (ackomodation).

När förändringsimpulser träffar ett aktivt inre betydelsegivande system (jaget) så blir de yttre impulserna omformade med hänsyn till den inre begriplighet jag-systemet besitter. Men samtidigt kommer de yttre intrycken att ingripa i själva samordningen mellan en inre och yttre ordning, på ett sätt som förändrar den inre strukturen – och därmed också kvaliteten och meningen i framtida aktiviteter. Förändringsimpulsen har sålunda en dubbelriktad verkan: det inre förändras av det yttre samtidigt som det yttre förändras av det inre. Vi är produkter av miljöinflytanden – vi gestaltar och skapar miljöer.

Man kan likna assimilering med jag-bevarande processer och ackomodation med jag-överskridande processer i analogi med vad jag på den sociala nivån kallat för gränsbevarande resp. gränsöverskridande idéer och handlingar. I bägge fallen handlar det om en spänning mellan rådande tillstånd och utmaning till förändring.

Människan är till sin natur nyfiken. Hon söker aktiv förståelse av sin

omvärld – i likhet med andra levande arter är hon beroende av sin miljö för att överleva. Hennes utveckling drivs fram av hennes strävan att begripa och komma tillrätta med sig själv och sin omvärld. Vi är livet igenom upptagna av att förstå. Av att få grepp om och fatta vad som händer. Vi gör oss bilder av våra handlingar. Vi förklarar våra erfarenheter för oss själva och för varandra för att vi själva och andra skall förstå. Vi grips av ångest i situationer som vi inte kan avläsa, som vi inte har några "inre mallar" för. Vi är rädda för det alltför annorlunda, det främmande, som vi inte förstår.

Våra sinnen nöjer sig inte med att registrera. De tolkar och strukturerar, fogar samman, söker efter sammanhang, ordnar och organiserar. Vi bygger sinnrika konstruktioner av inre och yttre verklighet. Piaget (1969) betonar *känslorna som drivkraft* till all strävan att begripa. Känslodynamiken är kraften bakom all mental utveckling. Till syvende og sidst är det behovet att växa, att uttrycka sig själv, att älska och att få erkännande av andra som utgör drivkraften för såväl intelligens som för beteende i sin helhet. Känsla och förnuft är oskiljaktiga i strävan att förstå.

Föreliggande utvecklingssyn går tillbaka till Piaget samt Björn Sandgrens (1974) tolkningar av Piaget. Sandgren startade med att försöka precisera kreativitet som en speciell begåvningskomponent. Som känt, så har kreativitet länge varit ett pedagogiskt honnörsord, samtidigt som det visat sig vara svårt att få grepp om kreativitet som en mätbar prestation för standardiserad bedömning. Sandgren kommer fram till att frågan om kreativitet varit fel ställd. Kreativitet är inte en avgränsad förmåga. Kreativitet är den centrala kvalitén i själva den process vi kallar psykisk utveckling. Kreativitet och kärlek synes ha det gemensamt, att de är svåra att definiera och mäta, men utgör bägge remarkabla krafter i den aktiva adaptionen mellan jaget och omvärlden.

Varje livsyttring ingår som ett *led i en process i tiden* (Sandgren, 1974). Det som yttrar sig här och nu, är både ett resultat av föregående faser och något pågående vars yttringar yppar sig i framtiden. Fasernas ordningsföljd är konstant. Varje fas har sina karaktäristiska handlingsmönster. Utveckling innebär hela tiden en samordning av tidigare uppnådda mönster på nya och mer sammansatta nivåer.

Men ett barns utveckling följer ändå inte ett färdiguppgjort program. Det är en gradvis utveckling där varje förnyelse är avhängig av tidigare faser:

"En övergång i en utvecklingssekvens är en skapande övergång. Något nytt kommer till" ur motstridiga delar. Utvecklingen har ett element av oförutsägbarhet och samtidigt en "tvingande karaktär". Sålunda är själva processen mera förutbestämd än de resultat den ger upphov till. Den enskilda individens utveckling är sålunda både lagbunden och öppen för slumpens inflytande (Sandgren, 1974).

Det nyfödda barnet är rytm: puls, andning och hjärnans rytmer. I mötet med en omvärld blir rytmerna reglerade i reflexer och reflexerna utvecklas till kontrollerade rörelser. "Den biologiska organisationen utvecklas parallellt med den aktivitet, som den sedan kontrollerar och samordnar."

Piaget beskriver barnets utveckling som en succession av tre stora faser. Var och en av dessa överskrider den tidigare perioden och återskapar den på en ny, mera sammansatt nivå. Under den sensoriskt motoriska fasen sker en samordning av rörelse och varseblivning. Barnet börjar differentiera sinnesdata: beständiga objekt, rum, tid . . . Övergången till nästa fas markeras av att barnet finner nya medel för att samordna och sammanställa sina handlingsmönster. Barnet lär sig återskapa yttre handlingar på en ny nivå av inre föreställningar ("inre representationer"). Med hjälp av symboler kan barnet framkalla objekt och händelser som inte är närvarande. Symbolerna öppnar obegränsade möjligheter för mentala tillämpningar – i jämförelse med de begränsningar som gäller för motorik och varseblivning.

Språkliga symboler gör det möjligt för barnet att överta andras attityder till barnet och se sig själv med andras ögon. Längre fram kommer förståelsen av hur andra ser på sig själva. Barnet börjar bilda sig föreställningar om hur situationer ter sig för andra och lär sig att samordna flera personers perspektiv till meningsfulla inre handlingsmallar. Det tar flera år i anspråk innan föreställningarna är differentierade därhän.

När barnet väl lärt sig uppfatta ömsesidiga förhållanden, när det kan byta perspektiv och hantera ombytta roller, är det också moget att klara en mängd konkreta tankeoperationer. Operationerna är konkreta i den bemärkelsen att de bearbetar konkreta sinneserfarenheter. Den mentala utvecklingen fortskrider mot nya kombinationer och ökad koordination. Barnet gör logiska grupperingar: system av klasser, system av relationer, ordningsföljder, jämförelser av motsatser och likheter.

Småningom blir de konkreta handlingsmallarna underställda nya, mer abstrakta och sammansatta tankestrukturer, som opererar mer oberoende av sinnenas erfarenhet. Psykisk utveckling pågår livet igenom.

3.2 Social utveckling

> "Det allra första förstånd, som människan disponerar över är i grunden ett samförstånd."
>
> *Lars-Erik Berg*

Eftersom kapitlet om "Moderskapet som social institution" tar upp barnets behov och dess samspel med omgivningen under de första levnadsåren, går jag här direkt in på den fas, då barnet med språkets hjälp börjar bearbeta symboler. Därmed tillägnar sig barnet successivt de sociala betydelser som personerna i dess omgivning lägger in i sitt handlande.

Till en början var barnet alltets medelpunkt i ett kaos av förnimmelser. Hjärtpunkten i ett gränslöst tillstånd på själva gränsen mellan organism och omgivning. I en dubbelriktad process urskiljer det så småningom en inre och en yttre värld. Jaget och medvetandet uppstår i social interaktion.

"Den egna personen existerar över huvud taget inte från första början, och under dess långsamma födelseprocess finns det ingen person i omgivningen som är barnet så främmande som just barnet självt." (Berg, 1973–74.)

Barnet har bara en väg att lära känna sig själv, nämligen att överta omgivningens attityder till sig själv. Människorna kring barnet betecknas ofta i socialpsykologin som "de betydelsefulla andra" (significant others). Och visst är de personer som barn har sociala relationer med betydelsefulla. Barnet är helt utlämnat åt handlingar och hållningar hos människor i dess omgivning. Det är hänvisat till att överta ett medvetande om sig själv från dem. Språket gör det lättare att ta andras attityder.

"Bildsekvenser av egna handlingar utgör det väsentligaste råmaterialet till ett medvetet jag. Ett sådant "jag" utvecklar den mänskliga individen genom att överta den andras attityd mot individens egna handlingar. Den andras svar på mina handlingar skapar så småningom den mening de har."

Bilden i den andras ögon blir bilden i mina ögon. Den andras ord om mig blir mina ord om mig själv. Jämsides med ett "jagmedvetande" utvecklas ett gryende "samhällsmedvetande", ty de vuxnas attityder till barn förmedlar i sin tur de vuxnas samhälleliga erfarenheter, värderingar och roller.

Den sociala utvecklingen handlar väsentligen om jagets ständiga tillblivelse i förhållande till andra i en gemensam social värld. (Kohlberg, 1969.)

Människans miljö är väsentligen social. Men vad betyder egentligen ordet social? Kan man se det så, att "social" svarar mot en fusion av det individuella och det samhälleliga?

Primärt syftar ordet social på den distinkt mänskliga förmågan att ge mening och att strukturera handlingar och tankar genom att "ta den andras roll", fallenheten att uppfatta andra som någon "lik mig själv" och att se sitt eget handlande ur den andras synpunkt (Kohlberg, 1969). Även förmågan till ömsesidighet utvecklas i successiva stadier, var och en mera differentierad och allmängiltig än den föregående.

Barnet träder stegvis in i en gemensam värld. Från tidig barndom finns en aktiv strävan till likhet med andra i imitation och identifikation. Barnet kopierar och modifierar sig själv efter andra. Det överför sig själv på andra. Piaget ser barnets benägenhet att imitera som en ackomodationsprocess, där barnet genom korrekt återgivning av andras beteende förbättrar sin anpassning till omgivningen.

Socialpsykologen G. H. Mead har analyserat barns rollekar som spontan aktivitet, vari barnet framkallar personer och situationer som det har upplevt. När barnet återupplever tidigare händelser blir de bättre strukturerade och barnet får grepp om vad det hela rör sig om.

Leken väcker känslor och medvetandetillstånd. Barnet *är* de personer det imiterar. I sina föreställningar återskapar barnet sin upplevelse av någon annans upplevelse i en situation som utspelats tidigare. Föreställningarna blir handlingar i leken. Leken ger barnet en egen person, i och med att barnet i leken strukturerar sitt handlande. Jagmedvetandet

uppstår med förmågan till återkoppling, dvs. när barnet kan koppla samman sig själv som den person som handlar och den person som efteråt betraktar sin handling. Medvetandet, den reflekterande, återspeglande funktionen är helt och hållet social.

Flickan som leker med dockan gestaltar modern växelvis med sig själv, dvs. dockan. Symboliskt återskapar barnet den vuxnes attityder till sig själv och det ger sig själv (dockan) den mening som den vuxna har definierat. I sin ömhet och omvårdnad av dockan övertar barnet moderns attityder till sig själv, i sina bestraffningar återskapar det moderns avståndstagande.

I dessa åldrar vill barn gärna ha publik. De vill gärna tala om vad de gör för att därigenom själva komma underfund med det och för att dessutom få det bekräftat.

Det är frestande att spekulera över, vad övergången från barndockan till kvinnodockan Barbie betyder i termer av rolltagande för små flickor. Mot barndockan är de mor i förhållande till barnet. – "Mamma tycker om dig, lilla barn" återgestaltar en egen upplevelse. Barnet förstår att det självt är värt att tyckas om och förstärker hos sig själv dispositionen att tycka om sig själv och därmed också sina förutsättningar att tycka om andra. I av- och påklädandet av den glamorösa Barbiedockan övertar de små flickorna däremot en ung kvinnas attityder till sig själv som objekt för andras beundran. "Titta så fin Barbie är", blir en dag "Titta så fin jag är".

Pojkarnas rollekar tränar tuff och stark "manlighet", de liknar styrkemanifestation. Jag tänker på lekar som indianer och vita, rövare och fasttagare, cowboys och skurkar, krigslekar som gestaltar ritualiserade former av att fånga, besegra, döda, bestraffa . . . Vilka sociala attityder bidrar de till att förstärka? Symboler för förtryck? Symboler för kampen mot det "onda"? Hur hänger de samman?

Till en början är barns erfarenheter bundna till enskilda personer. Under nästa fas blir de medvetna om likheter och regelbundenheter. Personer med vissa kännetecken brukar uppträda på ett förutsägbart sätt. Barn lär sig urskilja "sociala typer" och även olika typer av situationer. I barndomens typindelning är kvinnor och män en viktig vattendelare för vilka man skall efterlikna och vilkas attityder man i första hand skall överta. Dockleken resp. krigsleken ger en påtaglig illustration av tillägnandet av olika handlingsberedskap.

Barn uppfattar nu att socialt samspel är styrt av regler. Regler som i princip omfattas av alla, men som föreskriver olika handlingsmönster för olika "typer". När barn förstår reglerna kan de uppfatta situationer ur flera personers synpunkt samtidigt.

Därmed har barnet övergått från personbunden interaktion till att identifiera sin plats i ett socialt mönster. Det börjar nu också frångå sitt egocentriska beteende och börjar avväga sina egna handlingar gentemot andras.

Det *sociala* är nu något man delar med andra. Något som vidmakthålls genom att människor bekräftar det för varandra. Barn strävar efter att bli

delaktiga. De är känsliga för bekräftelse av sin egen kompetens. De är beroende av sociala modeller. Imitationen som kopiering övergår nu i identifikation. Identifikationen omfattar flera samverkande tendenser (Kohlberg, 1969):

Barn fortsätter att ta efter, att imitera.
De fäster sig vid sina förebilder.
De försöker efterleva deras förväntningar, de vill lyda.
Barns självkänsla ökar, när förebilderna gillar dem.
De idealiserar förebilderna och känner stolthet och ställföreträdande **självkänsla inför den kompetens förebilderna besitter.**

Det är i vår kultur vanligt att barn identifierar sig med sina föräldrar – men där de dagliga beständiga relationerna omfattar andra människor, kommer valet av förebilder att omfatta även dem.

Piaget (1969) ser i kamratgruppen ett alternativ för införandet av en **"delad omvärld". Han menar även, att jämnåriga åldersgrupper har den fördelen, att barnet inte på samma sätt befinner sig i ett ständigt underläge som i förhållande till vuxna – utan de kan samverka i gestaltandet av en delad värld på mera lika villkor.**

Sociologen Cooley har myntat uttrycket "primärgrupp" för små **grupper med stark inbördes identifikation. I ordet "primär" lägger han in** gruppens grundläggande betydelse för det mänskliga tillblivandet. Cooley beskriver hur primärgruppen frambringar det "mänskliga" genom att gruppens medlemmar tar varandras roller och identifierar sig med varandra.

Ty det "mänskliga" finns inte fristående i individen. Det finns inte vid födelsen. Det kan bara förvärvas ur gemenskap. Gruppen är ett elementärt skede i den mänskliga (och samhälleliga) tillblivelsen. Cooley **angav fyra kännemärken på en primärgrupp**:

1. Den föregår i tid all erfarenhet. Utan den är ingen "mänsklig" erfarenhet möjlig. Primärgruppen är jämförelsevis beständig. Denna beständiga gemenskap är källan till alla andra relationer.
2. Samspelet är personligt och intimt. Man är odelbar och hel för varandra. Cooley underströk även betydelsen av frånvaron av konkurrens.
3. Gruppen bildar en psykisk enhet som bäst kan uttryckas i ordet vi. Upplevelsen av vital helhet gör det till ett mål för individerna att tjäna helheten. Människan är aldrig mer mänsklig och i regel aldrig lyckligare, än när hon offrar sina snäva intressen för samstämmiga gruppmål, i linje med henne själv, ansåg Cooley.
4. Alla har del i och sprider inbördes de primära idealen, dvs. det "sociala" som föregår det "samhälleliga". Gruppen grundlägger och formar individens sociala väsen och ideal.

Efter att ha förvärvat sin mänskliga natur genom medlemskap i primära grupper, har människan att förstärka, bekräfta och bevara sin natur genom intimt och nära samspel i primära relationer.

De viktigaste sfärerna för intimitet och samarbete – ehuru icke de enda – var för Cooley familjen, barnens lekgrupper och grannskapet eller

lokalsamhället. De förekommer praktiskt taget universellt och bildar den gemensamma grunden för det universellt mänskliga. Det kan noteras att Cooley inte betraktade äkta par som en grupp – i bästa fall kan paret ingå som en del i en primärgrupp.

Cooleys radikala syn på primärgruppen och på självmedvetandet och det sociala medvetandet som två sidor av samma sak, bröt mot individualiserande västerländska kulturteman som ofta ställde individen i motsatsförhållande till grupper och kollektiv. Under följande decennier inträffade helt följdriktigt, att sociologiska läroboksförfattare helt enkelt tvättade bort väsentliga delar av Cooleys budskap (Lee, 1964).

Den *intimitet,* helhet och odelbarhet, som Cooley underströk blev omdöpt till "face to face", dvs. grupper i vilka man möts "ansikte mot ansikte".

Viljan att tjäna blev ignorerad. Den hängivna beredskapen att satsa sig själv för gemensamma syften omtalades bara som "vi-känsla". Man tog fasta på vi-känslan, men uteslöt poängen med den: den primära styrkan i de motiv den skapade. Primärgruppen som formare av samhälleliga ideal förtegs i stort sett. (Sen är det en annan sak att Cooleys egna samhällsideal var starkt kultur- och miljöbundna.) Därmed förvisas det "samhälleliga" ur det primära. Av primärgrupp återstår närmast "privatgrupp". Cooley blev anpassad till den privatisering av livsstil som pågick i västerländska samhällen.

Men ligger det inte en fara i människans "gruppnatur"? Finns det inte risk för att individen förlorar sig i gruppen? Att grupp-påtryckningar driver henne till handlingar, som hon som enskild individ förkastar?

3.3 Moralutveckling

Individens förhållande till grupper synes vara avhängigt av hennes sociala utvecklingsstadium. Barndomens känsloberoende och okritiska önskan att efterlikna börjar försvagas någon gång i tioårsåldern, då individen utvecklar större oavhängighet till uppväxtmiljön. Men fram till dess införlivar barnet egentligen inte ett moraliskt innehåll – utan identifikationen är i sig själv en attityd av konformitet och delade förväntningar (Kohlberg, 1969). I denna fas är efterlevnaden av normer avhängig av existensen av personer som delar normen. Jagets inre strukturering är avhängig av omvärldens struktur. Normerna gäller därför att de omfattas av andra. Andra upprätthåller dem med sitt gillande och sitt ogillande av överträdelse. Införlivandet av omvärlden kräver ännu omvärldens fulla bekräftelse.

Utvecklingen av oavhängiga moraliska identifikationer är ett relativt avancerat stadium och förutsätter en mera sammansatt förståelse av vad det är att vara *social.*

Kohlberg understryker i likhet med Piaget, att förändrat beteende och nya handlingsmönster vittnar om förändringar i individens sätt att förstå och att tolka sina handlingar. Förmågan till urskiljning och samordning omfattar alla sidor av personligheten: känsla, varseblivning, förstånd, sociala värderingar. Den sociala utvecklingen genomgår stadier från

självupptagenhet, gruppkonformitet till ökad ömsesidighet. Individen är inte hänvisad till att bli en återspegling av sitt samhälles kulturmönster, utan de förståelseredskap som utvecklats i interaktion med omgivningen, avgör hur individen sammanställer och förhåller sig till det kulturellt givna.

Barn blir medvetna om kulturella förbud och föreskrifter, så snart de har erfarenhet av *tvång*, av att de måste böja sig inför vuxen övermakt för att inte allt skall bli värre (stadium 1). De inhämtar snart en naiv och egoistisk förståelse för att *det lönar sig* att lyda de vuxna, om man vill få sina egna behov tillfredsställda. De vuxna har kontroll över resurserna (stadium 2).

Så småningom lyder man för att få uppskattning. Enligt Kohlberg, är det vanligt att genomsnittsvuxna efterlever normer av pur konformitet, utan att ta ställning till dem. De gör som man bör, i en strävan efter respektabilitet och socialt erkännande (stadium 3). Eller, vilket är lite mer krävande, de "gör sin plikt" (stadium 4). De håller på "lag och ordning" utan att känna för lagen. De är *sociala* i den bemärkelsen att de önskar efterlikna sin omgivning, dela föreställningar och handlingar med andra. Sålunda deltar de i att bevara och bekräfta en gemensam social värld.

Det är möjligt för människor att utveckla en mer allmängiltig form av förståelse. Det är möjligt att abstrahera lagen från konformitet till lag, lagen som överenskommen rättsprincip. Då blir bevekelsegrunderna principiella (stadium 5). Individens sociala erfarenheter av ömsesidiga relationer kan också bli generaliserade så att de upphör att vara bundna till den egna gruppen, det egna samhällssystemet och dess speciella kultur. Den kan istället omfatta universella mänskliga principer med det egna samvetet som högsta moraliska instans (stadium 6).

Individen handlar i allmänhet på en för henne "typisk nivå". Men hon orkar ibland inte hålla sin nivå, lika väl som hon stundom överskrider sitt eget genomsnitt. Kohlberg anser, att individen aktivt strävar efter att uttrycka sig själv på sin högsta förståelsenivå. Men eftersom det är lättare att handla på lägre nivå, så blir det typiska förhållningssättet en avvägning av vad man klarar av utan alltför stor ansträngning. Varje stadium öppnar en mera sammansatt förståelse av omvärlden och tar i bruk ökade delar av individens inneboende möjligheter.

I stället för att tala om moraliska egenskaper, t. ex. ärlighet, så menar Kohlberg, att människor kan karaktäriseras efter sitt dagsläge på en utvecklingssekvens, som anger vilka interaktionserfarenheter de har haft. Enligt honom, räcker "normala" sociala erfarenheter till framsteg på utvecklingssekvensen. Men speciella sociala erfarenheter så som t. ex. fängelser, politiskt förtryck, vissa typer av skolor och arbetsmiljöer har dock en dokumenterat nedpressande effekt på den sociala utvecklingen. I en värld där "Rapporter" om folkmord i större eller mindre skala når våra vardagsrum, är det befogat att dröja vid ett av Kohlbergs exempel. Man har låtit bedömare koda yttranden fällda av Adolf Eichman. De har fått avgöra vilket moralstadium yttrandena vittnar om. Jag överlämnar åt läsaren att begrunda några av Eichmans yttranden:

– I själva verket var jag bara en kugge i ett maskineri som verkställde givna direktiv . . .

– Jag lydde order. Det är lika poänglöst att anklaga mig för "den slutgiltiga lösningen av judefrågan" som att anklaga en järnvägstjänsteman, som svarade för de järnvägar på vilka judarna transporterades . . .

– Jag vill ännu en gång understryka, att mitt departement aldrig gav order om utrotning. Vi ansvarade endast för deportation.

– Jag träffade honom (Hitler) aldrig personligen, men själva hans framgång bevisade för mig, att jag hade att underordna mig den mannen . . .

– Hitler må ha haft fel hela tiden, men en sak är bortom all diskussion. Han lyckades ta sig upp från korpral i tyska armén till ledare över ett folk på närmare 80 miljoner . . .

– Var skulle vi ha hamnat om var och en hade tänkt igenom saker på den tiden. Det kan man göra idag i den "nya" tyska armén. Men för oss var en order en order.

Yttrandena avspeglar känslan av tvång, ansvaret är aldrig personligt utan tillfaller auktoriteten, rättfärdigad av sin framgång.

Moraliska känslor skapas genom kommunikation, som anger vad olika situationer betyder. Ur inlevelse i andras villkor förstår man sina handlingars konsekvenser. Den kritiska utvecklingsgränsen går mellan konventionell och principiell förståelse, mellan att leva på andras moral och att leva på egen. Detta kommer till uttryck i hur individen förhåller sig till formell auktoritet – i det ena fallet överlämnar man ansvaret till överordnade, "själv är man bara en kugge i ett maskineri", i det andra fallet tar man ansvaret för de regler och principer de överordnade bryter emot.

I en undersökning av studenter vid Berkley universitetet, ett stormcentrum för studentrevolter i USA, fann man att sannolikheten för att studenter deltog i de ursprungliga "free speech sit-ins" ökade ju mer principiell deras förståelse av omvärlden var. Hela 80 % av studenter som hänförts till stadium 6 deltog, 50 % av studenter på stadium 5, men endast 10 % av de konventionella hade anslutit sig.

Det går att skilja på två sorters solidaritet. En som blott och bart är gruppkonformitet – och en solidaritet som sträcker sig utöver intressegrupper och gruppintressen. Men båda har grupperfarenhet som sin bas. Hur skiljer sig de erfarenheter som får människor att underordna sig grupper från de erfarenheter som gör människor självständiga i gruppen?

3.4 Du som jag – Jag som du

En god vän berättade nyligen en upprörd episod som kan sätta oss på spåren i sökandet efter svar på ovanstående fråga:

"Det var en sval försommardag.

Jag skurade trasmattor nere vid sjön. Mattorna var långa och tunga att handskas med. Vattnet var kallt.

Oleba (6 år) kom ner och satte sig på berghällen bredvid. Jag var redan irriterad och jag blev ännu mer irriterad över att till det tunga jobbet

också få kravet att umgås. Oleba kände trycket i atmosfären. Hon tog av sig skorna och slängde dom i sjön. Jag fiskade upp dom och sa vad jag tyckte om hennes sätt. Hon svarade med att åter slänga skorna i sjön. Och inte nog med det. Hon slet av sig sina kläder och kastade dem samma väg. Jag blev störtarg och röt åt Oleba. Oleba hoppade i det kalla vattnet. Botten var dyig och jag blev rädd trots att hon kan simma, så jag hoppade i efter henne, fullt påklädd. Blöt till midjan tog jag henne under armen och bar henne upp till huset. Oleba sparkade och skrek och jag visade alla tecken på ilska. På gårdsplanen möter vi farmor och gammalmoster. Dom började storskratta. Inte åt mig, utan åt Oleba. Gammalmoster säger: "Vad rolig du ser ut, Oleba, när du är arg".

Taktlösheten och bristen på respekt för Olebas ilska kändes nästan övermäktig och jag sa skarpt: "Visa då åtminstone respekt för att Oleba är arg".

Moster gick, ganska förvirrad.

Oleba och jag satte oss på trappan. Oleba la armen omkring mig och sa mycket mjukt: "Vad jag tycker om dig, mamma." (Schyl-Bjurman).

Episoden kunde ha avlöpt annorlunda. Uppgörelser mellan vuxna och barn har ofta annorlunda slut:

– Varför inte ta emot den erbjudna sympatin. Utlämna barnet.
"ja visst ser hon rolig ut, men jag försäkrar att det inte är särskilt roligt. Hon är i en besvärlig ålder just nu. Titta vad hon har ställt till med igen . . ."

– senare; till Oleba
"Fy vad mamma skämdes, när vi mötte moster och farmor. Vad skall dom tänka om dig . . ."

– Varför inte daska till Oleba så hon förstår att hon varit stygg.
"Vänta bara tills vi kommer in . . . Du gör inte om det, va . . ."

– eller beröva henne något som hon tycker om.
"I kväll blir det i alla fall ingen saga, det är ett som är säkert."

eller

"Jag som hade lagt undan lite godis för dig, men det får allt bli en annan gång när du har varit en snäll flicka."

– Hur vore det med lite "psykologisk disciplin"?
"Du vet att du har gjort mamma väldigt ledsen. Inte trodde jag att mammas Oleba skulle kunna bära sig så illa åt . . ."

– Varför inte ignorera barnet. Behandla henne som luft. Förneka hennes existens. Inte titta på henne. Inte tala till henne. Göra henne "osynlig", utplåna henne.

De olika förhållningssätten leder till olika inre strukturering av föreställningar.

Men vi kan återgå till Oleba i verkligheten. Hon är utvecklingsstörd. Förståndshandikappad kan man också säga. Men hon förstod att modern tog hennes parti. Att hennes barnilska inte blev utlämnad till vuxenlöje. Hennes ilska gavs samma respekt som vuxen ilska. Hennes känslor är erkända. Hon existerar tydlig och synlig för andra – och därmed också för sig själv. Hon svarar med stark bejakelse: "Vad jag tycker om dig! "

Ömsesidighet och respekt föder självrespekt. Självrespekt är nödvändig för att individen en dag skall våga tilltro sin egen uppfattning något

värde, om hon skall våga ta personligt ansvar. Dessutom, den som blir respekterad av andra, lär sig visa respekt för andra. Medan respekt sålunda utgår från ömsesidighet, så baserar sig auktoritetstro på underordnande.

3.5 Att dansa på lina . . .

Om man granskar jämförelserna av barns situation i Sverige och i Kina i de inledande kapitlen, så utfaller de till Kinas fördel. Är den bilden riktigt rättvisande?

I socialpsykologisk och terapeutisk litteratur möter man två kriterier på önskad utveckling – eller vad man till vardags kallar personlighetsideal, nämligen den *öppna*, demokratiska människan och den *integrerade* hela *personligheten*. Vad händer om vi lägger in graden av öppenhet och graden av personlighetsintegration i ett fyrfält?

grad av öppenhet:	*grad av integration:* hel	splittrad
öppen	1. idealet: öppen och välintegrerad	2. öppen och splittrad, Aniara-människa
sluten	3. välsamordnad dogmatiker	4. splittrad och sluten

Idealet, den öppna och välintegrerade personligheten finner vi i ruta 1.

Den kärleksfulla närmiljön med effektiv social kontroll, kollektiva ideal och starkt grupptryck bland jämnåriga, medför, med västerländska ögon sett, risk för likformighet. Enligt denna syn undertrycker det kinesiska systemet ifrågasättande och kritik, avvikelse och förnyelse. Därmed riskerar det att skapa slutna och dogmatiska människor. Om man sålunda jämför Sverige och Kina på dimensionen öppenhet och slutenhet, leder vår socialpsykologiska tradition till att jämförelserna talar till vår fördel. Denna jämförelse kan visserligen kännas tillfredsställande, men om den inte fångar *vårt* problem finns det ingen anledning att dröja vid den.

Vårt problem ligger på den andra dimensionen. Den integrerade personligheten har god självkontroll. Självuppfattningen är säker. Det råder ett meningsskapande förhållande mellan "inre mallar" och "yttre verklighet". Individen kan samordna och nyttja sina resurser på ett konstruktivt sätt.

I ett lågdifferentierat totalitärt samhälle där påverkan av barn är helhetlig, entydig och känsloengagerande, torde det vara lättare att

samordna omvärldsintrycken än i ett pluralistiskt högdifferentierat samhälle, där inflytandena är splittrade, mångtydiga och ofta oengagerade. Därmed skulle personlighetens integration vara ett mindre problem i Kina än hos oss – vilket ju väl stämmer med det kavata och "helhjärtade" intryck kinesiska barn och ungdomar efterlämnar. I Sverige har den psykologiska debatten just påtalat en ökning av jagsvaga barn, s. k. Aniara-människor.

Kanske är det så, att riskerna i vårt samhälle går från ruta 1 till ruta 2 medan den kinesiska riskdimensionen går från ruta 1 till ruta 3.

Men hänger inte graden av differentiering i samhället (det jag beskriver som en övergång från samordning till splittring i avsnitt 2.1) samman med styrkan i den sociala kontrollen? Hänger inte psykets öppenhet och integration också samman? Ja – i viss mån, men de synes bilda olika konstellationer (t. ex. ruta 2 och 3). Det har för övrigt varit utmärkande för samhällen som genomfört revolutionära strukturomvandlingar, att de satsat på att organisera grannskap, folkkommuner, "kommittéer för revolutionens försvar", m. m. *lokala enheter för social kontroll* för att försäkra sig om revolutionär socialisation på personlighetsnivån. Jag driver här tesen, att sociala mönster som främjar öppenhet/rörlighet resp. psykisk samordning också kan komma att motverka varandra. Att finna den önskvärda avvägningen ter sig som att dansa på lina.

Det är frestande att spekulera över vad socialisation i Sverige och i Kina innebär under olika stadier av social och moralisk utveckling i linje med den stadieindelning av Kohlberg, som presenterades i avsnitt 3.3. Alla små barn måste från början böja sig under tvånget av de vuxnas övermakt. Pedagogiken både hos oss och i Kina understryker starkt uppmuntran och belöning som bättre än straff. Skillnaden i den tidiga åldern ligger i kärleksresursernas fördelning på fler eller färre personer.

Fostran i Kina synes medvetet och väl tillgodose behoven i de åldrar, då barn söker erkännande och bekräftelse från omgivningen. Barnen inriktas på modeller att efterlikna och att identifiera sig med. Där finns kamratgruppen, budskap, symboler och hjältarna. Vi svävar mera på målet inför barn i förskole-, låg- och mellanstadieåldern. Vi låter dem "välja själv" eller hänvisar avgörandet till föräldrarna. Och när vi för in regler för gott uppförande och kamratskap, så kringgår vi de samhälleliga relationerna och det politiska i vid bemärkelse, som utgör essensen i den kinesiska fostran.

Men den verkliga skiljelinjen kommer vid stadierna 5 och 6, då normerna och deras efterlevnad upphör att vara bundna till den egna gruppen. Då de istället bärs upp av förståelse av rättvisan som en universell ömsesidighetsprincip. Förutsättningen för att individen skall uppnå detta stadium är enligt Kohlberg, egen tidigare erfarenhet av ömsesidighet i sociala relationer. Hur vanligt är det med genuint ömsesidiga relationer hos oss? De kinesiska hjältarna, är de alltid uppburna av folket eller hamnar de någon gång att stå mot den egna gruppen? Om snabba sociala förändringar leder till uppkomsten av situationer och konflikter, som inte är förutsedda i lagar och paragrafer, hur ställer *vi* oss till personer som går utanför lagen i namn av en mera generell rättvisa?

Vi talar gärna om "frihet"; ett av kinesernas favorituttryck är "ömsesidighet". Om man skulle föra in graden av frihet och graden av ömsesidighet i samhälleliga relationer i en fyrfältstabell. Hur skulle kombinationerna se ut? Pröva själv . . . att hålla dig på linan.

3.6 Värderande konklusioner

Om vi vaskar i de abstrakta resonemangen kring de lagbundna förloppen i barnets utveckling, vad blir kvar att tillvarata?

A. Människan har en aktiv drivkraft till självutveckling

Hon vill förstå. Erfarenhet är nödvändig för att utlösa förståelse. Det måste finnas något att förstå. En god och adekvat stimulering påskyndar utvecklingen.

Lagom brist på jämvikt är bäst. Dvs. en lagom brist på överensstämmelse mellan inre förståelsemallar och yttre omvärld är mest effektiv för att framkalla strukturering.

Den kreativa aktiviteten utgår ur människans egna iakttagelser, funderingar och erfarenheter. "Kreativiteten är inte begränsad till konstnärliga eller litterära aktiviteter som de flesta fortfarande tror. Den är mer eller mindre stark hos olika individer. På samma intelligensnivå (den som mäts med IQ-test) kan man hitta människor som är mycket och mycket litet kreativa. Det finns också en gruppkreativitet som idag utvecklas medvetet genom gruppdynamiska metoder.

Kreativitet är alltså *inte något som är reserverat för en elit av skapande människor.* Den gäller för alla. Och den motsvarar ett djupt socialt behov". (Kärre, 1974).

Människan är skapande och aktiv till sin natur.

B. Människan är hel och odelbar

De olika aspekterna av utveckling: förståelse, känsla, sociala värderingar ingår i en helhet. Förståndet har känslan som drivkraft. Känslorna differentieras och blir mer sammansatta med ökad förståelse. Nordland (1974) har påtalat problem som följer med teorier om utvecklingsfaser. Föreställningen om stegvisa utvecklingsfaser eller stadier leder lätt tanken till, att när individen väl uppnått en högre och mer avancerad fas, så lämnar hon bakom sig enklare förståelsemallar. Vi uppfattar lätt barnets sinnliga, helhetliga och känslomässiga tänkesätt som kvalitativt sämre än den skolbegåvade elevens konkreta och jämförande tankeoperationer. Utvecklingen blir sålunda betraktad som en utveckling *från* sinnliga, känslostarka helhetsuppfattningar *till* konkret resonerande och logiskt jämförande tankeoperationer *till* abstrakt teoretisk formell logik. En klättring från låg till hög kvalitet. Därmed förlorar toppen sitt fäste i basen. Det sammansatta blir uppstyckat. Helheten sönderfaller i delar utan kontakt med varandra.

I stället kan man se varje fas som ett *tillägg till tidigare fasers resurser* (Nordland, 1974). Den primära grunden blir förmågan till sinnlig och

motorisk upplevelse, förmågan att öppna sig för nya intryck, att ta emot dem fräscha, ofärdiga och oorganiserade, dvs. utan alltför stor barlast av förutfattade meningar och vanemässighet. I tillägg till detta utvecklas förmågan att bruka symboler, att tänka logiskt, systematisera, att förfoga över allt mer abstrakta teoretiska tankeoperationer. Poängen ligger i förmågan att förfoga över de sammantagna utvecklingsresurserna: att integrera sinnlighet, känslostyrka, konkretion, teori och moral.

C. Människan är social; i henne förenas det individuella och det samhälleliga

Jaget och medvetandet har sitt ursprung i samhället. Jaget utvecklas ur barnets förmåga att "ta andras roller". Individen blir inordnad i den sociala ordningen i och med att hon förstår hur andra ser på sig själva och vad de väntar sig av varandra (spelets regler). Hon söker efterlikna andra.

När individen är kapabel att strukturera verkligheten med hjälp av abstrakta tankeoperationer, kan hon frigöra sig från "rollerna" och "spelet" och reflektera över dem. Den kognitiva mognaden är en nödvändig, men icke tillräcklig betingelse för denna utveckling av nya förståelseformer kring ömsesidighet och likhet. Känslan för rättvisa är enligt Piaget och Kohlberg, grundad på ömsesidighet och likhet.

D. Alla barn har lika värde

De bör ges likvärdiga yttre möjligheter att utveckla sina inneboende resurser. Denna sociala värdering har sin grund i en ömsesidighetsuppfattning: Andra människors barn har samma rättigheter som jag/vi räknar med för våra egna barns del.

Det största hindret för realiserandet av barns lika rätt till utveckling, ligger i den sociala och ekonomiska ojämlikheten mellan barnens föräldrar. Barn får tidig uppväxterfarenhet av skillnader i de vuxnas handlingsresurser. Familjen är den främsta bäraren av sociala och ekonomiska skillnader. Skillnader i språkvanor och utbildning. Skillnader i föräldrarnas inkomster, anställningstrygghet, arbetsuppgifter och arbetstider. Skillnader i hur föräldrar blir bemötta på arbetsplatsen, handlingsfriheten i arbetet, arten av påfrestningar och i arbetsmiljön. Skillnader i förmågan att göra sig politiskt hörd och att hävda sig gentemot myndigheter, skillnader i kulturell aktivitet.

E. Det pedagogiska imperativet är att tro på människors aktiva strävan till utveckling

Om detta inte stämmer med våra ögons vittnesbörd, bör vi söka efter samhälleliga restriktioner för mänsklig frigörelse. Människor blir främmande för sig själva

- i brist på stimulans och handlingsmöjligheter
- i brist på situationer där andra tar hennes roll och identifierar sig med henne
- i anonyma och likgiltiga omgivningar, där hon är "osynlig" för andra och icke får sin närvaro bekräftad

- i brist på ömsesidighet och dialog när rollstrukturerna inte tillåter initiativ och medverkan, utan överordnade och experter fattar besluten ur sina egna utgångspunkter
- i brist på tillfällen att vara hel person när medvetandet sönderfaller i konsument-, hyresgäst-, arbetskraft-, publik-, prenumerant-, tittare-, väljare-, m. fl. delaspekter, när byråkratiska rollstrukturer låser individen i snävt specialiserat ansvar, när ensidiga miljöer begränsar möjligheterna att ta andras roller i fråga om mängden, arten och variationen av roller
- i brist på en kollektiv kulturskapande process, som meningsfullt relaterar människors handlingar till varandra
- i brist på jämlikhet i relationerna när individen blir reducerad till en kugge i ett maskineri, en vara på marknader, ett medel för andras mål, när individen blir särbehandlad och nedvärderad.

Ovanstående är exempel på samhälleliga rollstrukturer, som satta i system förnekar människan som aktivt skapande social varelse, som hel och odelbar och med samma värde som andra. Totaliteten av den samhälleliga rollstrukturen bildar det sociala mönster som i socialisationen överförs till barn.

4 Moderskapet som social institution

Det har skrivits mycket om betydelsen av mor–barnrelationen under de första levnadsåren.

Det har däremot varit ont om institutionella analyser av hur den sociala organisationen kring mor och barn blivit förändrad. Föreställningarna om kvinnan och fruktsamheten sträcker sina rötter till ett patriarkaliskt bondesamhälle där kvinnornas fruktsamhet stod under sträng social kontroll. Äktenskapet var institutionen för fortplantning. Barn som inte var erkända av fadern och legitimerade genom äktenskap var socialt obehöriga och arvlösa. Dokumentationen av de "oäkta" barnens öde ännu i början av detta sekel blottar avgrunder.

Det var kvinnans plikt att föda. Om hon hade inlåtit sig i könsumgänge utom äktenskap, så hade hon att föda barnet som straffpåföljd. Under 1700-talet var fosterfördrivning belagd med dödsstraff. Under 1800-talet innebar det straffarbete. Så småningom övergår "vägran att föda" från präster och domstol till läkare, psykiatriker och kuratorer, som får till uppgift att förmå kvinnor att föda barn, som de inte vill ha. Fr. o. m. år 1975 träder lagen om kvinnans rätt till abort i kraft. Under flera decennier skattades det årliga antalet illegala aborter till över 10 000, det fanns också en skattning som angav "under 20 000".

En liberaliserad tillämpning av den gamla abortlagen har hittills under 1970-talet (1970–1973) medfört att närmare 90 000 kvinnor valt att avbryta sitt havandeskap.

Det känns som en tabubelagd handling att inleda ett kapitel om spädbarn med aborter. Men eftersom kapitlet väsentligen skall behandla den tidiga mor–barnrelationen är det nödvändigt att granska de sociala betingelserna kring moderskapet. Å ena sidan omges den gravida kvinnan av föreställningar om kärlekens fullbordan och ett skimmer av moderslycka. Å den andra har man behövt ta strafflagen till hjälp för att tvinga kvinnor att bära fram sina foster. Någonstans mellan dessa två poler torde verkligheten breda ut sig.

Om vi skiljer mellan fullbordade och avbrutna graviditeter, och mellan önskade och icke önskade barn, så får vi följande kombinationer:

barnet är:	graviditeten blir: fullbordad	avbruten
önskat	1. ++	2. −+
icke önskat	3. +−	4. −−

i Cell 1 är utfallet idealiskt.
i Cell 2 blir en önskan om barn gäckad.
Cell 3 är den bekymmersamma, den med barn som föds oönskade. Cell 4 innehåller avbrutna ovälkomna graviditeter.

Tabellen förenklar givetvis frågeställningen. Man kan sällan indela föräldrars motiv i enkla kategorier som önskad–icke önskad. Många aborter och många barn är sannolikt på samma gång både önskade och icke önskade.

Men tabellens båda indelningar är ändå illustrativa. Föräldraskapet är i dag mera frivilligt än tidigare. Sexualupplysning, preventivmedel och rätt till abort gör att barns tillkomst i lägre grad är underställd stundens impulser, naturen och religionen. De "utsläpade mödrarna", "döden i barnsäng", "tvångsäktenskapen", "änglamakerskorna" och de "obemärkta" i platsannonser är nu rubriker för kvinnohistoria. Det är ännu svårt att överblicka alla konsekvenser av den kunskap och teknik, som på en mansålder upphävt gamla restriktioner kring reproduktionen. Men hur pass önskade är de barn som föds idag? Abortstatistiken ger en uppfattning om brister i bruket av preventivmedel. Men den ger ännu inga garantier för att de barn som föds välkomnas av sina föräldrar. Ett par svenska undersökningar, tyder på att de kunskaper och metoder som står till buds idag ingalunda har trängt igenom till alla samhällsgrupper. Det är angeläget att detta penetrationsproblem blir löst och att antalet fall i cellerna 3 och 4 därmed nedbringas.

Om kvinnor och män medvetet skall ta ansvar för när de vill ha barn, så ökar spänningen mellan valet att ha och inte ha barn i den mån som samhällets organisation gör det svårt att kombinera föräldrarollen med andra vuxna livsroller. Dagens sektoriserade samhälle synes bädda för konflikter mellan föräldrars och barns intressen. Sociala förändringar som kontroll över fruktsamheten, avskiljandet av boendet och produktionen, klyftan mellan kvinnors och mäns formellt lika rättigheter och deras reella livsmöjligheter, hänger nära samman med moderskapet som en social institution, dvs. en kulturellt föreskriven relation till barnet.

4.1 Önskad eller oönskad?

Det var mitt i vintern och snöflingorna dalade från himlen som dun. Drottningen satt och sydde vid sitt fönster, som hade en ram av svart ebenholts. Och som hon sydde och tittade i snön, råkade hon sticka sig i

fingret med nålen. Tre droppar blod föll i snön, och det röda såg så vackert ut i det vita att hon tänkte: – Om jag ändå finge ett barn så vitt som snö, så rött som blod och så svart som ebenholts! En kort tid därefter födde hon en dotter. Flickan var vit som snö, röd som blod och hade hår så svart som ebenholts och därför fick hon namnet Snövit. Men när den lilla hade kommit till världen dog drottningen. Om ett år tog kungen sig en ny gemål . . .

Små flickor lyssnar gripna av moderns dröm om en dotter och de griper även det underförstådda i vad som hände sen – dvs. jämförelsen mellan en "riktig" mor och en styvmor.

Men hur känns det den dag flickan själv blir mor? Är det så att hon *blir* med barn? Eller väljer hon att ha barn? Varför vill människor ha barn? Hur förhåller sig samhället till nativiteten? Låt oss börja med samhället. I Sverige, liksom i många andra länder, har strävan efter höga födelsetal historiskt sammanhang med

- en merkantilistisk syn på arbetskraftens reproduktion: flera händer, mera produktion.
- en patriotisk dröm om en befolkningsreserv för militär slagkraft och rikliga statsinkomster
- en önskan att bevara folkstammen
- sedvänjor och idealbildning kring familjen och fortplantningen
- religiösa kosmologier kring sexualiteten, kvinnan och äktenskapet.

Människorna själva då? Deras önskan om barn har blivit förklarad med

- att de önskar leva vidare
  att leva vidare kan avse både namnet och släkten, det genetiska arvet av anlag och avbildning och den personliga identifieringen mellan föräldrar och barn
- att de behöver barn som arbetskraft i hushållet, som trygghet för ålderdomen och som ett livsinnehåll
- att de övertagit kulturellt givna modeller och institutioner för föräldraskap och familj. Modeller som understötts av kyrkan
- att det finns en mängd icke förnuftsbestämda motiv som framspringer ur känsloimpuls och drift.

Om man jämför samhälleliga och individuella motiv, är det tydligt att motiven i viss utsträckning sammanfaller och är förenliga med varandra. Men alla barn är inte önskvärda – och inte hur många barn som helst – vare sig ur samhällets och individernas synpunkt. Till de icke önskvärda hör t. ex.

- arvsmässigt belastade barn
- barn som hotar samhällets resp. familjens levnadsnivå
- barn för vilka det inte finns utkomstmöjligheter
- en motsägelsefull särställning har de barn intagit, vilkas närvaro har hotat erkända institutioner, t. ex. kyrkans sexualmoral, äktenskapets helgd, den inomäktenskapliga arvsrätten.

Men kvinnorna själva, vad säger de? Varför vill de ha barn? I en undersökning av 33 nyblivna mödrar (Lagercrantz, 1973) uppger kvinnorna bl. a. följande motiv:

- att få något att leva för
- meningen med livet
- Guds mening med människan
- för att det gamla känns trist och gammalt
- att börja med något nytt
- att slippa vara ensam och få något att leva för
- att ha någon att bry sig om, att någon bryr sig om en
- att bli kvinna, att vara som andra kvinnor
- att mogna och förverkliga sig själv
- att bli respekterad som vuxen, som kvinna
- det största en kvinna kan göra
- för att äktenskapet behöver ett barn
- för att rädda äktenskapet
- för att mannen vill ha ett barn
- för att den egna modern skall förstå att man är vuxen
- för att vara lika duktig som hon
- för att mannen och kvinnan skall komma varandra närmare
- ett uttryck för kärlek
- bebisar är det sötaste och gulligaste som finns
- att klä babyn i söta kläder
- att känna sig stolt när man går ut med vagnen och alla tittar på en
- att ge barnet det man själv inte fått
- om man blir ensam har man någon . . .

Men om vi vänder på frågan: varför vill kvinnor inte ha barn? Vilka motiv har kvinnor uppgett när de ansökt om abort? Statliga abortbetänkanden innehåller långa listor med "klientelets" motiv. Om man håller sig till de fall där kvinnor inte åberopar sjukdom, kan motiven sammanfattas ganska enkelt: barnafadern och/eller föräldrarna undandrar kvinnan sitt stöd. Hon har svårigheter med bostaden och/eller med att få pengarna och krafterna att räcka till.

Det verkar tämligen förståndigt; för att fungera i förhållande till ett barn behöver man primära personliga stödrelationer och en rimlig bostad, inkomst och arbetsbörda.

Hur ser läget ut för de kvinnor som föder barn? Lagercrantz har intervjuat 33 kvinnor i ett slumpmässigt urval av förstföderskor som fött välskapta barn i en normal förlossning på en kvinnoklinik i Stockholm.

Det visar sig att tolv av graviditeterna var planerade.

Detta gav kvinnor "upplevelsen av att *själva* ha valt livsroll och att de själva styrde sina liv. Deras identitetsupplevelse förstärktes".

Tio av kvinnorna hade en tveksam inställning till att få barn. De hade överlämnat avgörandet åt "slumpen".

Elva graviditeter var oplanerade, oväntade och på ett medvetet plan starkt oönskade.

Att bli gravid mot sin vilja väckte hos kvinnor känslor av hjälplöshet, maktlöshet och tvång. Deras livsinriktning förändrades utan att de själva önskat eller medvetet tagit ställning till det. Känslan av att vara "infångad" väckte ångest. Ur detta växte aggression och skuldkänslor mot männen, dem själva och det väntade barnet.

I en undersökning om kvinnors mentala anpassning till havandeskap och barnafödande följer forskarna upp 165 ordinära kvinnor från mödravårdscentraler i Lund (Nilsson och Almgren, 1970). Kvinnorna blir intervjuade och testade i tre omgångar; under graviditeten, kort efter förlossningen och ett halvår efteråt. Äldre kvinnor och mångföderskor är underrepresenterade, men i övrigt är stickprovet representativt för föderskor, som det heter.

I de uppriktiga samtal som forskarna för med kvinnorna, tillstår 57 % att graviditeten är oplanerad. För några är den det oaktat välkommen. Men för 39 % av kvinnorna är graviditeten mer eller mindre oönskad. För ca 6 % av kvinnorna är barnet direkt ovälkommet.

Även om det är så, att många kvinnors inställning till en oönskad graviditet blir mer bejakande under månadernas lopp, så framgick det i undersökningen i Lund att icke mindre än 23 % av kvinnorna bibehöll en negativ attityd till barnet ännu ett halvår efter dess födelse.

I undersökningen över sexuallivet i Sverige (Zetterberg, 1969) uppgav 28 % av kvinnorna i åldrarna 18–30 år att de hade haft en ovälkommen graviditet. De svenska siffrorna ter sig inte anmärkningsvärda i jämförelse med motsvarande utländska studier. (Nilsson 1970.)

De svenska undersökningarna tyder på dåliga kontraceptiva vanor och överraskande stora andelar av oönskade barn. I Lunda-undersökningen hade mer än hälften av de gravida kvinnorna tidigare erfarenhet av mer än en sexualpartner. 27 % av dem var föräktenskapliga konceptioner eller ogifta mödrar. Siffrorna talar för förekomsten av icke planerade äktenskap. Slumpen synes spela en avsevärd roll i familjebildningen.

Men ytterst är det inte slumpen som avgör vilka kvinnor som föder ovälkomna barn. Ty sexuell utsatthet, ovälkomna graviditeter och psykiatriska störningar är vanligast bland kvinnor i socialgrupp 3.

Forskarna utreder varför graviditeten är ovälkommen. Orsakerna är flera. Först och främst har man de vanliga "abortmotiven":

- problem med ekonomi och bostad
- barnafadern, föräldrarna eller svärföräldrarna är negativa till barnet.

Den psykiatriska bedömningen hänvisar till tidiga barndomsupplevelser och svårigheter i den psykosexuella utvecklingen.

Sist och inte minst så brister det i sexualupplysningen:

- endast 18 % av kvinnorna hade kunnat tala öppet om sex i föräldrahemmet. Endast 24 % hade fått sexualupplysning i hemmet. 20 % av kvinnorna hade inte ens blivit förberedda på sin första menstruation. Ännu vid den aktuella tidpunkten hade 60 % av kvinnorna inte fått adekvat rådgivning om preventivmedel.

En medveten negativ inställning till graviditeten föder skuldkänslor gentemot barnet. Det visar sig också, att frågan om graviditeten varit önskad eller ej har stor betydelse för kvinnans mentala hälsa (Nilsson och Almgren, 1970).

I stockholmsundersökningen blev kvinnorna tillfrågade hur de kände sig när de fick reda på att de väntade barn:

- 16 kvinnor uppgav att de blivit glada, lyckliga eller överlyckliga.
  "... Oh, Gud, vilken känsla ... så svårt att beskriva ... har inga ord för sånt ... vi hade längtat och längtat och det blev aldrig ... jag vågade inte hämta provet själv ... och var så nervös innan min man kom hem med det, vågade inte ens se på honom när han kom, bara kände det på mig i luften ... ja det blev liksom en chock av glädje ... allt stod plötsligt stilla och sen kom massor av känslor ... det kändes som om jag kunde skratta och gråta omvartannat ... vi var jättelyckliga ... och så började vi planera allt på en gång ... bara pratade och pratade om det ..."
- 7 kvinnor berättar om motstridiga och konfliktfyllda känslor
- 10 kvinnor upplevde det beskedet negativt eller som en chock:
  "Det var hemskt, det kändes som om man blivit levande död ... hemskt. Tänkte ... det här kan inte hända mig ..."
  "Det kom som en chock ... Gud, det här tror jag inte på ... det kan inte hända mig ... det var hemskt ..."

  De kvinnorna uttryckte sig på ett likartat sätt och använde sig av nästan samma ord.

Ibland är klyftan mellan barndomens saga och verkligheten djup.

4.2 Symptom och krismönster under graviditeten

Undersökningarna av de 165 kvinnorna vid mödravårdscentraler (Nilsson och Almgren, 1970) och de 33 nyblivna mödrarna (Lagercrantz, 1973) beskriver hur kvinnor upplever sin graviditet. Det kan ha intresse att något dröja vid forskarnas utgångspunkter. I det ena fallet söker psykiatriker utvärdera vilka faktorer som är avgörande för "moderskapets psykologi". Man uppskattar kvinnornas "mentala status" i test och samtal. Kvinnorna indelas sedan i fyra grupper efter *frekvensen av symptom* på psykisk sjuklighet.

Lagercrantz är pedagog. Hon utgår från att graviditeten är en krisperiod i kvinnans utveckling. Enligt Erik H. Eriksons definition av kris, syftar ordet kris i utvecklingssammanhang på "en vändpunkt, en kritisk period av ökad sårbarhet och ökade möjligheter och därför en källa till produktiv styrka men också till missanpassning". I och med det första barnet tar kvinnan "ett avgörande och oåterkalleligt steg in i en annan livsperiod." Graviditeten ställer kvinnan inför utvecklingsuppgifter som hon har att lösa på ett konstruktivt sätt:

Hon har att psykologiskt införliva fostret som en del av sig själv och att känslomässigt sammanbinda fostret med ett befruktande samlag, så att fostret också blir en del av mannen, varvid han blir en del av henne.

Hon har att acceptera kroppsliga förändringar med bibehållen självkänsla.

När kvinnan börjar identifiera sig med det väntade barnet, aktualiseras även hennes identifikation med sin egen mor. Bortträngda barndomsupplevelser dyker upp och kräver bearbetning. Kvinnorna börjar minnas vad det innebar att vara barn och hur deras egna mödrar förhöll sig till dem under deras barndom. Ett mera realistiskt modersideal växer fram och därmed ett mognare förhållande till den egna modern. Grunden till kvinnans förmåga att föra dialog med barnet blir lagd.

Graviditeten som biopsykologisk kris, innebär att kvinnor söker profilera sig själva, sin jagkänsla, både i förhållande till det förflutna, barndomsupplevelserna och banden till modern, och i förväntningar på mannen och barnet.

Men graviditeten som social kris har en räckvidd som går utanför de nära personliga relationerna. Lagercrantz har i en senare kommentar (1974) vidgat perspektivet:

Den första graviditeten inträffar som regel under kvinnans utbildning eller första anställning, dvs. under en period då hon ännu inte hunnit få en stabil och bärkraftig social plats i samhället. Hon kan uppleva framtiden otrygg, ha en osäker identifikation som yrkeskvinna och ha ett fragilt självförtroende i sin personliga och sociala roll. Uppskjutandet av värdefulla mål (yrke, ekonomiskt oberoende) och försakande av psykologiska behov kan innebära svåra konflikter och påfrestningar, där barnet lätt kan få skulden och där modersrollen och barnet måste kompensera hennes förlust.

Utifrån sin insikt om en skapande kris studerar Lagercrantz hur de nyblivna mödrarna bearbetar sin situation och rustar sig för barnet. Ur olika upplevelseteman sammanställer hon fem karaktäristiska *krismönster.*

Men låt oss först återgå till att räkna symptom. Psykiatrikerna indelade de 165 kvinnorna i fyra grupper: Inga symptom, ett litet antal symptom, måttliga symptom (som dock klart påverkar kvinnans hälsa utan att det är fråga om någon grav mental störning), samt ett stort antal symptom som tyder på en uttalad psykisk störning (allvarlig depression, livsleda m. m.). Kvinnornas tillstånd före, under och efter graviditeten blir kartlagd. Följande tabell ger frekvensen av kvinnor med måttliga och uttalade psykiatriska symptom:

	Före graviditet %	Under graviditet %	Månaderna efter barnets födelse %
Måttliga symptom	17,8	27,6	26,3
Uttalade symptom	14,5	17.1	19,1
Totalt	32,3	44,7	45,4

(efter Nilsson, tabell 13)

Det visade sig att 5,3 % av kvinnorna intog psykofarmaka under graviditeten trots att det rådde en utbredd rädsla för droger under denna tid. 10,5 % av kvinnorna nyttjade psykofarmaka under sex månader efter barnets födelse.

De höga frekvenserna psykiatriska symptom *under* graviditeten betecknas som anmärkningsvärda. Man har i allmänhet föreställt sig graviditeten som en avsevärt mindre belastad period än tiden efter förlossningen. Om läget verkligen är så allvarligt, varför har läkare inte uppmärksammat det mera?

En av forskarna (Nilsson, muntl.) hänvisar till "somatisk inriktning" hos läkare och barnmorskor. Mödravården koncentrerar sig på den kroppsliga hälsan. Dessutom finns det ett tabu mot att uttrycka negativa känslor kring ett väntat barn. Modern döljer sina känslor i det längsta och försöker ge sken av att allt är bra. Mödravårdspersonalen har ofta anammat en konventionell bild av modern. Den gravida kvinnan är omringad av modersidealet. Madonnan i reklamen för barnmat och blöjor anger tonen. Hur skall man då våga ge uttryck för en krisupplevelse eller säga att det var fel far, fel tidpunkt eller att det inte var meningen!

Det förefaller som om mentala anpassningssvårigheter under graviditeten i stor utsträckning sammanhängde med yttre miljöbetingelser. Yttre faktorer av det slag som gör graviditeter ovälkomna spelar in. Men kvinnor med många psykiatriska symptom under graviditeten synes ofta vara medvetna om vad som trycker dem. De är ofta deprimerade vid första intervjutillfället.

För en del kvinnor uppträder de psykiatriska symptomen först efter förlossningen. Med andra ord frekvenstabellen bör avläsas dynamiskt. En del kvinnor har mer uttalade symptom före, andra efter förlossningen. En del har åter sina sympton både under och efter graviditeten. Deras svårigheter synes vara av annat slag. Forskarna förmodar att symptom efter förlossningen bottnar i mera djupt liggande konflikter. De noterar att kvinnor med symptomdebut efter barnets födelse oftare föredrar maskulina egenskaper på maskulinitets–femininitets-test. De uppger även oftare att de liknar mera sina fäder än sina mödrar, att moderskap inte är ett primärt livsmål för dem och att de inte önskar en ny graviditet.

Forskarnas tolkning är, att kvinnorna har haft sämre kontakt med sina mödrar och sämre identifikationsmöjligheter med dem. Därför har de en mera ambivalent inställning till sitt moderskap och till sin reproduktiva funktion. Allt detta resulterar i manifesta psykiatriska symptom efter barnets födelse. Att symptomen inte framträder tydligare beror på ett aktivt inre försvar gentemot konflikten mellan svag feminin identifikation och yttre tryck på att hon skall vara en kvinna, sexualpartner och mor. Konflikten kan vara omedveten. I varje fall erkänner kvinnan den inte öppet. Denna grupp av kvinnor är svåra att identifiera . . . de förnekar sina negativa attityder, medvetet eller omedvetet, och överkompenserar sina försök att leva upp till yttre förväntningar på moderlighet.

Flera utländska undersökningar har rört sig med liknande förklaringar. Depressioner efter barnafödandet har tolkats som "latenta homosexuella

tendenser", upplevelse av rivalitet med maken, avundsjuka mot män, ambivalens till den feminina rollen m. m. (Nilsson och Almgren, 1970).

Vi kan nöja oss med att registrera tolkningarna. Jag skall återkomma till dem i avsnitt 4.5.

Hur ter sig kvinnors graviditetsupplevelser i ett krismönster? Lagercrantz beskriver fem typiska sätt att förhålla sig till "utvecklingsuppgifterna". I ett fritt referat framträder fem typporträtt av mödrar:

För 13 kvinnor (39 %) kan grundinställningen till fostret fångas i orden *"ge och ta emot"*. Alla graviditeterna var önskade. Månaderna av väntan kännetecknades av återupplevande av gamla minnen, bearbetning och konstruktiva konfliktlösningar. Kvinnorna gav uttryck för starka känslor, levande fantasier och häftiga impulser. De skrattade och grät. Ibland bröt ångesten igenom. Det var tydligt att de bearbetade en kris och förberedde sig för barnet. Vid barnets ankomst var de i god psykisk kondition.

De kände sig stolta och tilldragande när deras kroppar ökade i omfång och de kände glädje och ökad vitalitet vid fosterrörelserna. De nådde en fördjupad och realistisk relation till den egna modern och hade ett gott känslomässigt stöd från mannen. Deras egen barndom hade varit övervägande positiv och harmonisk. De hade grundtillit till omvärlden.

Sju kvinnor (21 %) träder fram *"oberörda"*. Ingenting har hänt. Allt är "som vanligt". Kvinnorna upplevde föga av konflikt eller kris.

Förhållandet till mannen hade varken förbättrats eller försämrats. Det var "som alla andras" och "så bra man kan begära". Samma gällde förhållandet till den egna modern; "allt var som vanligt". Graviditetsmånaderna hade varit "enformiga" och "trista". Kvinnornas berättelser var nyanslösa, oupplevda och föga medvetet bearbetade. Ändå var kvinnorna inte verbalt handikappade. Flera av dem hade akademisk utbildning. Men det var som om det fanns osynliga glasväggar mellan kvinnornas känslor och ord . . . Kvinnorna hade distanserat och stoppat undan alla starka känslor och impulser. Längst in hade de gömt allt ledsamt, svårt och konfliktfyllt. Ibland var det så väl undanlagt att inga spontana känslor fick tillträde. Personligheterna blev både hämmade och delvis utarmade. Deras skildringar av barndomen gav inblick i miljöer där känslor varken fick eller kunde uttryckas. Konventionella och stela normer dikterade vad som var tillåtet att uttrycka.

På många plan var kvinnorna omogna, trots att de alla fungerade i sina sociala roller och tedde sig ytligt välanpassade under graviditeten. Deras upplevelser av "overklighet", av "att leva sovande" och att tillvaron var "trist och innehållslös" tyder på alienation. Samtidigt bemödade de sig om att leva upp till konventioner och moderskap.

Elva kvinnor (33 %) intar en klart *avvisande hållning till fostret/barnet*. De faller i två olika krismönster. Den ena kännetecknas av *aggression*. Gruppen bestod av sju kvinnor. Kvinnorna befann sig i dålig psykisk kondition med tvångstankar, mardrömmar, depression och ångestupplevelser. Deras psykiska energi bands i konflikter. Men de hade inte psykiska resurser tillgängliga för att bearbeta sina upplevelser konstruktivt eller till att finna konfliktlösningar. De blev i stället

passiverade och deras oförmåga till adaptiva åtgärder kan ha varit förklaringen till att de inte sökte abort.

Ingen av graviditeterna var planerad. Kvinnorna upplevde sina kroppsliga förändringar som hotfulla, "fula" och "äckliga". Deras kvinnliga identifikationer var osäkra. De fantiserade om missfall, att barnet vore dödfött, att de skulle adoptera bort det.

Kvinnorna stod ensamma och känslomässigt isolerade såväl i relation till den egna modern som till mannen. Deras barndomsupplevelser var besvikelsefyllda och obearbetade. De hyste varken förhoppningar eller tillit till omvärlden.

Den andra gruppen avvisande mödrar bar på *en skuldbelagd föreställning att fostret var en parasit.* Det är fråga om fyra kvinnor med oplanerade graviditeter. Alla upplever en negativ chock inför beskedet att de är gravida. Men sedan lyckas de förtränga graviditeten ur sitt medvetande; den "glöms bort", "tänker sedan inte på det", "bryr mig inte om det". När de så småningom börjar förstå graviditetsbeskedets innebörd; barn, ny livsroll, ändrad livsföring, förändrad relation till mannen och en annan social situation är det inte längre möjligt att få abort. Insikterna kom ungefär samtidigt med fosterrörelserna. Kvinnornas reaktion blir då:

– Gud, skall jag ha barn!

– Då fattade jag det. Det var hemskt. Dörädd. Trodde jag skulle bli tokig

– irriterande, obehagliga, aldrig får man vara i fred (angående fosterrörelserna)

Kvinnornas känslor för fostret framgår ur följande uttryck:

– ett missfoster som åt upp mig inifrån

– suger ut mig, parasit.

Den kroppsliga förändringen upplevs som ful, äcklig och klumpig. Samtidigt är kvinnorna starkt skuldtyngda och skäms över sina föreställningar. De får inget stöd från sina mödrar och upplever ingen förnyad identifikation med dem. Mannen är en kortvarig bekantskap. De har bakom sig en otrygg barndom med mycken oförlöst aggressivitet inom familjerna.

Deras identitetsupplevelse präglas av missmod, tvivel och ensamhet. Samtliga har en extremt negativ och avståndstagande hållning till barn. De har aldrig haft nära kontakt med ett barn. De förnekar barns behov av närhet, kontakt och värme och accepterar reservationslöst aga.

Återstående krismönster kan betecknas som *den stora kompensationen.* Det gäller endast två kvinnor i materialet, men detta reaktionssätt är välkänt i litteratur om mödrar. Graviditeterna är planerade. Kvinnorna är "överlyckliga". De lever i en stark känslomässig närhet till fostret. Kvinnornas identitetsupplevelse byggs nu upp omkring fostret/barnet och modersrollen. Bakom detta kan finnas djupa feminina underlägsenhetskänslor.

Kvinnorna fantiserade om att barnen var pojkar: vackra, fina och

begåvade pojkar. Barnet skulle få allt vad de själva saknat. Själva skulle de få den ömhet och intimitet som de dittills saknat.

Dessa kvinnors förhållande till den egna modern var komplicerad. Ett tidigt och tillfredsställande beroendeförhållande under barndomen hade hastigt brutits. Nu var kvinnornas känslor för modern blandade av längtan, besvikelse, aggression och skuld. Men de hade svårt att bearbeta och integrera dessa upplevelser.

Kvinnorna isolerade sig delvis från omvärlden. De ville vara i fred med sin lycka. Deras relationer till mannen försämrades när de blev gravida. De ville inte dela med sig sina förhoppningar och upplevelser. Männen utestängdes från delaktighet. Männen förefaller att ha reagerat med svartsjuka, depression och avståndstagande. Detta ledde till en tidig splittring av familjetriaden.

Kvinnorna flydde in i en orealistisk identifikation med modersmyten: lycklig, glad, harmonisk mor som oreserverat älskar sitt barn. Det lilla älskliga barnet som enbart besitter vackra egenskaper. En övermänsklig och ouppnåelig modersbild (som annars bara omhuldas av kommunalmän och manliga politiker).

Kvinnor tar sig igenom utvecklingskrisen med olika resultat. Ca 40 % av mödrarna har hämtat styrka ur den. Psykiska resurser har frigjorts hos dem. De är vitaliserade. De har stärkt relationen till mannen och modern. De är kapabla att föra dialog med barnet. En del kvinnor passerade oberörda, utan kontakt med sig själva. Vilka förutsättningar har de till kontakt med barnet? En tredjedel av kvinnorna förblev med oförlösta eller förträngda konflikter. De var i dålig psykisk kondition, aggressiva, utan stöd och skuldtyngda. Hur skall de kunna ge sina barn tillit som de inte själva har? Slutligen, ett par kvinnor flyr utvecklingskraven i önskedrömmar. Hur skall de kunna hålla isär barnets behov från sina egna?

Vare sig man har undersökt symptom eller krismönster under graviditeten, så blottar resultaten en klyfta mellan mytens instinktiva moder och mödrar intervjuade på BB och barnavårdscentraler.

4.3 Det späda barnets behov

Jag är alltid rädd för dej för att du är född.
Du gav mig en utmanare när du föddes.
Du pratade faktiskt redan på BB.
O, vad jag darrade när jag såg dig naken
för första gången
och du frågade:
Klarar du det här?

Anna-Lisa Bäckman

De blivande mödrarnas beredskap för barnet är väldigt olika. Hur kommer de att tillgodose barnets behov? Hur många kommer att kunna

tillvarata de utvecklingsmöjligheter som föräldraskapet bär på? Som föräldrar blir kvinnan och mannen nu länkar mellan generationerna. De upplever barn- och föräldrarelationen i ombytta roller. De blir indragna i nya sociala situationer. Nya sammanhang öppnar sig. En av mödrarna säger i intervjun att nu när jag har fått barn är det som om jag upptäckt samhället. Nu angår det mig. Men alla föräldrar är inte redo varken för barnet eller samhället. Hur går det då för barnet? Finns det någon kärlek i reserv?

Under början av 1950-talet spreds alarmerande rapporter om undersökningar av små barn som vårdats på institutioner. Barnens utveckling var försenad. De var apatiska och gravt känsloskadade. De kunde inte känna inlevelse och inte heller knyta några djupa kontakter. Som en sammanfattande diagnos myntade man termen "modersdeprivation" (= moderslöshet). Tesen om modersdeprivation blev en utmaning för många forskare att närmare granska utvecklingsbetingelserna under småbarnsåren. I sin utvärdering av forskning på området konstaterar Rutter (1972) att modersdeprivation var en olyckligt vald beteckning, även ur rent vetenskaplig synpunkt. Tillgänglig kunskap tyder på att skadorna i de flesta fall *inte* är knutna till modern som sådan och de är *inte* heller orsakade av deprivation (= avsaknad, förlust). Dessutom stod moderslösheten som en samlingsbeteckning för alltför olikartade erfarenheter och behov för att vara användbar. Man kan urskilja tre fristående huvuddimensioner; barnets behov av stimulering, behovet av bindningar, dvs. av att forma varaktiga relationer samt ångesten vid separation.

Barnet är från första början en aktiv och nyfiken varelse, som söker efter hållpunkter i tillvaron. Det är inbegripet i ett intensivt strukturskapande växelspel mellan organism och omgivning. Utveckling kan endast ske om den stimulering barnet får är lämpad för barnet: inte alltför främmande, inte alltför välbekant, men både lite främmande och välbekant. Just så att barnet kan organisera sina varselblivningar till sensoriska upplevelsemallar.

Men spädbarnet är fångat i ett dilemma. Dess sensoriska utrustning, sinnenas mångkanaliga mottagare, ter sig helt överdimensionerad till barnets motoriska hjälplöshet. Barnet är oförmöget att komma åt stimulering. Det är avhängigt av bistånd för att överbrygga klyftan mellan dålig kroppskontroll och välutvecklade sinnesorgan (Schaffer, 1973).

En aspekt av "moderslöshetens" skadeverkningar har sedermera identifierats som avsaknad av stimulering. Den psykiska utvecklingen är försenad. Ty de psykiska funktionernas nivå hos människan varierar med mängden av tillgänglig stimulans. Schaffer (1973) preciserar vad man kan mena med "moderlighet" i termer av stimulering:

- först och främst gäller det att sörja för att barnet erhåller lämplig stimulering.
- det gäller att både avvärja och öka stimuleringen allt efter barnets förmåga att ta emot. Barnet behöver skyddas mot överdoser lika väl som mot understimulering. Den vuxna har att hjälpa barnet att reglera barnets allmänna spänningsnivå. Spädbarnet har svårt att själv förändra och kontrollera sitt spänningstillstånd. Det är även i detta avseende beroende av andra och av andras förmåga att avläsa barnets tillstånd.

- den vuxna har att tillföra variation i stimulering, att ge nya erfarenheter i välavvägda mängder i förhållande till vad barnet tidigare erfarit. Ensartad stimulering skapar tillvänjning och uppmärksamheten avtar.
- stimuleringen bör tidsanpassas så att den svarar mot barnets pågående aktivitet. Om den vuxna ingriper adekvat och vid rätt tidpunkt med hänsyn till barnets egen aktivitet, så får barnet en gryende erfarenhet av att kunna påverka omgivningen.
- det gäller att förstå individuella konstitutionella drag hos barnet. Barn skiljer sig ifråga om bl.a. perceptuell känslighet och aktivitetsnivå. Också här gäller det att förstå och att avläsa barns behov rätt.
- ytterst handlar det om att etablera ömsesidighet. Att ge och ta emot. Det är inte bara vuxna som socialiserar spädbarnet, spädbarnet socialiserar även de vuxna.

Även om man kan bryta ner god stimulering i delkomponenter, gäller här att summan är mera än delarna. Delkomponenterna ger inte recept för handläggning av barn. Det handlar inte om att göra rätt punkt för punkt utan om att man bryr sig om och hyser intresse för barnet. Det finns ingenting mer stimulerande för barnets utveckling än ömsesidighet, i vilken den vuxna och barnet successivt lär sig att avläsa och förstå varandra rätt. Schaffer (1973) beskriver ömsesidighet i följande ord:

"Ömsesidighet innebär att det växer fram kedjor av samordnade interaktionssekvenser under vilka var och en av deltagarna ingår i en process av utbyte av stimuli vars utformning påverkas både av de mottagna signalerna och mottagarens strukturella karaktäristika. Ett spädbarn kan t. ex. inleda en sådan sekvens genom att avge en speciell signal, som modern sedan svarar på, på ett för henne typiskt sätt vilket i sin tur påverkar dels barnets pågående aktivitet och dels dess benägenhet att reagera under liknande omständigheter vid framtida tillfällen. Relationen förändras ständigt eftersom deltagarnas beteende ger upphov till en alltmer komplicerad organisation av responserna hos motparten. Den ömsesidiga sammanflätningen av interaktionsfrekvenser äger således rum på allt högre nivåer. Detta sker så länge stimuleringen är *relevant* . . .

När ömsesidighet saknas är möjligheterna till psykologisk växt begränsade."

Moderslöshet ifråga om stimulering innebär med andra ord att barnet vårdats i en miljö, som möjligen tillgodoser behovet av föda och fysisk vård, men inte svarar på barnets behov att orientera sina sinnen i omvärlden. Barnet kan givetvis bli försummat både hemma och på institutioner. Å andra sidan, kan både mödrar, fäder, syskon, pensionärer och institutionspersonal tillgodose spädbarnets stimuleringsbehov om de är rustade med nödvändiga insikter, motivation och tid.

Under det första halvåret ler barnet mot alla personer som visar det intresse. Det låter sig lugnas av var och en som svarar när det påkallar uppmärksamhet. Men ungefär vid ett halvårs ålder upphör barnet att le mot alla och reserverar sitt leende åt ett fåtal personer. Och när det skriker, är det för att påkalla bestämda personers intresse. Barnet har börjat utveckla bindningar. Bindning innebär att barnet söker positivt gensvar hos någon eller några personer, men börjar reservera sig för

främmande personer. Den sociala omvärlden blir differentierad på känt och okänt. Först lärde barnet att känna igen några personer. Sedan lärde barnet att urskilja dem bland främmande personer. Nu i den tredje fasen har barnet börjat bearbeta ett yttre igenkännande av närvarande personer till inre representationer av dem i sina föreställningar. Barnet kan därmed stå i förbindelse med dem även när de inte är närvarande. Personerna är inte längre bara sinnesförnimmelser för stunden utan existerar som inre minnesbilder. De börjar gestalta personlighetens primärsystem, jaget och medvetandet. Människorna i omgivningen är inte längre utbytbara och barnet är inte längre "vem som helst" utan det är ett socialt jag på väg att växa fram ur sin egen sociala erfarenhet, dvs. ur samspelet med de primära "bindningarnas" betydelsefulla personer.

Barn börjar "binda" sig vid personer vid 6–8 månaders ålder (med avsevärda individuella variationer). Reservationerna mot främlingar brukar uppträda ungefär en månad senare. Barnet upptäcker att främlingen inte stämmer med dess inre lagrade erfarenhet. Barnet blir osäkert. Det får inte sina "inre representationer" bekräftade.

Majoriteten av spädbarn synes knyta sin första ursprungliga bindning till en enda person. Men icke mindre än 29 procent av undersökta spädbarn riktade sin första specifika bindning till flera individer (Schaffer, 1973).

Tre månader efter den första bindningens uppkomst, var det bara 41 procent av spädbarnen (i Schaffers och Emersons undersökning) som bara hade ett föremål för bindning – och vid 18 månaders ålder hade denna andel minskat till 13 procent. Den sociala miljön synes bestämma "bindningarnas" omfattning. Där barn sköts av ett flertal personer och där det har tillgång till socialt samspel med många, är det sannolikt att bindningarna från början knyts till flera personer.

Man trodde länge att bindningarna uppkom ur barnets fysiska beroende och därför tvekade man inte heller att utpeka valet av föremål för "den första bindningen". Den som gav barnet föda måste bli barnets första kärlek. Men detta betraktelsesätt har visat sig vara ohållbart. I ovannämnda spädbarnsundersökning visar det sig att inte mindre än en femtedel av barnen valde att fästa sig vid personer "som inte ens i ringa utsträckning deltog i barnets fysiska omvårdnad . . ."

Barnets val av huvudobjekt för bindning förestavades i första hand av *personens benägenhet att reagera på spädbarnets signaler på uppmärksamhet,* och i andra hand av *omfattningen av kontakter som den vuxna spontant inledde med barnet.* Barnets val baserar sig på sociala motiv: gemensam stimulering och gemensam aktivitet. Det strävar att förstå – och att bli förstådd. Däremot spelar den totala tidsmängden tillsammans med personen ingen stor roll för barnets val:

"Starka bindningar kan tydligen knytas till personer som är tillgängliga under jämförelsevis korta perioder under förutsättningen att dessa personer är beredda att interagera ganska intensivt med spädbarnet under dessa perioder. Och om vidare den person som oftast finns till hands (i allmänhet modern) inte visar någon större reaktionsbenägenhet och inte är villig att interagera mycket med spädbarnet är sannolikheten större att barnet söker någon annan att inrikta sina starkaste bindningar mot . . ." (Schaffer, 1973).

Den första eller den starkaste bindningen *behöver inte* avse de biologiska föräldrarna. Det behöver inte vara den som huvudsakligen vårdar barnet och inte heller behöver det vara en kvinna. Det är missvisande att betrakta den person som barnet har huvudbindning till som den viktigaste personen i barnets liv. Personen är viktigast i *något avseende* men icke i andra. Olika personer har inflytande på olika sidor av barnets utveckling. De kompletterar varandra (Rutter, 1972).

Det är vilseledande att hävda, att allvarliga känslomässiga skador hos institutionsbarn beror på "moderslöshet". Det beror på att barnet inte haft tillfälle att utveckla varaktiga positiva bindningar till någon människa överhuvudtaget. Dock kan man säga, att betonandet av "moderskärleken" bidragit till att fästa uppmärksamheten på bindningens betydelse. Ur de första varaktiga relationerna bildas de "inre representationer" som ger barnet fasta jämförelsepunkter. De inre representationerna bär upp de inre dialoger ur vilka jaget utvecklas. Det jag som tolkar och organiserar och söker jämka mellan omvärldsintryck och inre mallar. (Jämför med avsnittet "De andra i jaget" i kap. 3.)

Litteratur kring späda barn har sin egen speciella terminologi, ett fackspråk, där valet av beteckningar är bemängt med sociala "föreskrifter" och föregiven vetenskaplighet. Det frekventa bruket av ordet "mor" eller moderssubstitut är en föreskrift. Frånvaron av ordet "far" är en social "permissionssedel". Uttryck som prägling och bindning förmedlar en suggestion av speciella naturlagar som gäller under de första levnadsåren. – Jag ber läsaren pröva en omläsning av föreliggande avsnitt och att därvid varje gång ersätta ordet "bindning" med *social relation*. Jalmert (1975) drar slutsatsen ur Rutters forskningsöversikt, att bindningsbegreppet är oanvändbart. Om vi istället för "bindning" talar om att "knyta sociala relationer" skingras något av dimridåerna kring den sociala utvecklingsprocess det här är fråga om.

(Lars Jalmert: Mors barn – om värderingar inom forskning. Familjestödsutredningen vid Socialdepartementet och Socialstyrelsen 1975.)

I och med de första sociala relationerna blir barnet inlemmat i medlemskap i primära grupper – grupper vilkas funktion för människan livet igenom är att bekräfta och bevara hennes identitet. Vilka konstellationer som primärgruppen är sammansatt av; blodsband, äktenskap, vänskap, arbets- eller idégemenskap är underordnat. Det väsentliga är den gemensamma identifikationen och det öppna samspelet. Så även för spädbarnet.

Barnets sociala beteende förändras på ett genomgripande sätt sedan det börjat utveckla relationer till bestämda personer. De primära relationerna är känslostarka. De är basen för identifikationsprocesser. Barnet börjar anpassa sitt beteende till kraven i den sociala grupp hon tillhör. Men först måste barnet alltså avgränsa denna grupp. När barnets förmåga att föreställa sig andra personer i deras frånvaro ökar, så ökar också deras oberoende av personernas fysiska närvaro. "Ju bättre de inre representationerna etablerats och ju lättare barnet kan frammana dem, desto längre tidsrymd kan barn vara borta för att våga sig på okänt område" (Schaffer, 1973). Men under den relativt långa process

då ett yttre förhållande växer till ett inre förhållande, kan avskiljandet från den närvarande modellen skapa ångest. Små barn protesterar ofta våldsamt när de skall skiljas från sina föräldrar. De gråter och klänger sig fast och vägrar att acceptera närmanden från andra personer. Såväl fruktan för främlingar och ångest vid separation hänger samman med att barnet håller på att ta sig över från fasen att "känna igen" till att minnas. Barnet värjer sina inre minnesbilder mot personer som inte stämmer med dem. Barnet klarar inte av att assimilera främlingar eftersom det tar lång tid innan de primära inre representationerna blivit befästa.

Det är viktigt att hålla isär de skador som har att göra med att barn inte får tillfälle att utveckla sociala relationer och de risker som förknippas med att barnet för en längre tidsperiod avskiljs från de primära personerna. Vi vet numera att separation inte behöver betyda brutna band. Separation behöver inte, men kan ibland verka negativt (Rutter, 1972). Utfallet har bl. a. att göra med hur relationen mellan den vuxna och barnet tidigare varit beskaffad. Undersökningar kring mor och barn vittnar om att tidigare erfarenhet av en trygg relation kan underlätta anknytningen till en annan person – samtidigt som den första saknaden blir starkare. Om ersättaren är inställd på att bygga upp en kontakt med barnet och söker besvara dess behov är situationen gynnsam. Det är även viktigt att modern vid återseendet visar förståelse för barnets vrede och besvikelse. (Sjöblom, 1974.)

Om en viktig social relation blir avbruten för gott drabbas barnet av samma akuta sorg och förlust av identitet som drabbar vuxna, när någon de älskar dör.

På vilket sätt skiljer sig ovan givna teoretiska framställning från de gängse barnpsykologiska teorier som når en vid allmänhet? Skillnaden ligger i att understimulering, frånvaro av känsloband och ångesten att förlora ett stycke av sig själv vid separation blir analyserade som psykosociala och inte som biopsykologiska processer. Så t. ex. betraktas barnets strävan efter sociala relationer vid ett halvårs ålder som ett sökande efter gemensam stimulering och aktivitet, vilket i sin tur ger ökad kompetens, dvs. social utveckling. (Kohlberg, 1969.)

De gängse barnpsykologiska modellerna utgår från "bindningen" till ett fysiskt objekt. Därmed har också det fysiska bandet mellan mor och barn dragits i förgrunden. Detta gäller för freudianer (fysisk cathexis) lika väl som för förstärkningsteoretiker, för vilka behovet av "bindning" blir ett sekundärt behov. Enkelt uttryckt: mor ger mat, barn vill vara nära mor. Längst har de etologiska instinktteoretiker gått, som tänkt sig "bindningen" som en inbyggd instinkt att följa efter ett bestämt objekt i omgivningen, ungefär som när ankungen blir "präglad" att följa ankan (Kohlberg, 1969). Både uppslaget om "prägling" och tanken på en "kritisk period" som inte senare kunde återhämtas, har i dag av fackmännen givits en starkt reviderad innebörd (Schaffer, 1973), men man möter dessa övergivna ståndpunkter i nyutkomna böcker som t. ex. i "Det första levnadsårets psykologi" (Duve, 1974), som riktar sig till föräldrar.

I barnets tidiga utveckling växelverkar genetiska, biopsykologiska,

psykosociala och sociokulturella aspekter. Tyvärr har de två förstnämnda kommit att dominera tungt på de övrigas bekostnad. Läkare som yrkeskår har känt sig hemma inom en biologisk referensram och de har kommit att anamma "modersdeprivationen" tämligen kritiklöst. Jag skulle nästan vilja säga att ett barn föds två gånger, först biologiskt – och då är modern onekligen oersättlig – men ett halvår senare socialt, och då är andra personer *som bryr sig om* barnet likvärdiga. Ty förmåga till kärlek är inte en biologisk utan en social kvalitét.

Barn som under sina tidiga levnadsår omges av värme och gensvar möter sin omvärld med tillit. De positiva erfarenheterna har en självverkande kraft i barnets utveckling. Barn med tilltro till sig själva och omgivningen är rustade för att ta sig igenom påfrestningar och besvikelser. Men även negativa erfarenheter är självverkande. Barn som bär på tidiga upplevelser av att vara avvisade, kan bringas ur gängorna av tämligen triviala händelser. Måttet är snabbt rågat när marginalerna är små.

Man bör dock inte glömma att barnets jagutveckling har en stark naturlig drivkraft och robusthet i den tidiga barndomen. Barnet kan ifråga om sociala relationer liksom i fråga om andra sidor av utvecklingen tillvarata en större variation av likvärdiga källor till tillfredsställelse än vad doktriner om "moderskärleken" låter oss förstå (Kohlberg, 1969). Som tur är.

4.4 Samspel mellan mor och barn

Undersökningen av 33 nyblivna mödrar var inte avslutad i och med redovisningen av kvinnornas graviditetsupplevelser. Lagercrantz har återvänt till mödrarna och barnen, först ett halvt år senare och sedan när barnet nått 18 månaders ålder.[1]

4.4.1 *Observationer på BB*

De allra första observationerna av samspelet mellan mor och barn gjordes emellertid redan under veckan på BB:

Mödrarna med "ge och ta emot"-hållningen (grupp 1) visar på många sätt att de tycker om att ha barnet nära sig. De är aktiva och har en mångsidig kontakt med barnet. Modern tar själv initiativ till kontakt och svarar alltid på tecken från barnet, dvs. hon tar upp det när det skriker, pratar med det, smeker, vaggar och vyssjar barnet. Fallbeskrivningarna återger samspelet så här:

Olika aktiviteter från barnets sida registreras av mamman och hon tycks bli stimulerad av detta och svarar på barnets signaler, blir aktiv. Mamman uppmärksammar och blir road av barnets olika ansiktsuttryck, grimaser och ljud som ofta leder till att mamman börjar småprata och kela med barnet och har det ofta och länge i famnen. Kontaktfrekvensen är hög ... Hon tycks inte bli irriterad av barnets skrik under skötningen ... utan hon blir istället aktiv i kontakten, pratar tröstande till det,

[1] Lagercrantz har generöst ställt en del av sina rådata till förfogande. – I den fortsatta undersökningen blir de fem graviditetsgrupperna sammanslagna till tre grupper. Grupperna 3 och 4 med övervägande negativa upplevelser slås samman, (grupp 3), likaså de "oberörda" och mödrarna som har barnet som kompensation för egna besvikelser, slås samman till en heterogen mellangrupp, (grupp 2).

smeker barnet och ler mot det. Barnet tystnar de flesta gånger mamman tröstar. Karaktäristiskt för denna relation är den ömsesidiga stimulans som tycks förekomma mellan mamman och barnet.

Den s. k. mellangruppen av mödrar, de oberörda och mödrarna som hoppas på kompensation genom barnet är också relativt varma och ömma mot sina barn, men de har ganska lite kontakt med barnet. De är passiva och tar sällan initiativ till kontakt. Fallbeskrivningarna ger följande exempel:

Modern smeker barnet försiktigt ett par gånger och småpratar ömt ibland till det, men endast i samband med matningen. Mamman gör inga försök att rapa barnet efter maten utan lägger barnet bredvid sig i sängen. De ligger bredvid varandra i 45 minuter. Barnet somnar. Mamman rör det inte, men tittar på barnet långa stunder. Hon ser ibland spänd och orolig ut. Man kan inte tala om någon direkt kommunikation mellan mamman och barnet. Mamman svarar inte alltid på tecken från barnet. Hon torkar t. ex. inte av barnet då det får uppstötningar, trots att hon ser det och hon svarar inte alltid på barnets skrik. Mamman har huvudsakligen ögonkontakt med barnet.

Mödrarna med avvisande hållning visar föga ömhet för barnet. De tar inga kontaktinitiativ. De svarar inte alltid på barnets behov. Ibland reagerar de helt inadekvat. Istället för att trösta barnet när det skriker skrattar mamman till eller lämnar helt enkelt rummet. Dessa mödrar är hjälplöst fångna i sina egna problem, labila och orosfyllda:

Under amningen ligger mamman hela tiden i samma ställning med huvudet tillbakalutat och hjälper inte barnet att få grepp. Barnsköterskan hjälper hela tiden till och modern skrattar då och då till mot henne när barnet slutar suga och istället börjar skrika. Under flaskmatningen håller mamman inte barnet intill sig utan det ligger bredvid henne på sängen utan direkt kontakt. Modern varken säger något till barnet eller smeker det. Hennes ansiktsuttryck är detsamma oavsett om barnet skriker eller är tyst. Hon har överhuvudtaget nästan ingen kontakt med någon.

De nyfödda barnen blir skattade ifråga om sin aktivitetsnivå och sin sugförmåga. Inga signifikanta skillnader fanns mellan barn till de olika grupperna. Mödrarna skiljer sig däremot ifråga om *det känslomässiga klimatet* som finns i mor–barnrelationen samt *i mängden och mångsidigheten av registrerad kontakt* med barnet. 1/4 av mödrarna visar direkt negativa känslor gentemot sitt nyfödda barn. 1/3 av mödrarna har ringa kontakt med det nyfödda barnet.

4.4.2 *Ett halvår senare*

Ett halvår senare besöker en oberoende barnpsykolog hemmen och observerar relationen mellan mor och barn. Psykologen känner inte till kvinnornas tidigare förhållningssätt. Resultatet blir vad man kunde vänta sig:

”Ge och ta emot”-mödrarna bär upp en levande dialog med barnet. De är aktiva och har ömsesidiga kontakter med värme och njutning.

De oberörda mödrarna uttrycker föga vare sig positiva eller negativa känslor. Både modern och barnet förefaller behärskade. Mödrarna är ofta

allvarliga, ordentliga och noga på ett ganska överambitiöst sätt. De visar aldrig eller sällan irritation mot barnet.

De avvisande mödrarna har ett oroligt och nyckfullt förhållande till barnet. De tar inte barnet nära till sig. De smeker det sällan och befattar sig överhuvudtaget föga med barnet. Men de ställer höga krav på barnet och har inadekvat uppfattning om vad ett barn behöver och vad det förmår. De tappar lätt tålamodet om barnet "misslyckas" i något avseende. Flera av mödrarna upplever barnet som en börda och har svårt för att acceptera det.

Går det att avläsa spåren av barnens förhållande till omvärlden i ett halvårsbarn, dvs. i dessa fall till det gensvar eller brist på gensvar varmed modern bemöter barnet? Psykologen ger följande sammanfattande beskrivning av barnens utveckling:

Grupp 1
Det mest utmärkande är barnens sociala intresse: de ler mot mamma och oss. De tar ofta initiativ till kontakt genom att le, jollra, sträcka sig mot oss, de griper tag i och svarar med hela kroppen när vi eller mamman stimulerar dem. De är påfallande glada och nöjda och förefaller att njuta . . . De följer oss med blicken, iakttar och betraktar. De är motoriskt aktiva . . .

Grupp 2
Dessa barn är de mest passiva i undersökningen. De rör sig sällan och då med små försiktiga rörelser. Deras muskeltonus är snarare slapp. De tar varken sociala initiativ eller svarar. De ler sällan mot mamma eller oss. De är liksom den tidigare barngruppen sällan skrikiga eller gnälliga.

Grupp 3
Det mest påtagliga är barnens ringa sociala intresse. De ler sällan eller aldrig mot andra människor. De är allvarliga, skrikiga och gnälliga. De visar oro och missnöje. Somliga barn drar sig undan kontakt med mamman. De vrider sig från henne och de kan börja gnälla och gråta om man håller dem intill sig. De är mer kroppsligt orienterade, de suger på handen, foten, och på leksaker, de pillar på sin egen kropp . . .

Alla barnen blev testade med ett utvecklingstest (Griffiths utvecklingstest). Skillnaderna mellan grupperna var stora. Vid ett halvårs ålder är skillnaderna störst mellan barn till "ge och ta emot"-mödrar och de båda övriga grupperna. Testning ett år senare, vid 18 månaders ålder, ger vid handen att skillnaderna mellan grupp 1 och 2 har blivit något utjämnade, medan de avvisande mödrarnas barn nu är markant efter grupp 1 i sin utveckling.

4.4.3 *Hembesök hos 18-månadersbarnet*

Psykologernas besök i hemmen ger insyn i väldigt olikartade miljöer. Genom att klippa brottstycken ur systematiska observationsprotokoll vill jag ge läsaren en konkret förnimmelse av mor–barnkontakten och det känslomässiga klimatet för 18-månadersbarn i de olika grupperna. Där relationen från början utvecklats ur ett "ge och ta emot" möter man följande ljusa beskrivningar:

Mamman smeker pojken då och då. Hon tar upp honom när han är ledsen. Hon pratar nästan hela tiden med honom. Hon tittar på honom och skrattar emot honom. Det är en mycket glad och lustig kontakt de har med varandra. Båda tar initiativ till kontakt och är aktiva ... Mamman är varm och mjuk ... Hon förefaller kompetent och trygg i sin modersfunktion. Hon är mycket konsekvent hela tiden.

Pojken har en uttrycksfull och livlig mimik. Han har många och mycket starka uttryck för förtjusning: skrattar, ler, pratar och gurglar. Han är aktiv men håller sig under besöket i moderns närhet. Han dansar till musik, leker, sjunger, pratar och springer på små utflykter runt i våningen. Han lägger märke till vad som händer och springer t. ex. fram och tittar när jag öppnar min väska.

Om mamman kan sägas att hon trivs utomordentligt bra i sitt yrke, men upplevde tidigare att hon hade ganska besvärliga skuldkänslor med att lämna bort pojken framför allt på grund av att den äldre generationens kvinnor i släkten frågade henne ofta om hur hon kunde lämna bort sitt barn. Hon kan inte tänka sig nu att vara hemma och kommer nog alltid att fortsätta i sitt yrkesarbete, menar hon. Planerar ett barn till. Familjen ter sig trygg ... med en avspänd rytm, där alla trivs och har det bra.

Nästa beskrivning är besläktad i ton:

Det är en aktiv, ständigt sysselsatt, rörlig och expansiv pojke. Samtidigt förefaller han lugn och harmonisk. Han har väl utvecklad mimik. Han tar initiativ till lek med alla i omgivningen. Han skrattar ofta och hittar på lustigheter. Kastar bollar och får pappan och mamman att skratta. Under testningen skrattar han själv många gånger. Han är ett kontaktstarkt barn. Han pratar med oss och ger alltid föräldrarna och oss omedelbara svar, antingen med leenden eller med tal. Han är mycket iakttagande ... få saker undgår honom ... Han är intensiv i alla sina reaktioner. Välutvecklad i alla avseenden. Speciellt framträdande i den personligt sociala, verbala och motoriska utvecklingen.

Moderns sätt att förhålla sig under testningen ger en antydan om under vilka betingelser barnet blir accepterat:

Flickan är förtjust och ivrig. Sträcker sig efter föremål och tar i saker och drar till sig. Hon är snabb och intensiv, så att det är svårt att hinna med. Samtidigt som hon utför testuppgifter och manipulerar, undersöker och tittar, så vidmakthåller hon god kontakt. Hon tittar ofta på mig, ler mot mig och "pratar". Hon är uthållig och har god uppmärksamhet. Hon är konstruktiv och påhittig ... självständig ... samarbetsvillig ... förtjusta skratt ... Hon har klart för sig när hon lyckas eller misslyckas. Hon ler förtjust eller också säger hon nej, nej med ett irriterat uttryck. Hon ger dock inte upp och kan hålla på och försöka gång på gång tills man tar bort föremålet.

Modern är under tiden mycket road, sitter lugnt bredvid och skrattar när flickan gör olika saker. Hon bryr sig inte om när flickan misslyckas utan ler då också roat. Hon stöder flickan på ett positivt sätt och ingriper aldrig. Pratar däremot uppmuntrande med henne.

Besöksprotokollen för mellangruppen har en kallare ton:

Flickan är ensam med mamman hela dagarna. Flickan är för sig och mamman för sig. Mamman sitter oftast och läser tidningar. Flickan har ytterst lite leksaker. Hon träffar aldrig andra barn. Mamman går överhuvudtaget inte ut med henne. Flickan får bara röra sig i köket och sovrummet. Mamman leker inte med henne, läser inte sagor, sysselsätter sig överhuvudtaget inte med flickan. Mamman är starkt försummande,

men samtidigt sträng och övervakande. Relationen till flickan ter sig helt känslolös. Flickan blir inte betraktad som en särskild person.

När flickan inte lyder får hon smisk på stjärten och grinar då mycket. Pappan är strängast. Föräldrarna är ofta arga på henne, men det går fort över, menar mamman. Flickan får på fingrarna och får mycket ofta tillsägelser . . .

Flickan reagerar oerhört positivt på testmaterialet. Det är det understimulerade barnets reaktion . . . Hon blir alldeles lamslagen av förtjusning och sedan kan hon inte lämna testningsväskan . . . Hon blir så pass lamslagen av materialet att hon fungerar rätt dåligt under testningen. Den tar lång tid . . . Hon försöker ihärdigt med samma saker och visar god koncentration och uthållighet. Rörelserna är långsamma . . . Samarbetsvillig. Hon visar sällan besvikelse . . . Om man aktivt försöker leka med henne visar hon en vitalitet och aktivitet som annars inte kommer fram. Mammans reaktioner under testningen består mest i att hon är ganska ointresserad. Hon tittar ofta bort och tappar tålamodet med flickan. När flickan då och då förtjust vänder sig mot mamman så svarar modern inte henne . . .

Flickans låga testresultat är sannolikt en följd av understimulering ända från födseln.

Modern tillhörde de oberörda under sin graviditet. Nu väntar hon åter barn. Hon "funderar överhuvudtaget inte över den nya babyn utan säger att det får jag se sen." Flickan tycks dock ha en viss känslomässig tillflykt hos mostern och mormodern.

Man väntar sig rimligen, att mödrar för vilka barnet är en kompensation för egna besvikelser, är överbeskyddande. Ett hembesök bekräftar farhågorna:

Det mest framträdande är barnets oerhörda främlingsrädsla. Hon klamrar sig fast vid mamman när jag kommer och börjar gråta. Hon släpper henne inte förrän efter en timme. Hon sitter tätt intill henne i knät och under hela besöket uppehåller hon sig i mammans omedelbara närhet. Först vågar hon överhuvudtaget inte ge mig blickkontakt, men efter en timme börjar hon kika försiktigt i skydd av mamman . . . Hon leker överhuvudtaget inte under besöket, utan står oftast stilla i moderns knä och tittar med stora ögon . . . Efter två timmar börjar hon springa fram och tillbaka i rummet, dock i mammans närhet . . . Ögonkontakten mellan mor och barn är ytterligt stark. Mamman tittar oavbrutet på flickan och flickan tittar ofta efter mammans ansiktsuttryck.

Mamman är ytterst överbeskyddande. Inte någon gång under besöket låter mamman flickan vara. Så fort flickan tar något initiativ, t. ex. att ta tidningar eller ett föremål på bordet, säger mamman avvärjande . . . men Pia, så får du inte göra. Hindrande tillsägelser är nästan allt som sägs i ord samt att mamman vid några tillfällen säger . . . Pia, mamma kommer att gråta om du gör så där. Pia följer helt mammans tillsägelser och blir helt passiviserad. Hon står stel eller sitter absolut stilla och helt tyst. Ofta är hon helt uttryckslös när modern tilltalar henne. Flickan tittar i mammans ansikte innan hon företar sig någonting. Under besöket får vi kaffe och kakor och Pia tittar på kakorna. Modern säger omedelbart . . . Nej, Pia, du får inte.

Relationen förefaller mycket auktoritär. Vid ett tillfälle drar Pia omkull en stol. Mormor kommer då in i rummet och utan att säga någonting till Pia får hon smisk på stjärten. Pia protesterar och gråter, men ingen tröstar henne. Smekningar förekommer bara när mamman själv vill det. När mamman gråter så trycker hon Pia till sig. När mamma

är ledsen pussar hon Pia ... Man upplever mamman som starkt bestraffande, vilket också blir bekräftat, när mamma säger att Pia får ofta smisk på stjärten. Mamman har hög irritationsnivå och aggressionsutbrotten är många. Det går ut över Pia i gräl och förmaningar ...

Modern har bundit barnet starkt till sig och behöver henne som en liten baby. Hon längtar tillbaka till den tid då Pia var nyfödd. Då var hon sötast. Man finner hos modern en stark ambivalens till barnets starka beroende av henne. Hon reagerar aggressivt när barnet skriker och gnäller när mamman går från henne, men samtidigt så gråter hon själv de gånger när barnet inte har klamrat sig fast vid henne och upplever att det inte är hennes barn. Hon har givit Pia ytterligt lite och för åldern olämpliga leksaker ... Barnet står hela dagarna från morgonen till kvällen i sin hage och får bara komma upp de gånger hon skall äta och när hon skall sitta på pottan ... Potträningen påbörjades tidigt ... Flickan sitter varje dag sex gånger en halvtimme per gång och får inte lämna pottan innan det kommit något. Om hon någongång bajsar eller kissar på sig så får hon smisk ...

Det är inte svårt att ur beskrivningen av de avvisande mödrarna avläsa hur störda de är och hur svårt de har att hantera sin egen livssituation.

På ytan accepterar modern nu sitt barn. Hon kallar honom världens underbaraste drömunge, det underbaraste som hänt henne, han är en fantastisk unge, han är hela hennes liv m. m. Under ytan upplever man ganska stark kyla, irritation och aggression.

Mamman är mycket fordrande i testsituationen. Hon stöder honom inte positivt men är mån om prestation ... Vid många tillfällen tillåter hon pojken precis vad som helst. Han får dra ner saker, han får slänga saker, han får klättra, han får plocka sönder grejor och mamman sitter bara och skrattar och tycker att han är underbar. Sedan kommer en plötslig stark negativ reaktion. Hon far upp och skriker åt honom, lyfter ner honom ovarsamt eller smiskar till honom på stjärten ... Stundtals är hon glad, fnittrig, lustig och leker med honom. Sekundsnabbt kan detta gå över i en aggressiv urladdning ... Vid ett tillfälle kommer pojken fram till modern och snor sig kring benen och är ledsen och gråter. Modern tröstar inte pojken någon gång när han är ledsen eller trött. Mamman säger att hon tränar honom på alla sätt att klara sig själv. Kontakten är mycket tunn.

Även följande beskrivning innehåller en starkt effektladdad mor:

Hon kelar, smeker och pussar och t. o. m. suger på barnet, exempelvis när han dreglar och när han äter. Istället för att torka av maten så slickar hon honom ren i ansiktet. Hon pussar honom så gott som hela tiden och håller fast i honom och kramar honom så att han gråter. Detta förekommer under det fyra timmar långa besöket nästan oavbrutet. Man upplever att mamman är ytterst känslokrävande. Pojken får aldrig en lugn stund. Likaså fordrar hon intensivt att han skall leka med henne och blir ledsen, besviken och arg när han inte gör det. Det går så långt att hon springer efter honom när han gömmer sig för att få tag i honom. Hon kastar upp honom i luften även när han visar trötthetsreaktioner och tvingar honom att leka. Hon har föga förståelse och inlevelseförmåga i hans reaktioner. När han under slutet av besöket börjar gnälla över att han är hungrig, förstår mamman inte det utan tror att han vill leka med henne.

Kontakten mellan mor och barn är full av oro. Det förekommer ständiga konflikter och pojken får då smisk och aj, aj. Moderns bestraffningsmetod är att hon tar i pojken kraftigt och ruskar honom. Han blir då väldigt ledsen. Periodvis upplever mamman att hon har så

starka känsloutbrott och sådana starka impulser att slå honom, att hon måste ropa på mannen och stänga in sig i ett rum för att inte slå honom ordentligt.

Protokollet från hembesöket innehåller också uppgifter om att pojken varit på två daghem. Att modern återgått till sitt yrkesarbete där hon känner sig hårt pressad, att pappan mer och mer går upp i sitt arbete och är borta nästan jämt. Äktenskapskonflikterna har ökat och mamman har träffat en annan man.

Ibland träder fadern in i moderns ställe, som i följande:

Modern är stel och spänd. Mannen är hela tiden den som ingriper i samtalet och föräldrarna ger helt olika versioner av barnets utveckling. Mamman förnekar alla bekymmer, sjukdomar, skrik och gnäll. Pappan ger däremot en fyllig bild av flickan. Mamman har inga som helst detaljer om flickans utveckling . . . Hon säger ingenting spontant. Oftast svarar hon på frågorna med ett kort skratt och därefter ett nej. Pappan avbryter mamman och säger: ja men kommer du inte ihåg att det var så och så, eller, så var det väl inte, det var så här . . . Mamman säger att hon själv har mått bra, men mannen fyller i, på ett försiktigt och mjukt sätt, att hon känt sig ganska dålig. På frågan om hur mamman trivs i den nya stadsdelen, säger hon: tack bra. Men mannen inflikar att hon har det nog rätt besvärligt och är nog rätt isolerad och ensam. Det framgår att **mamman har svårt att klara flickan. Pappan är därför mycket hemma.** Han har tydligen halvtidsarbete. Det visar sig att pappan sköter flickan helt, både under besöket och för övrigt.

Pappan är en varm och mjuk man i medelåldern. Han är faderlig och omtänksam både mot mamman och flickan . . . Pappan har ganska starka krav på flickan. Han fordrar t. ex. att hon under testningen skall fungera på en mycket hög nivå. Han blir uppenbart irriterad när hon inte klarar nån uppgift och säger till henne obehärskat hur hon skall göra.

Å andra sidan är kontakten mellan pappan och flickan god. Han har henne ofta på armen, smeker henne och är mjuk mot henne. Det förekommer att flickan får smisk på stjärten och stränga tillsägelser. Flickan är ganska initiativlös och passiv, uppfattas av föräldrarna som blyg och beroende.

Men frågan är om det inte är vanligare att fadern förvärrar situationen där barnet redan har det besvärligt innan:

Mamman måste nästan beskrivas som starkt försummande. Hon bryr sig egentligen väldigt lite i sina beteenden och rörelser om pojken. Hon låter honom vara helt och hållet för sig själv. Det framkommer klart att mamman inte håller några som helst tider, allting tycks ske precis hur som. . . . Pappan är utomordentligt sträng mot honom och smiskar till honom flera gånger hårt på stjärten. Pojken gallskriker och pappan lämnar honom gråtande . . .

Och pojken då?

Hans främlingsrädsla varar i över en timme. Han är anmärkningsvärt passiv. Han leker så lite och rör sig så lite. Han står storögd och tittar och suger helt orörligt långa stunder. Han verkar totalt oberoende av mamman. Han är för det mesta ensam, oftast ute i ett annat rum . . . Han säger knappast nånting och vokaliserar ganska litet. Mimiken är allvarlig . . . Motorisk rörelselek förekommer knappast alls. Anmärkningsvärt är också, att när han är ledsen går han inte fram till någon av föräldrarna utan sätter sig bakom en dörr och gråter.

Spår av mödrarnas attityder är nästan pinsamt övertydliga hos barnen. En del 18-månadersbarn gurglar av förtjusning i en värld av ömsesidig upptäckt mellan mor och barn, andra är rädda, stela och pacifiserade av känslolöshet och dagliga övergrepp. Övergreppen kan bestå i blindhet för barnets behov eller det våld, som bagatelliseras med beteckningen "smisk på stjärten".

4.4.4 *Någon måste ställa upp*

Människobarnet skapar sig själv som social varelse ur samspelet med en social omvärld. Kanske är det lite fel att säga "skapar sig själv", ty det ingår i förutsättningarna att någon/några måste ställa upp till "samspel". Man kan alltså inte skapa sig själv utan "de andra". Jo – jag ville med formuleringen "skapar sig själv" understryka den aktiva inre drivkraften. Men det är en kraft som "de andra" kan frigöra eller blockera och förspilla.

Utvecklingssekvensen är lagbunden, men den person som den ger upphov till är resultat av miljöinflytanden. Barnet tolkar och strukturerar, söker ordning och sammanhang i tillvaron. Först lär det sig att samordna sina sinnen och sin motorik, sedan binder det samman inre föreställningar. Det är hänvisat till att hitta sig själv hos andra, till att överta andras attityder till sig själv.

När barnets "inre drivkraft" får gensvar i en dialog med omgivningen tar processen fart. Barnet utvecklar därvid sin förmåga till aktivitet och kontakt, dvs. sina resurser att förstå och utforska. När barnet inte möter gensvar utifrån, drabbas tillväxten av barnets "utvecklingsresurser". Barnet kan inte tillvarata sin inneboende kapacitet. Dialogen förutsätter vilja till inlevelse och accepterande, dvs. bejakande känslor. Detta avsnitt har sökt illustrera känsloklimat kring barn med en serie kvalitativa observationer. Känsloklimat är en svårgripbar kvalitét, men forskning kring barn är entydig, när det gäller att tillmäta känslokvalitéer avgörande betydelse för barnets personlighetsutveckling.

Mödrar synes under gynnsamma sociala och psykiska betingelser vara kapabla att föra dialogen med barnet. Men det finns ingen automatisk koppling mellan biologiska processer som befruktning, graviditet och förlossning och sociala processer som kärlek, kontakt och dialog. I de bägge föreliggande svenska undersökningarna finner man att uppemot en fjärde- till en tredjedel av normala förstföderskor kommer till korta med uppgiften. Utan att dra några generella slutsatser av siffrorna bör de ge anledning till att jag i nästa avsnitt granskar den förväxling av kön och personlighet som varit ett bärande inslag i dogmerna kring modern och i övrigt all kvinnodiskriminering.

4.5 Idéer och föreställningar

Knäpp gylfen Freud,
stäng in din klarinett –
nu ska vi slå på trumma
och mäta vett mot vett!

Anna-Lisa Bäckman

Föreställningarna om "modersdeprivation" har haft en intressant dubbelhet. Termen har rötter i darwinismen och forskningen av hur däggdjurets inbyggda instinkter och beteendeprogram bidrar till artens överlevande. Utvecklingsskadorna hos barn på institutioner togs som belägg för vad som händer om man bryter mot artbevarande naturlagar.

Men människan skiljer sig från övriga däggdjur genom att vara förankrad i både natur och kultur. Djur lär sig inte att skilja mellan sig själva och sina handlingar. Djurets aktivitet är djuret. Det har inte ett medvetande om sig själv och kan inte reflektera över sig själv. Djur skapar varken symboler eller språk. Djur lever historielöst. Människan däremot fyller sin värld med mening och betydelse. Hon utvecklar sociala institutioner, idéer och begrepp. Som vi sett, så börjar människobarnet redan vid ett halvårs ålder bilda mentala representationer. Det inträder i sociokulturellt definierade relationer och barnets uppfattning om sig själv utvecklas i förhållande till dessa. Människan föds som ett däggdjur, men hon "förmänskligas" i en ständig social process, i vilken hennes medvetande om sig själv skapas (Freire, 1972).

Vid närmare granskning visade det sig att symptomen på deprivation hos barn kunde bero på flera orsaker: brist på stimulering, avsaknad av känsloband och ångest vid avskiljande. Samtliga dessa har att göra med däggdjurets förmänskligande. Man övergick också snart till att tala om moder eller en "modersersättare". Därmed hade man övergivit tanken på hormonell utlösning av vårdbeteende. Men man vidhöll det budskap som fanns vidhäftat till "modersdeprivationen", nämligen "håll mödrarna hemma". Man bör minnas att efter det andra världskriget sökte sig ett stort antal kvinnor ut på arbetsmarknaden i många länder. Men nu är det inte längre naturlagar som föreskriver moderns ständiga närvaro, utan sociala värderingar. Genom att tala om "modersersättare" föll ingen skugga på fadern. Man skall nog inte försöka förstå övergången från naturlagar till sociala normer med utgångspunkt från barnets behov utan mot bakgrunden av kvinnans position i samhället. Vi behöver inte gå längre än till 1800-talet för att se, hur kvinnan blev definierad ur fortplantningssynpunkt vare sig hon födde barn eller ej.

– Det rådde kvinnoöverskott och många kvinnor lyckades inte bli gifta. De fick kämpa för rätten att försörja sig själva och deras insatser tillmättes ringa värde. En kvinna som inte förverkligade sin huvuduppgift i fortplantningens tjänst var för sin samtid en ömkansvärd nucka. Men Gud nåde henne om hon blev med barn utan att vara gift.

- En kvinna som föll offer för dubbelmoralen och bröt mot normerna kring fortplantningsdriften, blev utstött som "fallen kvinna" eller hora.
- Samtidigt blev den ärbara modern sentimentalt hyllad för sin självförsakande och hängivna kärlek.

Gemensamt för dem alla var, att de var omyndiga och underställda sin fars eller makes vilja. De var utestängda från högre utbildning och förbjudna att befatta sig med offentliga värv. Tanken går osökt till vad Ofstad (1972) skriver om "Anti-intellektualism och makt": "Genom att all rationell aktivitet och självständig vilja blir nedvärderad medan lydnad och offervilja uppvärderas, fördummas och förslavas folket . . .", i detta fall kvinnorna.

Det vore ytterst anmärkningsvärt om en naturvetenskaplig manlig vetenskapstradition skulle ha kunnat frigöra sig från hela detta arv. I "modersdeprivationen" förenas bilden av kvinnan som en alstrande instinktvarelse med däggdjurshonans artbevarande egenskaper som det moderna samhällets utveckling hotar.

Många författare som följt forskningen som emanerat ur "modersdeprivationen" har burits av ett starkt engagemang för barnet. Men de har i regel från början fångats in i den givna biopsykologiska referensramen och därmed förhindrats från att vidga frågeställningarna och att söka alternativa vägar till trygghet för barn. Med att vidga frågeställningen syftar jag bl. a. på följande:

Eftersom förhållandet mellan mor och barn väsentligen handlar om samspel, är de faktorer som påverkar en vuxen persons förmåga till samspel viktiga att förstå. Vilka betingelser främjar kapaciteten till en mångfacetterad och levande dialog? Jo, stimulering, lagom mycket händelser, kontakt och samverkan med andra människor, känslomässigt gensvar, aktivitet och omväxling, livsglädje.

Titta sedan på den sociala strukturen. Det tomma rummet, kring mor och barn!

Även nyare forskning hamnar ibland i mystifieringar. Om vi återknyter till undersökningen över psykiatriska symptom hos blivande eller nyblivna mödrar (avsnitt 4.2), så finner forskarna att symptomen hos en del kvinnor uppträder först efter förlossningen. Vid tolkningen av detta tillgriper man förklaringar som "svag feminin identifikation". Utländska forskare har spätt på med "avundsjuka mot män", "ambivalens till den feminina rollen" osv. Däremot har man inte kommit på den enkla förklaringen att dygnet runt bundenheten och isoleringen med barnet samt de övriga sociala följderna av barnafödandet faktiskt blir *reella* först efter barnets födelse. Situationen kan vara svårast att uthärda för aktiva kvinnor vilkas intressen sträcker sig vida utöver det fält som stereotypa maskulinitets–femininitetstest betecknar som "feminina". Med hänsyn till de traditionella könsrollerna är det konsekvent att kvinnornas intressen blivit stimulerade av deras fäder och även att de jämför sina handlingsmöjligheter med mannens relativa frihet som förälder.

Innan man diagnostiserar nyblivna mödrar i termer av dålig identifikation med kvinnorollen bör man hålla isär olika betydelser av kvinno-

rollen. Många faktorer påverkar den innebörd som kvinnorollen och den reproduktiva funktionen får för kvinnor.

Den påverkas av den sociala och psykologiska miljön, både av den miljö som omgav hennes barndom och den som omger hennes moderskap. Den påverkas av den innebörd den kvinnliga könsrollen har i vår kultur. Kvinnor och män har blivit tilldelade arbetsuppgifter och befogenheter efter kön. Man har väntat sig olika egenskaper och olika orientering av dem. Det manliga har stått för hjältedåd, begåvning, initiativ, styrka, omdöme och självständighet. Mansrollen har historiskt haft högre rang i samhället. Kvinnorollen har haft prägel av "det andra könet", dömd att anpassa sig efter det första, att behaga och betjäna, att leva ett ställföreträdande liv som mannens hustru och barnens mor. När kvinnor hävdar egen förmåga, initiativ och myndighet kommer de att uppvisa "dålig identifikation med kvinnorollen". Det är då fråga om protest mot kulturella restriktioner, och icke psykosexuell vanart.

I själva verket är det i viss bemärkelse nödvändigt för kvinnor att inte identifiera sig med sina mödrars kvinnoroll, ty deras mödrar blev ofta vingklippta av kulturella fördomar och restriktioner. Alice S. Rossi (1964) har påtalat den kritiklöshet med vilken forskare har anammat föreställningen om att kvinnan i samhället skall svara för vård och känslomässig omsorg, medan målinriktat och aktivt handlande tillkommer män. Med denna utgångspunkt hamnar de i att beskriva intellektuellt framträdande kvinnor och känsliga och lyhörda män som "avvikelser". De söker hos dem tecken på "rollkonflikt", "rollkonfusion", ambivalens till den egna könsrollen och neurotiska störningar istället för att se dem som lovande tecken på en eftersträvansvärd frigörelse ur trånga könsroller.

Kvinnors problem med att "acceptera kvinnorollen" måste också ses i relation till sociala förändringar. I det specialiserade samhället är modersrollen drastiskt urholkad och bruten ur andra sociala sammanhang och verksamheter.

Kring fadern råder en påfallande idétorka. Av det som sägs är en del närmast genant. Duve (1972) återger med synbart gillande följande citat:

"Fadern kan spela rollen som ersättare för mamman, men hans mera muskulösa kropp är mindre lämpad som 'kudde' än en sköterskas eller någon annan kvinnas bröst". Duve tillfogar: "pappan hör självklart till bilden. Han har också en *könsroll* (min kursivering) i relation till avkomman. Den skiljer sig från kvinnans, men är lika betydelsefull. Hans huvudfunktioner sätter in på ett något senare stadium. Lika litet som han kan föda barn är det honom beskärt att vara barnets första bindningsobjekt. Mannens roll är kanske viktigast i nästa etapp – 'det sociala havandeskapet'."

– Jag förstår inte Duve. "Bindningen" är ju just ett socialt havandeskap! Hur som helst, Duve kommer säkerligen att ha en avskräckande effekt på den handfull fäder, som reflekterat på att dela ledigheten efter graviditeten med sin hustru. Tänk om det rent av är skadligt! Nu brukar det ju inte stå så många rader om pappan vare sig i böcker om småbarn eller i andra, men ibland hamnar man på några förrädiska rader, som ringer som en alarmklocka i ens medvetande:

Klinisk erfarenhet ger vid handen att det är extremt svårt för barn att etablera en fast identifiering i familjer, där bägge föräldrarna växlar mellan maskulin och feminin roll (Humble, 1974).

Vad är nu detta? Är det fråga om en mamma som låtsas att hon har en penis – eller har pappan börjat klä ut sig i kvinnokläder?

Forskare som specialiserat sig på den psykosexuella könsdifferentieringen (Money och Ehrhardt, 1972) konstaterar beträffande barnets könsidentitet:

Det spelar ingen roll om pappan lagar maten och mamman kör traktor. Kulturella och historiska variationer i de maskulina och feminina sociala och yrkesmässiga rollerna är acceptabla så länge där finns en klar linje som markerar ett minimum av åtskillnad i könens olika reproduktiva och erotiska roller.

Det gäller för barn att känna sig ett med sina biologiska funktioner, och att ha en bejakande inställning till de egna könsfunktionerna. När det gäller vetenskapligt underbyggda fakta kring den psykosexuella könsdifferentieringen är ännu mycket outforskat (Money och Ehrhardt, 1972).

Nu menar väl Humble inte detta, utan hon syftar på könsrollerna som sociala förväntningar som gäller olika för kvinnor och män. Och hon antar att om pojkar inte från början får lära sig en säker maskulin roll enligt rådande förväntningar, så är det risk för att de överkompenserar sin "omedvetna feminina identifiering" genom att slå över i en aggressiv och våldsam maskulinitet. Hon stöder sig bl. a. på en utländsk undersökning som funnit klara tecken på omedveten feminin identifiering hos brottslingar.

Men låt oss föra tanken vidare. För att hjälpa pojkar att bli *socialt* säkra, skulle de alltså behöva lära sig behärska de egenskaper som samhället väntar sig av män. Ofstad (1972) beskriver den manliga könsrollen i en kultur där gränsdragningen mellan maskulina och feminina roller inte medger några förväxlingar:

Mannen skall vara stark . . . Han skall ha viljestyrka, fysiskt mod och kampvilja. Han skall kunna ta ansvar och fatta beslut. Han skall vara osentimental, befallande och skapande . . .

Om nu modern till äventyrs har några av ovanstående egenskaper förvirrar hon sin son . . . Men det klarar väl sig, ty

en verklig man har överhuvudtaget inte djupare kontakt med kvinnan. Hennes värld är så totalt annorlunda än hans. Verkliga män kan bara ha kontakt med män – som i S.S., och andra mansförbund. Verkliga män är bundna samman i ett kamratskap till varandra och i lojalitet till ledaren.

Gänget och ledaren! Arméerna, bombflygarna, marinsoldaterna. Männen som lär sig att trycka på knappar, att avläsa instrument och tabeller men inte känslor och relationer. De politiska juntorna, bolagsstyrelserna, byråkraterna, byggherrarna. Ett könssegregerat samhälle med gängen på toppen. Är det så det samhälle ser ut där pojkar är säkra på att de är manskön?

Mot föreställningen att det skulle ligga psykisk trygghet i klart åtskilda kvinno- och mansroller talar också undersökningen om den auktoritära

personligheten (Adorno m. fl. 1950). En studie som belyser beredskapen att acceptera antidemokratiska ideologier. I den konstellation av attityder som kännetecknade auktoritära individer ingick tendensen att indela människor i starka och svaga och i över- och underordnade. Att tänka i svart och vitt, och i manliga och kvinnliga egenskaper. De auktoritära individerna var dock inte brottsligt belastade i lagens bemärkelse utan något som är lika farligt: på ytan respektabla och konventionella människor som inte kan hantera det sammansatta. Människor som beundrar styrka, krigarideal och makt. Människor med rasfördomar, benägenhet att söka syndabockar och att yrka på stränga straff.

Mannens isolering från sina barn är inte enbart strukturell, dvs. orsakad av avståndet mellan arbetsplatser och bostäder. Idéer och föreställningar om maskulinitet förvisar far och barn från varandra. Medan man vrider sig i "modersdeprivation" låtsas man inte om att fadern finns. Däggdjurshanen blir förpassad till fabriker och kontor, berövad rätten till inflytande på "förmänskligandet" av sin avkomma. Ty det handlar inte om förmänskligande utan om kön.

I den psykoanalytiskt inspirerade litteraturen om barnets utveckling finns en besatthet i kön. Den psykosexuella utvecklingen åtskiljer ständigt far och mor. Dessa utvecklingsanalyser uppkom i tiden före sexualupplysning och preventivmedel. Könet var kringgärdat av tabun och den centraleuropeiska medel- och överklassens sexualitet var förträngd. Faderns roll var auktoritär och kontrollerande och moderns underkastelse var självbespeglande fåfäng, självbestraffande och depressiv. Hon avundades mannen hans lem och han levde i ständig fruktan för kastrering. Barnets utveckling blev infogad i detta mönster. Det är härifrån "ambivalensen till den egna könsrollen" stammar.

Det är fråga om inte mannen mer än kvinnan blivit reducerad till kön och inte person i förhållande till sitt barn. Ett kön som gjort sitt vid befruktningen och sedan hade att bida sin tid tills han trädde fram som modell för sonens könsdifferentiering och flirtade med sin lilla dotter för att få henne att känna sig som kvinnokön!

De generativa möjligheterna i faderskapet är i det närmaste förnekade. Också mannen har att psykologiskt införliva ett foster som en del av sig själv och känslomässigt förbereda sig för en vändpunkt. Också han borde bearbeta minnet från sin barndoms föräldrarelationer och söka ett realistiskt förhållningssätt som far.

Också han borde få den möjlighet till förnyelse och islossning, som en lustfylld dialog med barnet kan ge. Men de unga pojkarna får sällan lära sig att se fram emot sin roll som far. Arbetsgivare är inte vana att räkna med mannens ansvar och intresse för barnets utveckling. För att dagens och morgondagens unga föräldrar skall kunna förverkliga det jämställda föräldraskapet, måste stora delar av en gammal överbyggnad av idéer monteras ner.

Men det finns flera dunkla inslag i ideologi kring den tidiga barndomen. Historiskt har vi haft en övergång från religiösa till psykologiska förklaringar av människors andliga nöd. Det är inte så egendomligt, om i grunden religiöst inspirerade föreställningar blir

översatta i psykologiskt språk. Så här låter det när psykologiska helvetesläran utdömer barn till förtappelse efter de första levnadsåren:

"Djupa skador under den orala utvecklingsperioden kan leda till olika slag av personlighetsstörningar, vilka senare i livet bl. a. kan manifestera sig som psykosliknande störningar eller som utagerande impulsdrivenhet. Utvecklingen fram till vuxen ålder genom de olika faserna kan givetvis modifiera och till en del kompensera sådana skador, men den kliniska erfarenheten visar att detta är vanskligt.

Ur kriminologisk synpunkt är den impulsdrivna individen klart i riskzonen. Alkohol- och narkotikaberoende är vanliga symptom, liksom kriminalitet . . .

Impulsdrivenheten, bristen på jaggränser, vilket omöjliggör ett du-upplevande gentemot andra, den orealistiska uppfattningen av omvärlden och den ständiga ambivalensen utgör ett starkt hot mot individens sociala anpassning. Oberäknelighet och ibland sadistiska våldshandlingar tillsammans med total egocentrisk hänsynslöshet med öppen hämndlystnad paras med starkt självdestruktiva tendenser och en förnekad, djup depression hos den form av oral störning, vilken återfinnes hos primärt karaktärstörda individer" (Humble, 1974).

Varför är barnet förtappat? Jo, föräldrarna svek. Främst modern. Humble finner när hon undersöker pojkar som ertappats för brott, att 1/3 av pojkarna har djupa störningar i personlighetsutvecklingen, framförallt beträffande jagfunktionerna. Störningarna är "väsentligen resultat av tidigt och djupt störda relationer till föräldrarna eller föräldrasubstituten, främst modern."

– Men varför svek föräldrarna?

– Dom orkade väl inte. Kanske ville de aldrig ha pojken. Kanske fick modern avslag när hon sökte abort . . .

– Grannarna då? Var det ingen som kände dom?

– Dom var nyinflyttade. Det var ingen som kände dom. Och dom höll sig för sig själva.

– Men pojken har väl lekt häromkring. Någon måste ju ha lagt märke till honom?

– Det kan väl hända. Men hur skulle folk kunna bry sig om andras ungar, när dom knappt har tid för sina egna.

Forskningen visar att den tidiga vuxna–barnkontakten är grundläggande för barnets psykiska utveckling. Då måste det ju finnas reserver om föräldrarna inte . . .

Nej, det finns inga reverser. De som fanns i en lokal livsform då föräldrar och barn levde nära andra vuxna, de finns inte kvar. Nu gäller normen, att du skall älska ditt eget barn. Gör du det inte så är barnet förtappat. Denna norm är en viktig del av överbyggnaden kring föräldrar och barn.

På den tiden då arvskiften spelade större roll än de gör i dag, och föräldrarna efterlämnade egendom, jord och redskap till barnen, var det viktigt att hålla reda på blodsbanden. Så man höll skillnad på äkta och oäkta barn. Oäkta barn hade inte rätt att ärva sina föräldrar, däremot fick föräldrar ärva sitt oäkta barn, i händelse av att det ägde något, som

kompensation för det nödtorftiga uppehälle de nödgats lägga ut.

I dag gäller det inte arvet utan det känslomässiga stödet. Familjen är en privat liten värld av kärlek och omtanke. Mycken idealisering av familjen vilar på föreställningen om en hård och likgiltig värld utanför. Distinktionen mellan egna och andras barn gäller nu känslor. Eller gäller det något annat? Föräldrarna sliter för att barnen skall få en plats i solen. De är stolta när deras barn är duktigt, framåt, när det hävdar sig, kommer hem med bra betyg, gör gott intryck på andra, klarar poängen till spärrade linjer. Man gör väl sina jämförelser – på sätt och vis är andras barn konkurrenter till det egna barnet.

Det är säkert viktigt att föräldrar erhåller bistånd, så att de känner att de går i land med sin uppgift som föräldrar. Med hänsyn till den centrala betydelse föräldrarollen tillmäts i vår kultur efterlämnar ett misslyckande i förhållande till det egna barnet lätt en känsla av ett livsnederlag.

Å andra sidan, vore det inte lika viktigt att arbeta för öppnare relationer och mera kontakt mellan barn och vuxna i allmänhet? Om vuxna i allmänhet hade bättre kunskaper om barn, om de blev uppmuntrade att lägga märke till barn och intressera sig för barn, om de kände sig oförhindrade att engagera sig för ett barn som söker kontakt, om de gav sig tid att prata med barn och göra sig själva synliga för barn, om de vågade rycka in för ett barn och vara med och dela ett ansvar, om de kom på att låta barn göra dem tjänster, om de lät bli att kasta bort grejer som ungar kunde ha kul med . . . Om vuxna i allmänhet visar att de bryr sig om barn, så borde det ge en viss borgen för att detta kommer också deras egna barn till del. Däremot visar all erfarenhet att kärleken till den egna biologiska avkomman väl är förenlig med likgiltighet och t. o. m. förtryck av andras barn.

Det är också väl dokumenterat, att biologin inte automatiskt utlöser föräldrakärlek. Däremot verkar ett samhälle med ett barnvänligt och barnbejakande klimat också som en god social förberedelse för föräldraskap.

Bronfenbrenner (1971) som forskar i uppfostran i olika länder, ger en beskrivning av en barnvänlig kultur, där t. o. m. unga pojkar intresserar sig för barn. Han säger, att det överhuvudtaget är ett utmärkande drag för rysk uppfostran att också andra personer än modern beredvilligt intar en modersroll:

> Denna beskyddarroll gäller inte bara vuxna. Äldre barn av båda könen visar ett starkt intresse för små barn och handskas så sakkunnigt och ledigt med dem att en västerlänning blir alldeles chockad av att se det. Jag kommer ihåg en episod på en gata i Moskva. Vår yngsta son som då var fyra år marscherade i rask takt några meter framför oss. Från motsatt håll kom ett gäng tonårspojkar. Så fort den första fick syn på Stevie slog han ut armarna och ropade "Ai malysj" (hej på dej, lille vän), lyfte upp honom, kramade och kysste honom ljudligt och överlämnade honom till de andra som gjorde likadant. De vidtog en uppsluppen dans varvid de smekte honom med ord och gester. Om en amerikansk ung man hade betett sig på ett liknande sätt skulle hans föräldrar antagligen ha rusat iväg till en psykiatriker med honom.

Jag har personligen både hört berättas om och bevittnat ett exempel där pojkar i puberteten har fått syskon. Pojken blir anlitad som barnvakt. Han får byta blöjor och mata barnet. Ynglingen som i övrigt visar taggar mot sin omgivning och markerar ett känsligt "rör mig inte", upprättar ett lyhört samspel med barnet. Ömhet och glädje formligen väller fram. Inför den lilla kan han vara ogarderad. Det uppstår en stark bindning och en bärande stödrelation genom åren. Behoven och dispositionerna finns. Frågan är om kulturen förtränger eller frigör dem.

Det har varit en omhuldad västerländsk föreställning, att det späda barnet behöver *en* fast modersgestalt för att uppleva grundläggande tillit. Hos Humble får detta modersansvar nästan bibliska dimensioner:

Föräldrarna har bitit i ett äpple ur kärlekslöshetens träd (modern tog det största bettet) och sonen drivs ut ur tillitens paradis att irra impulsdriven och kontaktlös i en evig riskzon.

Bettelheim (1970) jämför uppfostran i amerikanska medelklass- och slumfamiljer, samt israeliska kibbutzer. I kibbutzerna omhändertas barn av ett flertal vårdare. Hur blir det då med tilliten? Bettelheims svar är följande:

Vad som är viktigt för personligheten i spädbarnsåldern och för den grundläggande livsinställningen längre fram är inte någon fastställd kvantitet vare sig av tillit eller misstillit, utan fördelningen mellan dem. Grovt uttryckt: starka upplevelser som skapar tillit och starka upplevelser som skapar misstillit kan leda till en nästan likadan livsinställning som är orsakad av tillit och misstillit i måttliga doser. När det negativa dras från det positiva kan det som blir kvar vara lika stort . . .

I kibbutzen upplever spädbarnet varken den totala trygghet som det innebär att vara i centrum för moderns hela existens eller den bundenhet det kan medföra. Men det behöver inte heller vara med om den andra ytterligheten, nämligen bristande kontakt och ömsesidighet där modern inte orkat ägna sig åt barnet.

Kibbutzpersonligheten har beskrivits som trubbig och ytlig. Det kan vara en följd av en tomhetsupplevelse i förhållande till en annan människa – eller av både tillit och misstillit. Men kanske är de flesta inom vårt samhälles mellanskikt lika trubbiga och ytliga eller värre. Men kanske har vi fler ytterligheter både i den utåtriktade och inåtvända formen.

De olika föreställningarna leder till olika konsekvenser. Om ansvaret för barnets grundtillit vilar hos föräldrarna, främst modern, då är det ju mödrars plikt, att befria oss andra från att befatta oss med barn. Men om var och en av oss bär på ett medansvar till avvägningen mellan tillit och misstillit i ett barns livserfarenhet får den förebyggande barnavården ett tidigt ansvar och det faller på hela vuxenmiljön att bygga upp, modifiera och kompensera erfarenheter hos barn som saknar tillit.

Det är på tiden att vi återknyter till den inledande frågan – Hur ser de idéer och föreställningar ut som bildar "överbyggnaden" till de moderna bostadsområdenas monotona moderland? Jag har sökt påvisa hur biopsykologisk expertis sammanblandar kvinnan som däggdjurshona med kvinnan i hennes samhälleliga historiska situation, dvs. djurhonans vårdinstinkt och 1800-talets kvinnodiskriminering. Men också mannen, lika väl som kvinnan, blir som förälder insvept i könsmystifikationer.

Könet blir på ett egendomligt sätt dominerande, samtidigt som det är så skört och obetydligt att man får tillgripa all världens möda för att ens barn inte skall gripas av osäkerhet om de är flickor eller pojkar! Orsakssammanhang och utvecklingsbehov som går tillbaka på social organisation och erfarenheter av socialt samspel har bara alltför ofta blivit förväxlade med kön och med arbetsfördelningen mellan kvinnor och män under en given historisk period.

4.6 Fatalism kring familjebildning

Till det större institutionella sammanhang som mor- och barnrelationen ingår i hör också idéer och föreställningar om äktenskapet, kärleken och sexualiteten. Medan de ekonomiska och politiska sektorerna i samhället drivit rationaliteten allt längre, så har institutionerna kring reproduktionen gett sig hän åt allt större fatalism, irrationalitet och sinnlighet.

Från att ha varit en samhällelig angelägenhet, har äktenskapet antagit en mer privat karaktär. Man gifter sig av kärlek. Parkärleken är ett dominerande tema i västerländsk kultur. Parkärleken har ersatt de kollektiva solidariteterna i äldre lokala livsformer. Det är mycket med kärleken.

Man läser om den i böcker och veckotidningar. Den finns antydd och lockande i annonser. Filmer handlar om faror och förvecklingar innan de får varandra. Den suckar i sång och musik. En dag gifter man väl sig. Eller flyttar ihop. Men man kan inte planera att bli kär. Man bara blir kär.

Man har inte en aning om vem man kommer att gifta sig med. Inte heller när man möter honom. Man vet ju inte ens hur lång tid det tar innan man förstår att det är just han!

Preventivmedlens genombrott slog sönder de sociala institutioner som tidigare kontrollerade fortplantning och sexualitet. Sexualitetens sociokulturella innebörd är i dag oklar. Därmed är de sexuella relationerna socialt vagt definierade. Nya normer och betydelser har ännu inte hunnit bli institutionaliserade för att ersätta de gamla förbuden. De ungas vilsenhet blir kommersiellt utnyttjad i förföriska flerfärgstryck av nakenhet och mode. Även normerna kring bruket av preventivmedel är vaga. Hon tycker att det är mannens sak. Han räknar med att hon tar piller. Och om hon blir med barn?

- Kanske gifter de sig
- kanske han inte vill. Han kan ha goda skäl
- kanske väljer hon abort
- kanske vet dom inte vad dom vill. Allt är annorlunda mot vad dom tänkt sig. Det får bli som det blir.

Preventivmedel innebär möjligheter till frivilligt föräldraskap och till en livsplan på barn, där tidigare generationer hade att underordna sig "naturkrafter" eller högre makter.

Ankomsten av ett barn innebär potentiellt att föräldrarna engageras i

nya ansvarsrelationer och samhälleliga intressen. Dessa möjligheter blir förspillda av idealisering av irrationalitet vid familjebildning och av en social organisation, som gör det svårt för föräldrar att förena andra samhälleliga roller med omsorgen om sina barn. För att barn och föräldrar inte skall gå miste om de utvecklingsmöjligheter de potentiellt är för varandra bör den förebyggande barnavården gripa in tidigt i ungdomsåren, i arbetslivets organisation och i samhällsplanering.

5 Från fröknarnas barnstuga till skolans kunskapskarriär

5.1 Barnstugan som ett socialt system

Man räknar med att det i år finns 70 000 daghemsplatser för en halv miljon barn i förskoleåldern. De allra flesta fäderna och ca 300 000 av mödrarna till dessa barn förvärvsarbetar. För fritidshemmen är situationen värre. F. n. har hundratusentals barn endast ca 20 000 platser att tillgå när skoldagen är slut.

Barn är en typisk restgrupp. De är visserligen nödvändiga för framtiden, men de är utestängda från att delta i och att bevittna de vuxnas liv på arbetsplatser och i organisationer. De sociala nätverken kring barndomen är skingrade. Det finns inte mycket i de stadsplaner som ritats, de beslut som fattats eller i de investeringar som lagts ner på projektering av bostadsområden, som haft sin utgångspunkt i barns utvecklingsbehov. Mödrar har sällan varit med när besluten fattats.

Det har visat sig vara svårt att föra ut barns behov till kommunerna. Barndomen är en kvinnovärld. Kvinnorna har i stor utsträckning tagit hand om de improduktiva kategorierna. De har burit ansvaret för livets början och slut: barnen och de gamla. De förvärvade sig sålunda erfarenheter och insikter om människans sociala och psykiska behov. Kvinnorna specialiserade sig på att förstå känslor och personliga relationer. De blev bärare av följande typiska förhållningssätt:

- en helhetssyn som uppfattar människan som en total person
- öppenhet för känslor, förmåga till intimitet och inlevelse
- hänsyn till det unika och avvikande i motsats till det generella och standardiserade
- tonvikt på kvalitet i motsats till prestation

1968 års barnstugeutredning avspeglar i mångt och mycket sociala värderingar som kvinnor är bärare av. För ovanlighetens skull var hälften av ledamöterna i en statlig utredning kvinnor och kvinnorna var tungt företrädda även bland de experter som anlitades. Jag understryker den starka kvinnorepresentationen eftersom det pedagogiska program som blev framlagt fångar upp essensen av barndomens kvinnokultur: Enligt betänkandet bör följande spelregler gälla för barnstugan som ett socialt system:

- tonvikt på personlighetens helhet. "Tankemässiga och känslomässiga sociala funktioner samverkar hela tiden."
- jaget utvecklas ur barnets *upplevelse* av sig själv och sitt *förhållande* till andra, till omvärlden.
- utrymme för kreativitet. Förmåga till kreativitet främjas genom ett tidigt stimulerat fantasiliv, rika lekmöjligheter och en självständighetsfostran som stöder jaguppfattningen. Barnet skapar fritt i färg, lera, sand och klossar. Det bearbetar sina upplevelser och ger dem en gestaltning.

  Barnets produkt bör ses som en kommunikation som den vuxna på något sätt svarar på.
- dialogen och kommunikationsfärdigheterna står i centrum. "Barnet bör i stigande grad bli medvetet om alla sina inneboende uttrycksmöjligheter och använda sig av dem i ord, ljud, rörelse och bild."
- det är viktigt med känslor.

  "För att kunna kommunicera utifrån hela sin personlighets resurser är det viktigt att barnet möts av en miljö, som tillåter känslouttryck och som bistår barnet att handskas med dem."
- man bör inte jämföra barns prestationer med varandra. Konkurrens motarbetas.
- barn med särskilda behov integreras bland friska barn. Detta gör det möjligt att tillämpa normer om stöd och skydd för de svaga.
- man föreslår avskaffandet av en kompetenshierarki och vill ersätta den med demokratiska samarbetsformer mellan olika personalkategorier.

I barndomens kvinnoland är små flickor på hemmaplan. De införlivar starkt den orientering och de bevekelsegrunder som dessa spelregler är uttryck för. Pojkarna måste däremot söka sig "anti-roller". De lär sig tidigt att de har att markera manliga identifikationer och det mesta de får lära sig om män skiljer sig från vad kvinnor står för.

Vad händer när barnet vuxit ur barnstugan och träder in i skolans värld?

5.2 "Duger jag till något?"

1968 års barnstugeutredning skriver följande om barn i skolåldern:

Barnet befinner sig nu i slutet av den expansiva fantasins period. Det har en uttalad beredskap för att lära och ta del i plikter. Det har utvecklats en känsla hos barnet att det kan göra saker och även utföra dem bra. Det är just detta som Eriksson uttrycker som en känsla av verksamhet eller identifikation med uppgiften. Faran i detta stadium ligger i att mindervärdeskänslor kan uppstå, antingen som resultat av olösta konflikter på tidigare nivåer eller att t. ex. skolan inte ger eller uppfyller de löften tidigare stadier givit. Om barnet erfar att ingenting som det lärt sig göra bra är något värt bland kamrater eller lärare finns risken att möjliga positiva resurser inte utvecklas eller försenas i framväxten. Det är nödvändigt för barnet med positiva identifikationer med människor som har de kunskaper barnet självt vill ha och som vet hur saker skall göras och som även ser barnets potentiella talanger. Uppkomsten av en känsla "att inte duga till något" är en fara som kan elimineras bl. a. genom lärare som har förmåga att framhäva vad barnet kan och dessutom förstår sin roll som identifikationsobjekt . . .
(SOU 1972:26).

Barn kännetecknas av en stark verksamhetslust och vilja till kompetens. Andra människor är viktiga för barnet i dess strävan att "duga till något", vare sig denna strävan till kompetens tar sig uttryck i eget kunnande eller socialt beroende av någon annan som kan. Barnet vidgar sin omvärld genom att se på den med andras ögon. Därigenom kommer det åt att bearbeta och närma sin värld till en gemensam social värld. Enligt Piaget ligger det sociala samspelets betydelse icke minst i den ömsesidiga stimulans som får barn att bilda begrepp och bearbeta sin förståelse för omvärlden.

Barnens inställning till skolan är på lågstadiet övervägande positiv. Skolan är lustbetonad trots stunder av spänning. Men för varje år som går är det mindre roligt.

Helena Herlin (1974) har inventerat 142 undersökningar av elevers attityder till skolan. Den bild hon får fram är följande:

Den negativa inställningen till skolan kulminerar i årskurs 9. Olika undersökningar vittnar om att mellan var tionde och var tredje elev är negativ till skolan. Den mörkaste bilden av skolan finns hos elever med praktisk inriktning, hos pojkar och hos elever med dåliga betyg. Majoriteten av elever uppger sig ha skolkat någon gång. Andelen vaneskolkare rör sig kring 1/10. Den allmänna inställningen till skolk är tämligen tolerant. En fjärdedel av eleverna i årskurs 8 och ca en tredjedel av eleverna i årskurs 9 uppger att de är skoltrötta. Sett i ett längre tidsperspektiv förefaller andelen skoltrötta elever att öka. Om skolan vore frivillig skulle ett avsevärt antal elever vilja sluta. Andelen varierar i olika undersökningar från 1/10 till en 1/4. Omkring en femtedel av eleverna i gymnasium, fackskola och yrkesskola bedömer förhållandet mellan elever och lärare som dåligt.

Herlin konstaterar att övertäckningen mellan de i olika avseenden negativa grupperna inte är fullständig. Detta innebär att procenttalen på negativa attityder till någon aspekt av skolsituationen ger en underskattning av skolnegativismens omfattning i vid bemärkelse. Det finns två minoriteter, en med starkt positiva och en med starkt negativa omdömen om skolan. Majoriteten av elever har en blandad inställning, positiv i vissa avseenden, negativ i andra.

Många av elevernas egna uttalanden vittnar om alienation. En känsla av att det brister i sammanhang mellan den egna livssituationen och skolarbetet. Eleverna upplever inte att de deltar reellt. De saknar kontakt. Missnöjet får ofta en passiv och nedrivande karaktär.

Vilka inslag i skolan gillar eleverna? Övningsämnen är de mest populära, dvs. gymnastik, slöjd och teckning. Mest omtyckta är de lärare som är mer inriktade på personliga relationer och kontakt än på kunskapsinlärning och ordningsfrågor. Eleverna rangordnar de renodlade kunskapsaspekterna lågt och anser att det är skolans viktigaste mål att främja självständighet och kritiskt tänkande. Herlin konstaterar dock, att forskningen behandlat elevernas attityder till skolans mål synnerligen styvmoderligt.

Vidare visar det sig, att majoriteten av elever i årskurs 8 hellre skulle vilja vara den populäraste eleven i klassen än den duktigaste. Detta gäller i

högre utsträckning för flickor än för pojkar. Flickor visar större intresse för ämnen med anknytning till levande varelser i motsats till pojkarna som är mer intresserade av teknik och dylikt. Viktigt för eleverna synes vara det praktiska, det personliga, att vara uppskattad och att få vara sig själv. Kan det möjligen förhålla sig så att eleverna betonar som viktigt just sådana sidor som riskerar att komma i kläm inom utbildningssystemet?

Hur ser de erfarenheter ut som omvandlar 7-åringens lust att lära till 14-åringens leda?

5.3 Skolan som ett socialt system

När barn inträder i skolan får de lära sig nya spelregler. För varje år som går, klass för klass, så avlägsnar sig skolan från de normer som gällde för barnstugan. Ju högre upp i utbildningssystemet individen kommer, desto konsekventare strider spelreglerna mot barndomens kvinnokultur. Ty skolan kännetecknas av:

- Brist på helhet. Kunskapen är uppstyckad i ämnesvisa portioner och eleven har att inhämta den med sitt förstånd. Om eleven får ett sammanhang mellan olika kunskapsområden eller med psykets olika funktioner angår inte läraren.
- Lärarna ser gärna sig själva som ämnesspecialister vilkas uppgifter är begränsade till kunskapsförmedling. Svenska lärare har stark dragning till professionalism och en klar tendens till att vilja dra gränser som skiljer dem från både elevers intressen och problem samt skolans elevvårdande uppgifter (Eriksson och Larsson, 1974).
- Elevernas ämnesspecifika förståndsprestationer utvärderas med standardiserade prov.
- Elever som haft svårt att hänga med avskiljs i specialklasser.
- Objektivitet och allsidighet är nyckelord för skolan. I kölvattnet följer ofta brist på engagemang och personliga ståndpunkter, brist på relevans för elevers problem.
- brist på dialog mellan lärare och elev i klassrummet. Kunskapens förutsättningar blir förlagda utanför eleven i undervisningsteknologi och målprogram.
- brist på koppling mellan skola och samhälle går hand i hand med brist på koppling mellan teori och praktik. Det är svårt för de unga att hitta uppgifter där de kan förena tanke, känsla och handling.
- brist på normer och kontroll för att skydda "svaga" elever för övergrepp från kamrater. Brist på klara ställningstaganden mot mobbning (Olweus, 1973).
- skolans byråkratiska drag framträder i en tilltagande specialisering av personalkategorier, hierarkiskt auktoritetssystem, strikta befattningsdefinierade regler, en anda av principiell opersonlighet, dvs. alla elever skall behandlas lika (Abrahamsson, 1974).

Jämförelsen mellan barnstugan och skolan åskådliggör hur olika sektorer i det splittrade samhället utvecklar sina egna spelregler. Som läsaren sannolikt har observerat ställer jag mot varandra barnstugans idéprogram och kritiska röster om skolan. Denna något haltande

jämförelse skärper givetvis motsättningen. Som jag sökt påvisa i kapitlen 1 och 2, så tränger drag av professionalism och osäkerhet om hur man skall förhålla sig till känslor också in i dagens barnstuga – och skolkritiken vittnar å sin sida om att många i dag starkt ifrågasätter skolans nuvarande arbetsformer. Nu är mitt syfte inte att ge en exakt bild av hur spelreglerna tillämpas i praktiken, utan jag är ute efter att lokalisera normkällorna. Varifrån kommer de värderingar och spelregler, som drar åt så olika håll, att man kan tala om "kampen mellan två linjer"?

Jag har tidigare pekat på samhällets tudelning i en kvinnokultur som dominerar barndomen och en manskultur, som blivit formad av produktionen och de politiska beslutsprocesserna. Det jag kallar för kvinno- och manskultur har med andra ord sin sociomateriella bas i den konkreta arbetsfördelningen mellan könen. Hur kommer manskulturen in i skolan?

5.4 Skolan i samhällets maktstruktur

Utbildningssystemet är nära relaterat till maktstrukturen i ett samhälle. Bengt Abrahamson (1974) konstaterar att det vore "orimligt att studera utbildningssystemet utan att ta med i beräkningen att dess existens beror av att vissa grupper med ekonomisk och politisk makt finner det förenligt med sina intressen att arbeta för en konsolidering och förstärkning av (vissa slag av) utbildning".

Den obligatoriska folkskolan i Sverige blev införd år 1842. Konturerna av ett klassamhälle börjar träda fram ur ett ståndssamhälle. Det fanns åtminstone tvenne motiv bakom beslutet om folkundervisning. Näringslivet och en växande byråkrati behöver folk med vissa kvalifikationer. Tidens arbetslöshet och fattigdom utgjorde en fara för samhällsordningen. Myndigheterna såg i folkskolan ett medel att avvärja hotet från proletariatet. Skolan skulle föra över de besuttna gruppernas värderingar och moral till folket och därmed verka för nationell sammanhållning och ökad kulturell likformighet.

Men upplysning och utbildning har sina faror. Det gällde att stämma i bäcken:

> Folkskolan blev inte en obligatorisk bottenskola . . . Folkskolan gjordes inte heller enhetlig. Den försågs med två kursalternativ. Normalkursen skulle gälla i princip, men för de klenast begåvade och för de fattigaste fanns minimikursen med lägre kunskapskrav. Denna kunde också generellt tillämpas för flickorna. Enligt stadgan avgjorde varje skolstyrelse vilka kurser som skulle läsas. (Paragraferna om flickorna och de fattiga kvarstod oförändrade till 1897.) Härigenom påverkades elevens undervisning av könstillhörighet och ekonomiska förhållanden. Läroverket byggde inte på folkskolan utan dess lägsta klasser var parallella med den senares. Föräldrar med studieambitioner för sina barn satte dem därför i läroverk så snart som möjligt (Kyle, 1972).

Kyle ger följande schematiska illustration till hur könstillhörighet och ekonomiska tillgångar fungerade i det skolväsen som myndigheterna valde att introducera:

Ämne	Pojkar	Flickor
Läroverk		
Klassiska språk	+	–
Moderna språk	+	–
Folkskola		
Naturlära	+	+ –
Historia	+	+ –
Geografi	+	+ –
Geometri	+	+ –
Minimikurs		
Kyrkosång	+	+
Kristendom	+	+
Räkning	+	+
Skrivning	+	+
Läsning	+	+

Det är att observera att skolan försågs med dubbla spärrar: en mellan klasserna och en mellan könen. Med Kyles ord: "Makten låg inte hos vissa samhällsklasser, den låg hos männen inom dessa klasser. Den vertikala könsuppdelningen av samhället har lika påtagliga konsekvenser som den horisontella klassindelningen".

Det fanns av tradition tre olika bildningsideal: ett för de högre klassernas män, ett för deras kvinnor samt ett för de breda lagrens män och kvinnor. Den "bildade" kvinnan och kvinnan "av folket" levde under helt skilda betingelser, i synnerhet om de var ogifta och unga. Den pågående emancipationen gällde kvinnan i de "bildade" skikten. Mans-samhället intog helt skilda attityder till de olika kvinnogrupperna. Å ena sidan en chevalereskt beskyddande inställning. Diskriminering genom idealisering av kvinnan som något ljuvt och änglalikt, en förfinad varelse som inte fick dras ned att uppfostras som männen (Richardson, 1963). Å den andra handlar det om strävsamhet och underdånighet i kroppsarbete. "De högre klassernas bildningsideal för kvinnor förhöll sig till de lägres som konstsömnad till strumpstoppning" (Richardson, 1963).

I en debatt år 1888 avslöjade riksdagsmännen sin syn på kvinnan i de breda lagren. Frågan gällde statsbidrag till slöjdundervisning i folkskolan. Riksdagsmännen fruktade att man komme att skapa "fröknar" och "mamseller" som inte dög till pigor eller blev "för fina till rejält arbete" . . . det skulle vidare bli svårt att få pigor då ingen ville nedlåta sig att mjölka kor . . . Om man låter flickorna öva sig i finare handarbete . . . är det risk att de dras från "det grova arbetet", varigenom åtskilliga olägenheter kan uppstå (Richardson, 1963).

Alltsedan 1700-talet hade privata skolor grundats för borgarnas döttrar. 1885 års riksdag tillsatte en flickskolekommitté för att kartlägga rådande förhållanden. I kommitténs betänkande hette det att arbetet

inom familjen och hemmet är utan tvivel "det lämpligaste för kvinnans naturliga begåvning: där finnes användning för den skickliga ordnande handen och för den fina smaken, det kräves inte ett alltför långvarigt stillasittande eller ett ensidigt intellektuellt arbete. De sociala förhållandena har emellertid "tillstängt denna verkningskrets" för många, som därför blivit hänvisade till att försörja sig själva". Yrkesarbetet betraktades som en nödfallsutväg.

Flickskolan var präglad av konflikten mellan hustru/mor idealet och nödvändigheten för ogifta kvinnor att försörja sig själva. Flickskolan förberedde inte kvinnor för vidgade yrkesmöjligheter, utan styrde dem mot undervisnings-, vård och kontorsyrken. Inte heller inom dessa områden gavs de en utbildning som skulle gett dem samma chans som pojkarna att nå ledande befattningar (Kyle, 1972).

1800-talets bildningsideologier hade som en ledande tanke idén om att varje människa skulle ges möjlighet till full och allsidig utveckling av den egna personligheten oavsett börd och stånd. I praktiken kringgick man det gränsöverskridande i dessa idéer genom att resa barrikader mot dem. Gunhild Kyle urskiljer följande gränsbevarande myter som rättfärdigade diskriminering i utbildning:

Den romantiska myten om folket:

Folket anses besitta en ursprunglig äkta vishet som förstörs av boklig visdom. Enligt Tegnér är allt utöver kristendomen mera skadligt än gagnande. Ty denna olyckssaliga halvupplysning qvävfer eller förvillar det sunda modervett som fordom var ett utmärkande drag hos den svenska allmogen. Det olärda folket har en nedärvd empirisk kunskap som bestämmer dess handlingssätt i den konkreta situationen. Det är ointellektuellt . . .

Myten om de fattiga:

Fromhet visar sig i flit och framgång kan ses som tecken på gudomlig uppskattning. Socialdarwinismen tillämpade tesen om att de starkaste överlever. De fattiga och utslagna kunde då betraktas som av naturen mindervärdiga. I Sverige kunde man se många uttryck för en moraliserande hållning gentemot de fattiga. I fattigvårdsbetänkandet år 1839 sägs de fattiga vara osedliga, ogudaktiga, lata, tanklösa, slösaktiga, lättsinniga, okynniga, bekväma, med en medfödd lust till råa njutningar och dryckenskap.

Myten om kvinnans egenart:

En ur historisk tradition framsprungen kvinnomyt åstadkom ett andligt klimat, som gjorde att många knappast ens uppfattade kvinnorna som diskriminerade. En sådan situation kan vara en förklaring till de beslut som fattades om kvinnornas utbildningsmöjligheter och som innebar en faktisk diskriminering. Den drabbade både flickorna i folkskolan, som i princip kunde få nöja sig med minimikursen och flickorna i flickskolorna som inte fick läsa så avancerade kurser som läroverkseleverna. Effekten av myten blev densamma: männen behöll sin företrädesrätt till bättre betalda arbeten och ledande positioner inom sina respektive socialgrupper.

Sedan dess har samhällsförändringarna varit drastiska. Ett omvandlat näringsliv har lagt grunden för materiell välfärd. Den teknologiska utvecklingen har accelererat. Kunskapsmassan har ökat. Scenen har blivit internationell och den politiska makten har ena foten fästad hos nya grupper. Skolan har förändrats med samhället. Men är vi inte ofta böjda för att överdriva förändringarnas genomgripande karaktär? Vi använder oss av historiska kontraster för att markera förändringarnas omfattning. Denna gång har jag dock velat ta sats i historien för att peka på det bevarade sammanhanget. Gamla skrankor lever vidare i förfinade nya spärrsystem.

I ett sektoriserat samhälle utövar de politiska och ekonomiska sektorerna ett övergripande inflytande på utformningen av många andra sektorer. Detta gäller i högsta grad för utbildningssektorn. De politiska och ekonomiska sektorernas mål sammanfaller uppenbart i att de bägge betraktar utbildning som investering i ekonomisk tillväxt. Denna överensstämmande syn har bidragit till att förskjuta skolans uppgift från en fostran till värdegemenskap till ett utbud av kunskapsgemenskap. Björn Sandgren (1974) granskar följderna av denna förskjutning:

"Hög kunskapsnivå och innovationskunskap är fundamentala faktorer för att bibehålla och öka tillväxttakten i ett klimat av ökad internationell konkurrens ... Det gemensamma målet om kunskapstillväxt har överskylt de ideologiska motsättningarna rörande riktningen av samhällstillväxten. De centrala frågeställningarna som rör vad som skall betraktas som valid kunskap, och hur kunskap skall brukas för att gagna ett samhälle i förändring, har fått stå tillbaka för det allmänna målet om m e r kunskap. Kunskapsmålen har därmed lösgjorts från sitt beroende av de socialt etiska målen och fått ett egenvärde. I konsekvens med denna förändring har det utvecklats en syn på kunskap, som innebär att den är värderingsfri, dvs. att den kan utvärderas på ett objektivt sätt ... Sakligheten och allsidigheten i förmedlingsprocessen och frånvaron av ett idémässigt förankrat normsystem för en riktad värdering av kunskap svarar för att färdigheter och faktamängder blir till flexibla element eller moduler vid konstruktion av en livsstil."

Sandgren menar, att kunskap både kan uppfattas som "en förutsättning för att öka klassmedvetandet och därmed som en påskyndare av upplösningen av sociala orättvisor." Men kunskap kan också användas som belägg "för nödvändigheten av ett elittänkande och effektiviteten i individualism. Objektiva kunskaper syns kunna anta rent kameleontiska skepnader, när de sammanfogas till livsåskådningar".

Båda dessa kunskapsuppfattningar: både kunskap som en förutsättning för ett socialt medvetande och kunskap som redskap till individuell framgång sätter sin prägel på den svenska skolan.

Denna kluvna konstruktion sammanhänger med att det politiska systemet är polariserat i två jämnstarka block, med olika ideologisk syn på den önskvärda samhällsutvecklingen.

Politiskt har utbildningssystemet framstått som ett instrument för att främja jämlikhet. Jämlikhetstanken har förfäktats i två versioner av vilka den ena är tämligen okontroversiell (L. Johansson, 1970):

– det gäller att främja åtgärder, som ger alla lika chanser att genom utbildning nå välbetalda och fördelaktiga positioner.

Den andra griper in djupare i samhällsstrukturen:

– det gäller att utjämna de skillnader i rang, inkomster och privilegier som medföljer olika positioner i arbetslivet.

Det sistnämnda jämlikhetsmålet blir ofta betraktat som mer eller mindre utopiskt, eftersom man fruktar att det medför negativa effekter på målet om ekonomisk tillväxt.

Möjligen kan den ekonomiska och politiska sektorn som intressenter i utbildningssektorn belysas genom att dela upp skolans funktioner på resp. sektor. Bengt Abrahamsson (1974) identifierar följande fem funktioner för skolan: reproduktion av arbetskraft, absorption av arbetskraft och produktion, social kontroll genom socialisation och fysisk förvaring, sortering och tillgodoseende av individuell välfärd. En uppdelning av funktionerna efter den politiska och ekonomiska sektorns intressen kunde förslagsvis skisseras enligt följande:

Den ekonomiska sektorn

Reproduktion av arbetskraft till näringslivet; att förse företag och organisationer med kunnig och tränad personal.

Utbildningsväsendet är i sig själv en arbetsmarknad som innefattar 30 % av de anställda inom den offentliga sektorn.

Den är också en avsättningsmarknad för t. ex. skolbyggnader, apparater och läromedel med en årsbudget på 100-tals miljoner.

Sorterar arbetskraften för en effektiv allokering till olika positioner i samhället.

Omhändertar partiellt arbetskraftens barn medan föräldrarna arbetar.

Socialiserar till prestation och konkurrens.

Den politiska sektorn

Överföring av "etablerat vetande" och "allsidiga, objektiva världsbilder" som integrerar eleverna i det rådande samhället.

Fungerar som ett instrument i sysselsättningspolitik.

Fungerar som ett instrument för jämlikhetspolitik.

Utövar social kontroll över de uppväxande.

Socialiserar till grupparbete och samverkan.

Vad innebär dessa delvis motsägelsefulla intressen för skolans vardag? Att de politiska idéerna om demokratisering är inordnade i en organisatorisk struktur som i praktiken upphäver dem?

Skolans organisation lägger upp ramen för en livsstil; den ram som styr människors handlingar. Denna ram har givetvis sociala och psykiska verkningar på den personal som dagligen och stundligen verkar inom den.

Sandgren (1974) exemplifierar skolans strukturella inflytande:

Så t. ex. ställer skolan krav på punktlighet. Den profilerar tidsuppfattningen och betonar värdet av tid. Dagen är indelad i moduler. Den skiljer ut fritid från arbetstid. Skolan lär ut erfarenheten att ständigt leva i en utvärderingssituation. Man lär ständigt att prestationer värderas, och att vissa värderas mer än andra. Man får kunskap om att vissa har lätt att lära och andra har svårt för det. Man lär även snabbt hur man själv står till i detta avseende. Man lär sig att man inte alltid får "vara med", att man blir ensam om man inte gör som de andra. Man lär sig att vissa bestämmer, man lär sig att man trivs i skolan, eller att man inte trivs. Man lär sig att stå ut med det som är tråkigt, och att finna sig i det man måste göra. Mycket snart blir man medveten om rangordning i skolan från magister till tillsyningslärare och rektor. Man lär sig att de därhemma inte vågar prata med rektor eller kommer gott överens med rektor. Man vet snart på vilken samhällsnivå man hör hemma. I upprepade valsituationer lär man snabbt värdet av betyg och meriter.

. . . Denna inlärning av skolans struktur är omedelbart socialt relevant. Den påverkar direkt den enskilde elevens upplevelse av samhörighet med systemet och hans upplevelse av gemenskap i förmåga och möjligheter med de andra i systemet. Dessa upplevelser avsätter sig inte som synliga årsringar av kunskap runt en anlagskärna. Genom kvalitativt skild karaktär i upplevelser skapas variationer i inlärningskapacitet och förutsättningar för social utveckling. Dessa upplevelser opererar som orsakskomponenter i individens sociala utveckling. Genom sin verklighetsanknytning fungerar de som osynliga spärrar och osynliga sporrar, när det gäller att *vilja lära* det skolan explicit lär ut. . . . Denna upplevelsemängd, som individen inhämtar vid sidan om reguljära kunskaper och färdigheter, är enligt mitt sätt att se skolans bidrag till socialisationsprocessen.

Som jag ser det, leder de politiska ideologiernas prioritering av ekonomiska mål till att de ekonomiska ideologiernas syn på människan och hennes motiv stärker sin ställning i utbildningssystemet. Enligt gamla produktionstekniska idéer uppnår man effektiva insatser med hjälp av moroten och piskan. Prestationer kan ytterligare drivas upp genom konkurrens. Dahlström (1971) skiljer ut principer som rättfärdigar ojämn fördelning av belöningar:

- *kapacitetslöneprincipen* enligt vilken en del positioner är så krävande att endast ett fåtal personer klarar dem blir i skolan översatt till *kapacitetsbetyg* för kunskaper som endast ett fåtal klarar.
- *utvecklingsbelöningsprincipen* ser lönen som kompensation för gjorda uppoffringar. *Betygen ger kompensation* för gjorda uppoffringar i form av t. ex. läxläsning.
- *den funktionella bidragsprincipen* anser att somliga funktioner är mer värdefulla för samhället än andra. Översatt till skolan blir somliga kunskaper mer värdefulla än andra och bör betygsättas högre (eller väga tyngre som merit).
- *prestationslöneprincipen* innebär, att ju mer man presterar, desto mera lön är man värd . . . Dvs. ju mera man kan desto högre betyg.

Än sen då? Vad är det som är negativt med principerna? De negativa effekterna är svårgripbara. De har att göra med vad som händer på lång sikt med ett samhällsklimat, om utbildning och arbetsliv inte tillvaratar

mänskliga bevekelsegrunder som har att göra med vilja till medverkan, kunskapens egenvärde, ansträngning för att förstå, upptäckarglädje, vilja att ta de egna resurserna i bruk, upplevelse av meningsfullhet och beredskap till försakelse för en god sak, identifiering och engagemang för andra människor.

Dessutom, den sociala "sorteringen" inom ekonomin och skolan genom att vissa positioner/kunskaper förklaras svåra eller speciellt värdefulla samt genom att utveckling betecknas som uppoffring och belöning ges efter prestation, leder i sin tur till samhälleliga kedjeeffekter i form av segregationsprocesser, gruppkonflikter och sociala problem.

De skissartade resonemangen kring skolan i samhällets maktstruktur avser att rikta uppmärksamheten på de större sammanhang, som sjuåringarna träder in i skolans värld. Trots skolans isolering från samhället i övrigt, så är samhälleliga motsättningar inbyggda i skolans organisation, arbetssätt, och kunskapsuppfattning. Dock har den svenska skolpolitiken systematiskt gått in för social utjämning genom utbildning, men varför har framgångarna inte varit större?

5.5 Defensiva och offensiva miljöer

Det är inte värt att sticka ut huvudet om man riskerar att få det avhugget. Alltså håller man huvudet inne. Men då får man inte reda på hur det är där ute.

Märkligare än så är inte grundtanken i den förklaring till varför det varit svårt att bredda rekryteringen till högre utbildning, som detta avsnitt förfäktar. Sandgren (1974) frågar sig om det möjligen kan vara så att olika samhällsskikt utvecklar kvalitativt olika sätt att förhålla sig till sin omvärld. Med andra ord, kan det vara så att olika socio-ekonomiska miljöer ger underlag för olika anpassningsstrategier?

I en nyutkommen bok om "Familjen i klassamfundet" (Holter m. fl. 1975) argumenterar författarna för att den borgerliga kulturen är offensiv medan arbetarklassens kultur är defensiv. Den borgerliga formen för offensivt handlande röjer sig i förmågan att aktivt utnyttja och tillvarata de tillgångar och möjligheter som samhället erbjuder. För arbetarklassen skulle ett offensivt handlande bestå i verksamheter som upphäver klassorättvisorna. En offensiv ideologi har den klass som har makt att definiera sig själv och andra, den som sålunda benämner världen för andra. Defensivbegreppet innebär i praxis någon form av anpassning till att vara undertryckt. En defensiv ideologi har den klass, som låter sig definieras av andra.

På ett pedagogiskt språk brukar man tala om "öppna, mångsidiga och flexibla" hållningar i motsats till slutna och osmidiga förhållningssätt. Jag väljer nu att lägga in begreppen defensiv och offensiv i pedagogiska resonemang för att belysa hur innehållet i det föräldrarna förmedlar i sin uppfostran måste ses i förhållande till styrkeförhållandet mellan

samhällsklasserna. Jag ersätter därmed de mera neutrala orden med klassmässigt myntade begrepp.

En offensiv orientering till omgivningen måste bäras upp till priset av större osäkerhet och fler motsägelsefulla aspekter. Nu menar Sandgren, att det avgörande är vem som betalar priset för öppna förhållningssätt. Väl rustade miljöer har råd att riskera experiment och misslyckanden. De har råd att förlänga barndomens ansvarslöshet. Målen för uppfostran är riktade på framtiden.

Men om individen själv tidigt får stå för efterräkningarna av sina försök att inhämta erfarenhet, så blir den adekvata anpassningen troligen att individen blir försiktigare och granskar sin omgivning mera närsynt. Med Sandgrens ord, individen *specialiserar* sig inom en snävare individ–omvärldrelation, där de egna handlingarnas konsekvenser är lättare att räkna ut. För sin trygghets skull inskränker barnet ramen för sin förståelse av omvärlden.

Ett konkret-egocentriskt förhållningssätt minskar omgivningens sammansatthet. Det är psykiskt ekonomiskt att ta det som är för givet och att utgå från att det som är brukligt också är riktigt. De i praktiken giltiga och näraliggande sidorna i omgivningen blir avgränsade och sålunda blir världen mera sluten och hanterlig. I tveksamma fall får man gå till sig själv. Om misstag är dyra och utrymmet för förändring är trångt – ja, då sticker man inte ut huvudet.

Hur är de sociala betingelser beskaffade som sätter tak på psykisk utveckling? Jag har i boken "Uppväxtvillkor" (1973) drivit tanken, att den väsentliga skillnaden i att växa upp i olika socio-ekonomiska miljöer har att göra med handlingsfrihet. "De socioekonomiska resurser familjer förfogar över minskar eller ökar familjernas möjligheter att medvetet kontrollera och styra sina levnadsvillkor" (Johansson, 1970).

Det rör sig om resurser av skilda slag: pengar, trötta mödrar, önskade eller oönskade barn, kött och grönsaker, bostadsutrymmen, rekreationsmiljö, arbetsförhållanden och trygg sysselsättning, kunskaper, förmåga till muntlig och skriftlig argumentation, lokalt inflytande, tid till förfogande, kontakter som vid behov kan hjälpa saker till rätta osv. Föräldrar förmedlar till sina barn sina upplevelser av vad de rår över. Barn inhämtar tidigt egen direkt erfarenhet av vad det innebär att överskrida gränser.

"I dag får arbetare en återkommande erfarenhet av socialt samspel där det i förväg är bestämt att andra har läget under kontroll. Arbetare är sålunda indragna i ett stort antal asymmetriska relationer. Denna asymmetri behöver inte vara personlig. Den finns inbyggd i arbetslivets roller där initiativ och inflytande kommer uppifrån, från överordnad till underordnad. Men innehavet av rollerna har olika psykisk innebörd för sina utövare. I många produktionsprocesser bestämmer de överordnade i detalj. Anhopningen av situationer som är kontrollerade av andra och där man har att lyda, att anpassa sig, leder till att yttre kontroll, yttre auktoritet och att lyda order blir viktiga erfarenheter, generaliserade och bekräftade i otaliga interaktionssituationer, och det viktiga blir förmedlat till barnen.

Det förmedlas i en auktoritetsorienterad uppfostran, som synes vara utbredd i arbetarhem. Den går ut på att de vuxna har rätt av den enkla

orsaken att de är vuxna och detta ger inte upphov till några diskussioner och motiveringar.

Tjänstemän får, i jämförelse med arbetare, återkommande erfarenhet av att det personliga initiativet premieras. Att de institutionaliserade rollerna ger utrymme för personliga variationer. Att det lönar sig att planera och att satsa på framtiden. Det är individen som själv fäller avgörandet i viktiga frågor. Denna tro på individen och den egna inre kontrollen blir förmedlad till barnen i en uppfostran som kännetecknas av målmedvetenhet, rationalitet och avsevärda ambitioner. Uppfostran är personorienterad och uppmuntrar barnen att uttrycka sig, att ange skäl, att undersöka mänskliga relationer och att förklara sig med hjälp av ord. Barn införlivar beredskap att söka styrning ur sitt eget omdöme, att drivas till handling av sina intressen, av nyfikenhet och inre motiv.

Auktoritetsmönstret i familjelivet måste förstås mot bakgrunden av auktoritetsmöstret i arbetsorganisationer" (ur Uppväxtvillkor).

Eva Nordland (1973) jämför ungdomar ur olika socio-ekonomiska miljöer. Hennes undersökning omfattar 1 000 norska ungdomar i åldrarna 13–20 år i två stora och två medelstora norska städer. Skillnaderna är störst mellan barn till akademiker och barn till arbetare.

Akademikerbarn skiljer sig från andra ungdomar genom sitt starkare intresse för politiska frågor. De är orienterade till internationella frågor och fångade av samtida idéer om jämlikhet mellan raserna och mellan kvinnor och män. Deras intressen är allsidigare och omfattar i större utsträckning konst, musik, litteratur och teater. De har vuxit upp i hem med ekonomiskt och bildningsmässigt överskott.

Arbetarungdomen är försiktig i sina hållningar och söker sig till det "säkra". De betonar vikten av gott uppförande och anpassning. "Man bör visa respekt för vuxna", vara lydig, välklädd, populär och inte skilja sig från mängden. I sina uppfattningar lägger de vikt vid konformitet och trygghet. Intressena är mindre allsidiga – sporten kommer oftare på första plats än vad den gjorde bland barn från akademikerhem.

Nordland kommenterar, att dessa skillnader mycket väl kan bottna i allmänna miljöskillnader: den ena gruppen känner sig tryggare. Den vågar utforska möjligheter på många livsområden. Den har större frihet att experimentera sig fram, att leka. Den tvingas varken till vuxenhet eller till att vara 100 procentigt kvinnlig eller manlig. Livet ligger tryggare framför dem.

Den andra gruppen är märkt av en fattigare miljö med mindre ekonomiskt och bildningsmässigt överskott, dvs. en snålare tilltagen handlingsram. De har därför ett större behov av att skydda sig och dra gränser kring sin livsutlevelse. Nordlands resultat förefaller att ge stöd för ett samband mellan öppna och slutna miljöer samt trygghet – otrygghet. Om det ligger ett korn av sanning i de redovisade tankegångarna, så synes elitbildningen i välfärdssamhällen inte leda till radikalism bland de eftersatta grupperna utan snarare till konservatism i livshållning.

Henriksen (1975) ser som ett grunddrag i borgerlig fostran "att skapa individer som mer än något annat upptas av att göra personlig karriär och skaffa sig meriter". Arbetare förskansar sig i familjen och i arbetskollektiv, där fostran i viss utsträckning har som mål att skapa individer som håller samman för att värja sig mot utsugning. Tidigare forskning kring

arbetar- och medelklassfamiljer har fått fram olika uppfostringsideal: lydnad å ena sidan, självständighet å den andra. Henriksen pekar på hur dessa ideal får en intressant mångtydighet om de sätts in i ett större klassperspektiv: en offensiv självständighet blir en karriärsökande anpassningsstrategi och en defensiv lydnad blir ett uttryck för kollektiv solidaritet. Idealen ändrar nyans om de blir insatta i kvalitativt annorlunda system av betydelser. Även teorier om klassbundna språk gör besläktade distinktioner.

Bernsteins teori om klassbundna språk har tilldragit sig avsevärd internationell uppmärksamhet. Språket blir präglat av vad man använder det till. Individen uttrycker sin orientering till omvärlden med sitt språk. Arbetare talar ett begränsat språk. När människor inte kan påverka sin situation med språkets hjälp så underordnar de sitt språkbruk till detta faktum. De beskriver och återger det som är, men de avstår från att analysera och abstrahera. Satsbyggnaden är enkel och orden är välbekanta och opersonliga. Opersonliga i den meningen att de ger uttryck för konkret gemensam erfarenhet utan individuella broderier. Eftersom betingelserna är förutbestämda finns det ingen anledning till utförliga förklaringar eller preciseringar, inte heller till att man utvecklar sina avsikter i ord. Man rår inte på det med ord. Språkets funktion begränsar sig till att stärka sammanhållningen och att lätta på trycket.

Medelklassen talar ett utarbetat språk. Ordvalet är varierat. Det är svårt att förutse vad som skall sägas härnäst. Språket uttrycker unika personliga erfarenheter och avsikter. Lyssnarens ståndpunkt är inte given på förhand. Språket bearbetar en verklighet. Det utarbetade språket är ett självhävdande språk. Så vitt jag förstår, är det också ett avståndsskapande språk. Det kan avvärja konkreta förhållanden och förskansa sig på en abstrakt nivå. Det närvarande och handgripliga, de socialt ömtåliga mötena, låter sig förtingligas i analytiska begrepp och neutraliseras i principer.

Bernsteins distinktioner skiljer sålunda mellan ett individualistiskt språk som är oavhängigt av den situation i vilken det används, och ett mera kollektivt och situationsbundet språk. I termer av handlingsfrihet handlar det om ett språk för den som är sin egen lyckas smed och ett språk som bär upp ett gemensamt öde. Bernsteins teorier har gett upphov till flera tolkningar. Anhängare av kompensatorisk utbildning har uttolkat de utbildningsmässiga konsekvenserna så, att det gäller att lära ut medelklassens precisa och abstrakta språk till arbetarbarn.

Harriet Bjerrum Nielsen (1973) kritiserar denna typ av slutsatser. Hennes argumentation är följande: Om språket är ett uttryck för samhälleliga erfarenheter och relationer, så är åtgärder som enbart riktar sig till språket bara symptombekämpning. Lösningen ligger inte i att barn ur arbetarhem tränas i ett medelklasspråk, som fjärmar dem ur de sociala erfarenheter och relationer som de blivit socialiserade till och som deras språk är ett uttryck för. Deras språk måste istället "utarbeta" de situationer som begränsar dem och utvecklas i den process vari de övervinner de restriktioner som binder deras handlingsfrihet och deras språk. Endast om deras språk utarbetar och uttrycker förändrade

relationer till omvärlden kan det undvika de distansskapande inslagen i medelklassens språk som gör dem främmande för sig själva.

Paolo Freire (1973) talar i sin bok om "Pedagogik för de förtryckta" om grupper som är försänkta i "tystnadens kultur". Han varnar de nertystade från att överta ett språk, som inte överensstämmer med den verklighet som de lever i. Med ett lånat språk blir tankarna overkliga och leder till främlingskap. Orden blir falska och tänkandet ineffektivt. Språket blir en återspegling av att underordnade grupper övertagit dominerande gruppers tankar och förletts till att avstå från att utveckla och utarbeta sin egen erfarenhetsvärld. Grupper som vidgar sitt förhållande till omvärlden måste själva vara med och "benämna världen". De måste delta i att namnge de kategorier med vilka verkligheten beskrivs.

Konflikten mellan skolmiljö och hemmiljö tar sig extrema uttryck i slumskolorna i USA:s stadskärnor. Där har man myntat det talande uttrycket "sex timmars dumhet". Det är "dumhet" som varar över de sex timmar då barnet vistas i skolan. Efter skolan är barnets sätt att uppleva sin omvärld och att tala väl anpassat till de slutna och otrygga omständigheter det lever i.

Även om miljökontrasterna i svenska skolor långtifrån är så dramatiska som i USA: s stadsslum, så illustrerar uttrycket "sex timmars dumhet" på ett slående sätt konfrontationen mellan barn som är bärare av olika miljöers anpassningsstrategier i skolans medelklasskultur. Barn ur öppna miljöer med resursöverskott blir i regel premierade medan barn från slutna miljöer med knappa handlingsmarginaler har det sämre förspänt.

Det är endast genom att elever får bearbeta sin egen erfarenhet, utgå från sin egen säkerhetsnivå och ge den sin egen röst som de kan vidga och utveckla sin förståelse av omvärlden och därmed frigöra sin utvecklingskapacitet. Kanske är det t. o. m. bättre att hålla tyst än att låna ord som förvillar och distanserar.

5.6 Eleverna och elitbildningen

Jag har i avsnitt 5.4 beskrivit skolan som en kompromiss mellan delvis oförenliga ekonomiska och politiska värderingar. I avsnitt 5.5 har jag argumenterat för att begåvningens förutsättningar icke enbart är att söka hos individen utan *i själva spänningsförhållandet mellan individen och omvärlden*. Sociala betingelser kan både främja och sätta tak på psykisk utveckling allt efter den erfarenhet av "handlingsresurser" som närstående vuxna förmedlar till barn. Men elitbildningens problem är mer sammansatta än så. Hur ser de idéer ut som bestämmer vad som är begåvning? Idéer som avgör vad som är skolframgång?

När begåvning väl har blivit definierad, så har den också blivit "prissatt" och individerna har försetts med ett "värde" på arbetsmarknaden. Det värde som "begåvning" tillmäts på den allmänna marknaden påverkar säkerligen begåvningen hos dem som konkurrerar om att vara begåvade. Men på vilket sätt?

Jag är ute efter att diskutera normer som bestämmer vad som är

begåvat resp. obegåvat, samt att peka på grupper som gynnas resp. missgynnas av gällande normer.

I utvecklingspsykologiska termer är barnets uppfattning av omvärlden till en början egocentrisk. I nästa fas är barnet socialt och konkret inriktat. Det organiserar sin förståelse efter impulser från andra. I tredje fasen förvärvar sig barnet förståelse genom begreppslig analys. Denna förståelse kan bli frikopplad både från personliga och sociala "störningar".

Sandgren (1974) har intresserat sig för de kategorier varmed skolbarn sorterar sina intryck. Individens psykiska kompetens avspeglar sig i de begrepp varmed hon väljer att beskriva sin omvärld. Varje objekt kan betecknas på flera olika sätt. Beteckningarna syftar på olika aspekter som utmärker fenomen. Vi väljer sålunda bland flera möjliga sätt att uttrycka saker. Vi tar fasta på en aspekt. Därför röjer valet av beteckning den psykiska utvecklingsfas på vilken individen bearbetar sina upplevelser.

Under arbetets gång börjar Sandgren misstänka, att den abstrakt analytiska nivån inte är en naturlig slutnivå. Kanske är den bara en kulturell norm? Kanske är de kategorier varmed individer sorterar sina intryck inte enbart uttryck för psykisk utveckling utan för kulturella föreskrifter?

Enligt västerländska normer är en individ som mest begåvad när hennes tankar är abstrakt logiskt organiserade och rationella. Tänkandet fungerar på ett plan ovanför vardagsförståndet. Denna begåvningsmodell är nära besläktad med det vetenskapliga tänkandet. Är detta kronan av en universellt mänsklig utvecklingssekvens? Sandgren hänvisar till jämförande studier baserade på Piaget, Levi-Strauss, m. fl. Studier som tyder på att den psykologiska utvecklingen söker sig i olika riktningar beroende på olika kulturmönster och sociomateriella betingelser. Såväl det socialt inriktade som det abstrakt analytiska tänkandet kan vidareutvecklas till parallella nivåer av sammansatthet och organisation.

I likhet med många andra författare hänvisar Sandgren till traditionella kulturer i Afrika. Där finner man kulturella normer, som inte ger kompetens/begåvning något egenvärde i sig, frikopplat från sina sociala konsekvenser. Handlingar och hållningar som främjar den sociala helhetens intressen ligger högt över alla individuella aldrig så lysande kompetensuppvisningar.

Något tillspetsat kan man tala om sociala och icke-sociala begåvningsmodeller. I all sin påvisbara effektivitet drar den icke-sociala begåvningsmodellen med sig avsevärda sociala kostnader, bl. a. riskerar den att avhumanisera, bortse från det mänskliga, i sina samhälleliga tillämpningar. Den är sannolikt mer lämpad för konstruktion av materia och ting än för att lösa mänskliga och sociala problem. En hög abstrakt analytisk begåvning står inte i någon motsättning till social okänslighet. För att nu ta till ett något extremt exempel: I Nürnbergrättegången efter det andra världskriget ställdes 21 av krigets huvudförbrytare inför rätta. Av dem hade sjutton klart en begåvning över genomsnittet (IQ 120). Nio av de ledande nazisterna hörde till den högsta begåvningsgruppen, dit man enligt normeringen hänför de yppersta 5 % av befolkningen. Allt enligt

den tradition av intelligensmätningar som premierar abstrakt logiskt tänkande (Cohen, 1957).

Sandgren skriver: När det överhuvudtaget gäller sociala problem, dvs. när människan ingår som komponent i ett problemkomplex, tycks den abstrakt analytiska tankemodellen vara föga lämpad ram att lösa problemet inom, eftersom bedömningsgrunderna är härledda från en verklighet, som ligger bortom människan och de sociala utfallen.

I själva verket är "social utveckling och kognitiv utveckling två oupplösliga aspekter av en individs utveckling till en ansvarigt tänkande och handlande samhällsvarelse. Beroende på infallsvinkel kan preferens föreligga att överordna endera begreppet det andra. *Men i utvecklingsprocessen är dessa två aspekter förenade genom ömsesidiga återverkningar. Så är en individs sociala utvecklingsnivå i alla skeden beroende av det sätt på vilket han begriper och uppfattar sin omvärld. På samma sätt är individens kognitiva nivå en produkt av hans upplevelse av samhörighet med – och krav från ett visst socialt system*" (Sandgren).

Skolans kunskapsideal premierar specialisering på hög abstrakt teoretisk nivå. Skolan kapar hela basen för ett mera sammansatt förhållande mellan jaget och omvärlden. Den förnekar den kreativa mångfalden i människors psykiska utvecklingsresurser. Elever med en stark social omvärldsorientering finner att skolan skär bort stora delar av vad som är meningsfullt omvärldsförhållande för dem.

Den analytiskt abstrakta begåvningsmodellen är i stort sett förbehållen de västerländska samhällenas manliga eliter. Kvinnorna förväntas ta hand om psykiska funktioner som den manliga eliten ratar, nämligen de uttryck för individualitet och subjektiva känslor som är väsentliga för "den sociala logik som vill vidga, stärka och etablera sociala relationer" (Sandgren).

Den unga flickan som införlivat sin barndoms kvinnokultur finner mer och mer ju högre upp hon kommer i utbildningen, att hon inte belönas för det hon tycker om hos sig själv: sin helhetsorientering, sin starkare integration mellan tanke och känsla, sin närhet till praxis, sina sociala bevekelsegrunder, sin beredskap att bearbeta vaga föraningar, att arbeta med preliminära kunskaper i en global förståelseprocess. I själva verket har hon att undertrycka och förneka de förvärvade fallenheter som är hennes största styrka. I stället tvingas hon in i en segmenterad och elitisk kunskapsmodell, som gör henne till ett konformt plagiat av manliga förebilder. Hon får numera ofta höra, att hon bör ta steget ut ur sina mödrars trånga värld samt ta avstånd från de lyten som århundraden av patriarkat lagt på kvinnans psyke.

Det förefaller mig som om vi alltför länge ödslat krafter på att anpassa kvinnor till manliga sektorers krav, utan att granska vad dessa strukturer stod för. Det är kanske sociala system vi måste ändra på och inte kvinnor. Om inte en sektors spelregler främjar mänsklig frigörelse och utveckling, så kan den inte heller bära upp kvinnors frigörelse. Kanske är det skolans spelregler och organisatoriska struktur som hindrar jämställdhet, och inte egenskaper hos eleverna.

Hur påverkas utbildningssituationen av utbildningens marknadsvärde?

I den sociala rättvisans namn blir elevernas faktiska prestationer i skolan utvärderade genom standardprov och betyg. De önskade prestationerna har preciserats i kurs- och timplaner. Bra betyg ger individen ett högt marknadsvärde. Därmed blir kunskapens värde lätt översatt till kunskapens marknadsvärde. Kunskaper blir nyttigheter som saluförs. Sandgren frågar sig hur utbildningsmeriternas sociala värde påverkar den psykiska utvecklingen. Utbildningen kan mycket väl resultera i en prestations- och kunskapstillväxt utan att den med nödvändighet leder till psykisk tillväxt.

Ty utvärderingen av kunskapsprestationer tar inte hänsyn till vilka problemupplevelser och livshållningar som kunskapen ger upphov till. Inte heller befattar den sig med om kunskapen ger aptit för fortsatt kunskapssökande. Skolan befattar sig inte med den verklighetsuppfattning som ligger bakom tillägnandet av kunskaper. Den bryr sig inte heller om elevens bevekelsegrunder eller hur eleven relaterar kunskaper till sin egen personlighet och sitt framtida handlande.

Kunskapskontrollen går i stort ut på upprepning av lärostoffet. Detta ger hårddataunderlag för rättvis utvärdering och ett objektivt urval. Elevens övriga tankar, känslor och värderingar hör inte in i bilden. Därför riskerar skolkunskapen att sakna personlig relevans för eleven. Om den dessutom inte är relaterad till individens vardagskompetens saknar den kraft att reorganisera de tankekategorier med vilka individen uppfattar kunskaper. Sandgren konstaterar, att skolkunskaperna då organiseras och lagras i tänkandets finrum, som inte brukas annat än vid uppvisningstillfällen, då man så att säga klär upp sig i sin kunskapsskrud för att få god bedömning. Och det är viktigt att göra ett gott intryck.

Kunskapssökandet drivs fram av elevernas och föräldrarnas vetskap om utbildningsmeriternas värde på arbetsmarknaden, av elevens rädsla för att misslyckas eller önskan att lyckas, av prov som snävar entydig kunskap för standardiserad rättning. Ungefär så ser den faktiska inlärningssituationen ut, enligt Sandgren. Den ger föga utrymme för ett mångfaldigt, skiftande och fritt utprövande kunskapssökande. Inte heller har eleven råd med fruktbara misslyckanden, dvs. att pröva sig fram med en experimentell hållning.

Utbildningssystemets prestationsinriktning kommer att profilera individens tankemässiga orientering. Trycket att prestera för att få de nödvändiga utbildningsmeriterna driver medelklasspojkar att specialisera sig allt hårdare och därmed förstärks avskärmningen från allmän "social logik" och konkret vardagskunskap. Genom att bortse från det sociala och konkreta kunnandet försvinner flera nivåer av en flerdimensionell och mångfaldig verklighet ur de intellektuella processerna. Resultatet kallar Sandgren (med hänvisning till Tingsten) för "Den dumhet som kommer till sin fulla rätt först vid något mått av intellektuell träning".

Skolans sorteringsfunktion sätter stor vikt vid strikt standardiserade kunskapsprov och social millimeterrättvisa vid utvärderingen av elevers prestationer. Det finns ingen anledning att betvivla en minutiös strävan till objektivitet i betygssättningen. Däremot kan man fundera över *vad* det är skolan sätter betyg på och vilka kvalitéer som faller utanför bedömningen.

Under 1800-talet var läroverken reserverade för de högre klassernas söner. När utbildningens demokratisering försatt alla ynglingar i sammanhållna klasser blir karriärvägarna inom den högre utbildningens högprestigeyrken reserverade för det rätta urvalet medelst en begåvningsmodell som gynnar just detta urval.

Med hänsyn till elitbildningen är det påfallande att det industriella samhällets ledarskikt inom ekonomiska, politiska, vetenskapliga, medicinska, juridiska, religiösa, militära, administrativa m. m. områden alltsedan 1800-talets kulturkamper till övervägande del rekryteras bland de högre socialgruppernas söner. Förbannat duktiga pojkar! Eller är det möjligen så att skolans utsorteringsfunktion silar mygg men sväljer elefanter. Elitbildningsmönstret i övriga västerländska nationer är likartat. Frågan är komplicerad. För att finna prov på annorlunda försök att komma tillrätta med elitbildningens problem skall jag först föra läsaren till dagens Kina.

5.7 Den kinesiska kulturrevolutionen och eliterna

Den kinesiska revolutionen ägde rum år 1949. Under loppet av 1950–60-talen kunde man iaktta en minskad representation av barn ur arbetar- och bondehem i den högre utbildningen. Ett välkänt mönster där familjer i framskjutna positioner säkrar sina barn platser och framgång i den högre utbildningen höll på att växa fram. En ny skiktbildning var på väg att bli permanentad trots samhällets revolutionära omdaning. Den kulturrevolution som inleddes år 1966 syftade till att hejda de sorteringsprocesser som utmynnade i elitskikt.

Under min resa i Kina besökte studiegruppen barndaghem, låg-, mellan- och högstadieskolor, universitetet i Peking, en konstakademi, ett lärarseminarium, en inbyggd fabriksskola, en kaderskola och ett barnpalats för fritidsverksamhet. Kulturrevolutionens innebörd blev sålunda förklarad, repeterad och exemplifierad för oss om och om igen. Jag tror att vi fick en klar bild av den programmatiska sidan av idéer och föreställningar med vilka man söker utforma en skola och ett samhälle utan karriärsökande kunskapseliter.

Utan tvivel bedriver kineserna en försöksverksamhet som får de svenska skolreformerna att te sig som krusningar på ytan. Gamla läromedel har kasserats. Ämnen har lagts ned för nygranskning. Så t. ex. var filosofi och psykologi nedlagda vid universitetet i Peking. Man höll på med att kritiskt granska psykologins ståndpunkt till människan, ämnets synsätt och metoder. Man utprövar utbildningstidens längd. Undervisningen lämnar klassrummen osv. De praktiska konsekvenserna av detta kan en korttidsresenär inte få inblick i. Men programmet är hisnande.

Språkbruket är till en början lite förvirrande. Vad menas med "feodal linje" och "revisionistlinje", negativt laddade uttryck som återkommer ideligen? Vi pressar revolutionskommittén vid Pekings universitet på precisering. De svarar ungefär så här: Med feodal linje menas en auktoritär elev–lärarerelation. Ett förhållande som mellan far och barn i

det gamla Kina. Detta förhållande förutsatte absolut lydnad. Den feodala linjen kännetecknas också av ensidig bokkunskap. Den revisionistiska linjen infördes i Kina tillsammans med övriga västerländska metoder.

Revisionismen finns i undervisningens innehåll, metoderna och i utbildningens mål: att tjäna kapitalismen, avskildheten från folket, det ensidigt teoretiska greppet och i elitismen: Professorerna säljer kunskap och studenterna köper kunskap. Kunskapen är ett medel att nå höga positioner och prestige. Kunskapen är som kapital. Man investerar i utbildning för att få ut mera profit. Revisionistiska samhällen är lönande för de intellektuella. Man får bra betalt för sina tankar. Följaktligen söker studenterna kunskap för att få ut pengar, positioner, och berömmelse. Kunskapen används för att tillgodose egna privata intressen, t. ex. för att bli skolledare. Ett litet antal personer, professorer och andra yrkesintellektuella dominerar som experter.

Kulturrevolutionen bekämpar feodalism och revisionism, dvs. en gammal inhemsk tradition och en importerad utbildningsmodell. Följande punkter söker täcka in dess program:

1. Skolan skall föra över böndernas och arbetarnas värderingar och moral till de uppväxande och verka för en folklig värdegemenskap under partiets ledning.
2. Klasskampens första budskap är "tilltro till massorna". Alla människor besitter en potential för utveckling. Skolan har att utgå från masslinjen, dvs. tron på varje människas möjligheter, och att bekämpa uppkomsten av egennyttiga kunskapseliter.
3. Människor utvecklas genom varandra, ur ömsesidighet. Ömsesidighet innebär att man lär sig av varandra, lyssnar, kritiserar, stöder och hjälper varandra. Förhållandet mellan lärare och elever (liksom också mellan partiet och folket, arbetare och tjänstemän, soldater och befäl samt studenter—arbetare, bönder och soldater) bör vara ömsesidigt. Om inte en lärare lär sig av sina elever och lär sig att se omvärlden med sina elevers ögon, kan hon inte heller relatera kunskaper till elevernas erfarenhet. Eleverna uppmuntras att kritisera sina lärare. Men det hör till god ton att inleda kritik av andra med självkritik. Man har själv gjort misstag och trasslat in sig i svåra frågor. Det är också viktigt att kritisera på ett sätt som inte kränker person, utan gör det möjligt att tillsammans granska den sak eller handling kritiken gäller. Kinesiska lärare säger ofta, att kärnan i klasskillnader ligger i, att de förnekar ömsesidigheten mellan människor. Moral och ideologiskt medvetande handlar ytterst om ömsesidighet.
4. I konsekvens med ovanstående motarbetar man lärardominerad undervisning och minneskunskaper.
5. Undervisningssystemet ger hög prioritet för "revolutionärt medvetande". Det är det främsta kriteriet för antagning till högre utbildning. Kineserna menar att prestationsskillnader på hög kognitiv nivå inte duger som grundval för att sortera ut de bästa förmågorna. Förutsatt en god grundkunskap, något som väldigt många människor är kapabla att skaffa sig, så är det helt andra kvalifikationer som anses utslagsgivande. Urvalet görs efter "dokumenterade" sociala hållningar och handlingar. Helt enkelt efter hur man förhåller sig till sina medmänniskor. För att få en gallring på moral går man efter rekommendationer från massorganisationer. Man inhämtar yttranden

från de kollektiv individen tillhör. Sålunda blir även lärare rekryterade efter rekommendationer från massorganisationer.

6. Skolan förmedlar kroppsarbetarnas kultur och erfarenhetsvärld. Skolan är öppen i två riktningar. Arbetare, bönder och soldater inbjuds att medverka i undervisningen på alla utbildningsnivåer. Elever, studenter och lärare går ut i samhällsarbete. I regel tillbringar studenterna hälften av sin studietid utanför universitetet. Så t. ex. vistades blivande lärare i kinesiska språket och litteraturen 1972 vid en oljefabrik, där de skrev en bok tillsammans med arbetarna. De skrev också en novell med bönder. Därmed för de in oljearbetarnas och böndernas språk till skolan. De har också konkret erfarenhet av deras arbete och liv.

   För övrigt krävs det minst två år av arbetslivserfarenhet för att bli antagen till högre studier.

7. Ovanstående avspeglar den starka vikt man lägger vid ständig återkoppling mellan teori och praktik, handling och reflektion. Daghemsbarn lär sig räkna på grönsakstorget där de får biträda vid försäljning. All skolungdom tillbringar ett par månader av året i praktiskt arbete. Man skrattar åt historier om ingenjören som studerat vid teknisk högskola men som inte kunde balansera en enkelhjulig skottkärra och botanikern som inte kunde skilja mellan ogräs och nyttoväxter på åkern. Kunskap som ej kan tillämpas tillmäts föga värde.

   Kopplingen mellan teori och praktik syftar också till social utjämning. "Om du bär på en hacka, blir du snart en vanlig människa". "Om hackor inte slipas ofta bildas det rost" eller med andra ord "Om en människa inte deltar i arbete blir hon lätt revisionist".

8. Individens bevekelsegrunder för studier bör vara viljan att "tjäna folket". Samhällets behov betraktas som en självklar utgångspunkt för yrkesval, utbildning och anställning. Egennyttan som motiv till utbildning är bannlyst som revisionism.

Man förnimmer vid besök vid kinesiska skolor ett påtagligt känsloengagemang. Dicsiplinen är mycket god. Den synes icke vila på yttre tvång utan på införlivandet av starka och entydiga budskap. Fysisk träning spelar en framträdande roll i kinesiska skolor. Därtill har man två gånger om dagen ögongymnastik, dvs. massage på akupunkturpunkter kring ögonen.

Majoriteten av barn och ungdomar tillhör organisationerna "De små röda soldaterna" (7–13 år) och "Röda gardet". Organisationerna är knutna till skolan och svarar för en del elevinitiativ. Även om det kinesiska utbildningssystemet inte sovrar fram några kunskapseliter, så kan man fråga sig om man inte rör sig med "moraleliter". Klart är dock att dessa eliter f. n. inte tar ut sina belöningar i pengar och materiella privilegier.

Trots helt olika historiska och kulturella förutsättningar är det spännande och tankeväckande att jämföra hur man i västerländska samhällen och i Kina har tacklat frågan om social utjämning genom utbildningssystemet.

5.8 Nästa generations föräldrar

En grupp norska socialpedagoger (1974) har utarbetat ett studieprogram kring individen i förhållande till centrala formgivande och påverkande krafter i samhället. De har därmed tagit steget fullt ut ur den tradition som snällt hållit socialiseringsprocessen inom hemmets och skolans väggar. I stället knyter de samman samhälleliga förhållanden med individers livsmöjligheter. Tillämpat på skolungdomar reser sig följande frågor:

- Vad händer med sjuåringens verksamhetslust? Blir den omvandlad till kompetens och färdigheter? Blir den tämjd av kravet att prestera utifrån andras utgångspunkter, på bestämda områden och på bestämd nivå? Leder prestationskraven och rangordningen av kunskaper till att de unga kommer ut på arbetsmarknaden varumärkta som nollor, medelmåttor eller elit-ämnen? Hur påverkar åren av gradering de graderade?
- Om man vill pröva vad man går för, finns det då någon möjlighet att göra nytta? Finns det någonstans bruk för en person mellan 7–16 år? Kan någon anvisa var man kan få göra en insats?
- Hur ser levnadsbetingelserna och relationerna i barnets miljö ut? Är de ägnade att ge psykologisk trygghet och social säkerhet eller vandrar barnet mellan miljöer som motsäger varandra?
- Vilka möjligheter har de unga till självständigt handlande? Var finns det utrymme för aktiv medverkan och självstyrda verksamheter?
- Finns det utrymme för allsidig nyfikenhet, trevande och utforskande livshållningar eller måste man meritera sig inom läroplanen?
- Hur bär man sig åt att vidmakthålla en känsla av helhet, en samlad visshet om vem man är och vad man står för, i en miljö av vuxen likgiltighet, värdeneutralitet och omarkerade gränser.
- Öppnar sig närmiljöerna för de unga? Kan de finna samhörighet och dras in i större sociala lojaliteter? Finns det nya roller att växa in i? Finns det någon att bry sig om och ta ansvar för?
- Finns det några riktlinjer att följa? Någon mening med det man gör?

Jag överlämnar åt läsaren att avväga svaren på frågorna mot bakgrunden av sina egna erfarenheter. Skriften "Samhällsutveckling och barns behov" återspeglar i sin tur mina personliga erfarenheter och min protest. Läsarens svar på frågorna om hur samhället tar sig an barns behov av kompetens, produktivitet, trygghet, självständighet, kreativitet, identitetsupplevelse, kontakt och livssyn ger en utvärdering av de sociala och kulturella resurser som vi vuxna lagt i händerna på nästa generation.

Inom kort är tonåringarna från bostadsområden och skolor mödrar och fäder till nästa generations barn. Måtte samhället (vi) göra det rimligare för dem att förena föräldraskap med arbete och lättare att bli hörda i politisk och kulturell verksamhet. Måtte de kunna överskrida de roller som gav deras mödrar skuldkänslor och berövade dem kontakten med sina fäder. Måtte de kunna överskrida sina föräldrars privata världar till bredare lokala och globala engagemang.

Litteratur

Kapitel 1:

Björn Sandgren: Kreativ utveckling, Almqvist och Wiksell, 1974
Bruno Bettelheim: Barn i kibbutz, W & W, Stockholm 1970
Gunilla Ladberg, Suzanne Goldmann och Maj Åkerback: Barntillsyn eller barnmiljö? Om samarbete mellan hem och daghem. Pedagogiska institutionen vid Stockholms universitet, 1973
Mary Ellen Goodman: Barnkulturen, W & W, Stockholm 1974
Ruth Benedict: Swaddling in Eastern Europe, i Ihsan Al-Issa och Wayne Dennis: Cross-Cultural Studies of Behaviour, Holt, Rinehart and Winston, Inc. 1970
Mats Dahlkvist: Staten, socialdemokratin och socialismen, Verdandi debatt, Prisma 1975
Paulo Freire: Kulturell kamp för frihet, Gummessons Stockholm 1974
Bengt Lindroth: Bingo! En kritisk granskning av folkrörelserna i Sverige 1850–1975, Verdandi debatt, Prisma 1975
Gustaf Olivecrona: Svenskarna och deras herrar, W & W, 1974
Edmund Dahlström och Rita Liljeström: Idéer kring familjebildning och fruktsamhet, stencil 1974, sedemera i Forskare om befolkningsfrågor, Blandvetenskaplig bilaga till ett folks biografi, Stockholm 1975
Lars Rudebeck: Utveckling och politik, Almqvist & Wiksell, 1968

Kapitel 2

Barnet i vuxensamhället:
Liljeström Svensson, Gillan, opublicerat
Harriet Holter, Hildur Ve Henriksen, Arild Gjertsen och Hjaldis Hjort: Familien i klassamfunnet, Pax forlag, Oslo 1975
Alvin Toffler: Framtidschocken, Aldusserien, Stockholm 1973
Gunnar Qvist: Statistik och politik. Landsorganisationen och kvinnorna på arbetsmarknaden, i Tvärsnitt, Stockholm 1973
Eva Moberg: Kvinnans villkorliga frigivning, i Unga liberaler, 1961 och i Kvinnor och människor, Stockholm 1962
"Förkortad arbetstid för småbarnsföräldrar"
Familjestödsutredningen, SOU 1975: 62
Ronny Ambjörnsson: Kvinnofrågans historia i Sverige, i Hälften för kritiska studier, 1974, nr. 7–8
Rita Liljeström, Gunilla Fürst Mellström och Gillan Liljeström Svensson: "Roller i omvandling", preliminär rapport över uppföljningen av försöksverksamheten med kvinnor i "mansjobb" i Kristianstads län, 1975
Erich Fromm: Kärlekens konst, Natur och kultur, Stockholm 1956

Inger William Olsson: Enligt referat hos Eva Nordland: Förskolan som miljø för utvikling og Terapi, Stencil 1974, Oslo
Hilde Eileen Nafstad: Noe synspunkter på barnehagens ulike funkjoner overfor barn fra forskjellige hjemmemiljøer, stencilerad arbetsrapport, INAS 1973
SOU 1972: 26
Gunilla Ladberg, Suzanne Goldberg och Maj Åkerback: Barntillsyn eller barnmiljö, Pedagogiska institutionen vid Stockholms universitet, 1973
Ruth Sidel: Frihet och arbete, W & W, 1973

Kapitel 3

Jean Piaget och Bärbel Inhelder: The Psychology of the Child, Basic Books Inc., New York 1969
Björn Sandgren: Kreativ utveckling, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1974; doktorsavhandling i pedagogik vid Göteborgs universitet
Lars-Erik Berg: Medvetandets uppkomst; en tolkning av G. H. Meads socialpsykologi, samt Om lek och spel, stenciler vid Sociologiska institutionen i Göteborg, 1973–1974, se även i Lars-Erik Berg m. fl.: Medvetandets sociologi, Alma, W & W, Stockholm 1975
Lawrence Kohlberg: Stage and sequence: The Cognitive-Developmental Approach to Socialization, i David A. Goslin (red.): Handbook of socialization theory and research, Rand Mc Nally and Company, Chicago, 1969
George H. Mead: Mind, Self and Society, The University of Chicago Press, 17: de upplagan 1970
Charles Horton Cooley: Social organization, Schocken Books, New York, paperback 1962
S. C. Lee: The Primary Groups as Cooley defines it, i The Sociological Quarterly, 1964 winter
Form 7/1974, Svenska Slöjdföreningens tidskrift
Eva Nordland: Førskolan som miljø for utvikling og terapi, Oslo, stencil 1974

Kapitel 4

Elisabeth Lagercrantz: Kvinnors upplevelser av den första graviditeten, Lic. avhandling i pedagogik, Stockholms universitet 1973
Åke Nilsson och Per-Erik Almgren: Paranatal emotional adjustment. A prospective investigation of 165 women, Acta Psyciatrica Scandinavica, Supplementum 220, Muskgaard Copenhagen 1970
Elisabeth Lagercrantz: Psykologiska synpunkter på graviditet och förlossning, i Läkartidningen, volym 71, nr 20, 1974
Hans L. Zetterberg: Om sexuallivet i Sverige, SOU 1969: 2
Anna-Lisa Bäckman: Vad väntar du på!, Bo Cavefors Bokförlag, 1974
Michael Rutter: Maternal deprivation reassessed, Penguin modern psychology, 1972
Lars Jamlert: "Mors barn – om värderingar inom forskning", för Familjestödsutredningen vid Socialdepartementet och Socialstyrelsen 1975
H. R. Schaffer: Sociabilitet. Spädbarnets utveckling till social varelse, Aldus 1973
Kerstin Sjöblom: Åtta spädbarn börjar på daghem, W & W, 1974
Lawerence Kohlberg: Stage and sequency: The cognitive-developmental approach to socialization, i David A. Goslin (red.): Handbook of socialization theory and research, Rand Mc Nally and Company, 1969
Familjestöd, SOU 1972: 34

Paulo Freire: Pedagogik för förtryckta, Gummenssons, 1972
Harald Ofstad: Vår forakt for svakhet, Pax forlag A/S 1971
Alice S Rossi: Equality between the sexes; an inmodest proposal, Dacdalus, våren 1964
Anne-Marie Duver: Det första levnadsårets psykologi, Aldus 1974
Kristina Humble i Unga lagöverträdare, SOU 1974: 31
John Money och Anke A. Erhardt: Man & Women, Boy & Girl, The Johns Hopkins University Press, 1972
T. W. Adorno m. fl.: The Authoritanian Personality, Harper, 1950
Urie Bronfenbrenner: Två barndomsvärldar, W & W, 1971
Brunno Bettelheim: Barn i kibbutz, W & W, 1970
Allmän bakgrundslitteratur har dessutom varit:
John Bowlby: Attachement, a Pelican Book, 1971
Gunvor Nordin: "Moderslöshetens" psykiska skadeverkningar, Lic. avhandling i pedagogik, Stockholm 1972
Hanne Haavind m. fl.: Myten om den gode mor, Oslo 1973

Kapitel 5

Förskolan, del 1, SOU 1972: 26
Helena Herlin: Elevattityder till skolan, i Skolan som arbetsplats
SIA, del 1, Stockholm 1974
Bodil Eriksson och Tor Larsson: Lärarnas upplevelse av skolarbetet, i Skolan som arbetsplats, SIA, del 1, Stockholm 1974
Dan Olweus: Hackkycklingar och översittare, Forskning om skolmobbning, Almqvist & Wiksell, 1973
Bengt Abrahamsson: Utbildning och samhälle: Några problemområden, i Skolan som arbetsplats, SIA, del 1, Stockholm 1974
Gunhild Kyle: Svensk flickskola under 1800-talet, avhandling i historia, Göteborg 1972
Gunnar Richardson: Kulturkamp och klasskamp, Ideologiska och sociala motsättningar i svensk skol- och kulturpolitik under 1880-talet, avhandling, Göteborg 1963
Björn Sandgren: Social utveckling i ett perspektiv av värdegemenskap, i Social utveckling i skolan, en symposierapport från Skolöverstyrelsen, Stockholm 1974
Björn Sandgren: Kreativ utveckling, En empirisk studie av kognitiv utveckling samt en kritisk analys av intelligensbegreppet, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1974 (avhandling i pedagogik)
Lena Johansson: Utbildning: resonerande del, Låginkomstutredningen, Allmänna förlaget, Stockholm 1970
Edmund Dahlström: Klasser och samhällen, Stor prisma, Stockholm 1971
Sten Johansson: Om levnadsnivåundersökningen, Låginkomstutredningen, SOU 1970: 34, Allmänna Förlaget 1970
Eva Nordland: Ungdoms holdinger i det teknologiske samfunn, Aschehoug, Oslo 1973
Harriet Bjerrum Nielsen: Klassespecifik sprogbrug. En introduktion i Bernsteins teorier, i Häften för kritiska studier, 5–6, 1973
Paolo Freire: Pedagogik för förtryckta, Gummessons, Stockholm 1973
The six-hour retarded child, a report on a conference on problems of education of children in the inner city, aug. 1969, Airline House, Warrenton VA
Elie A Cohen: Människor i koncentrationsläger, Tidens förlag, Stockholm 1957
Innstilling om socialpedagogikk, Novus, Oslo 1974

Statens offentliga utredningar 1975

Kronologisk förteckning

1. Demokrati på arbetsplatsen. A.
2. Psalmer och visor. Del 1: 1. U.
3. Psalmer och visor. Del 1: 2. U.
4. Psalmer och visor. Del 1: 3. U.
5. Bättre bosättning för flera. S.
6. Huvudmannaskapet för specialskolan och särskolan. U.
7. Framtida studerandehälsovård. U.
8. Utlandssvenskarnas rösträtt. Ju.
9. Individen och skolan. U.
10. Rörlig pensionsålder. S.
11. Svensk press. Tidningar i samverkan. Fi.
12. Totalfinansiering. B.
13. Vägtrafikolyckor och sjukvårdskostnader. S.
14. Konstnärerna i samhället. U.
15. Kommunal rösträtt för invandrare. Kn.
16. Kriminalvårdens nämnder. Ju.
17. Markanvändning och byggande. Remissammanställning utgiven av bostadsdepartementet. B.
18. Förtroendevalda och partier i kommuner och landsting. Kn.
19. Konsumentskydd på låsområdet. H. (Utkommer hösten 1975)
20. Särskilda regler för handläggning av anmälan mot polisman. Ju.
21. Pensionsförsäkring. Fi.
22. Lag om allmänna handlingar. Ju.
23. JO-ämbetet. Uppgifter och organisation. R.
24. Tre sociologiska rapporter. Ju.
25. À jour. Om journalistutbildning. U.
26. Forskningsråd. U.
27. Politisk propaganda på arbetsplatser. A.
28. Program för ljud och bild i utbildningen. U.
29. Medborgerliga fri- och rättigheter i vissa länder. Ju.
30. Barnens livsmiljö. S. (Utkommer hösten 1975)
31. Samhället och barns utveckling. Barnmiljöutredningens rapport 1. S. (Utkommer hösten 1975)

Statens offentliga utredningar 1975

Systematisk förteckning

Riksdagen

JO-ämbetet. Uppgifter och organisation. [23]

Justitiedepartementet

Utlandssvenskarnas rösträtt. [8]
Kriminalvårdens nämnder. [16]
Särskilda regler för handläggning av anmälan mot polisman. [20]
Lag om allmänna handlingar. [22]
Tre sociologiska rapporter. [24]
Medborgerliga fri- och rättigheter i vissa länder. [29]

Socialdepartementet

Bättre bosättning för flera. [5]
Rörlig pensionsålder. [10]
Vägtrafikolyckor och sjukvårdskostnader. [13]
Barnmiljöutredningen. 1. Barnens livsmiljö. [30] (Utkommer hösten 1975) 2. Samhället och barns utveckling. Barnmiljöutredningens rapport 1. [31] (Utkommer hösten 1975)

Finansdepartementet

Svensk press. Tidningar i samverkan. [11]
Pensionsförsäkring. [21]

Utbildningsdepartementet

1969 års psalmkommitté. 1. Psalmer och visor. Del 1: 1. [2] 2. Psalmer och visor. Del 1: 2. [3] 3. Psalmer och visor. Del 1: 3. [4]
Utredningen om skolan, staten och kommunerna. 1. Huvudmannaskapet för specialskolan och särskolan. [6] 2. Individen och skolan. [9]
Framtida studerandehälsovård. [7]
Konstnärerna i samhället. [14]
À jour. Om journalistutbildning. [25]
Forskningsråd. [26]
Program för ljud och bild i utbildningen. [28]

Handelsdepartementet

Konsumentskydd på låsområdet. [19] (Utkommer hösten 1975)

Arbetsmarknadsdepartementet

Demokrati på arbetsplatsen. [1]
Politisk propaganda på arbetsplatser. [27]

Bostadsdepartementet

Totalfinansiering. [12]
Markanvändning och byggande. Remissammanställning utgiven av bostadsdepartementet. [17]

Kommundepartementet

Kommunal rösträtt för invandrare. [15]
Förtroendevalda och partier i kommuner och landsting. [18]

Anm. Siffrorna inom klammer betecknar utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen

KUNGL. BIBL.
9 DEC 1975
STOCKHOLM

LiberFörlag
Allmänna Förlaget

KUNGL. BIBL.
9 DEC 1975
STOCKHOLM

ISBN 91-38-02246-X